PIETER LANGENDIJK

DE WISKUNSTENAARS

OF

'T GEVLUGTE JUFFERTJE

Zie Langendijk, het puik der dichteren aen het IJ
Alom verpoemt door zijn vervoede Poëzij,
Die eenstig neerst geleert het jok niet eenst te spaeren;
De nye begrippen dien inboersing zaw het Spaeren
Vry schuchter loos van ter zyden, tyel Lauwyert zijn haeft.
En Vondel heeft zijn werk d'onsterflykheid beleeft

TOEGELICHT DOOR G. W. WOLTHUIS

MEULENHOFF'S BIBLIOTHEEK VAN
NEDERLANDSE SCHRIJVERS

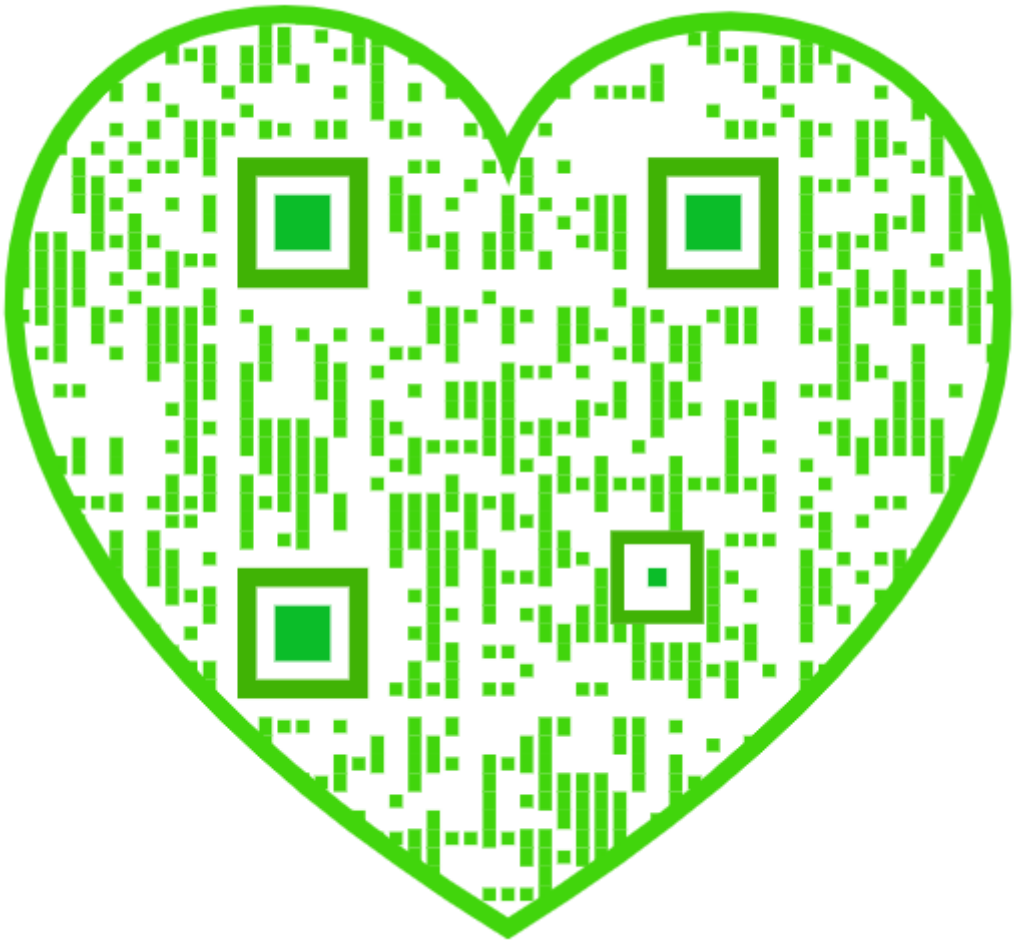

MEULENHOFF'S BIBLIOTHEEK
VAN
NEDERLANDSCHE SCHRIJVERS

BEOORDEELING:

Deze Bibliotheek wil onze groote schrijvers nader tot het Nederlandsche volk brengen. De boeken zijn bestemd voor het onderwijs, maar daarnaast willen zij tevens het groote publiek bereiken. Het Nederlandsche volk kent te weinig zijn groote schrijvers en kent zéker te weinig zijn groote klassieke schrijvers.

Mogen deze boeken, in hun eenvoudig uiterlijk, zich vele vrienden verwerven en daardoor de liefde tot de grooten in onze letterkunde bevorderen. Waar de boeken uittreksels geven, hopen zij de begeerte te wekken tot lezing van het geheel; waar zij een onverkorten tekst brengen, moge deze aanwakkeren ook ander werk van den schrijver te lezen. *Alg Maand. Bibliographie.*

No. 1. POTGIETER. Bloemlezing uit zijn Gedichten en Prozawerk. Uitgezocht door en met een inleiding voorzien van Dr. J. B. SCHEPERS. I. Historie en Romantiek. *f* 1.35, geb. *f* 1.65.

No. 2. DE GENESTET Uit de Gedichten van P. A. DE GENESTET. Inleiding van Prof. Dr. J. PRINSEN J.LZN. *f* 1.15, geb. *f* 1.45.

No. 3. WOLFF EN DEKEN. Historie van Mejuffrouw SARA BURGERHART. Verkort en met eene inleiding voorzien door J. B. MEERKERK. 3e druk. *f* 1.45, geb. *f* 1.75.

No. 4. VONDEL. De Leeuwendaelers. Inleiding en aanteekeningen van Prof. Dr. J. PRINSEN J.LZN. *f* 1.15, geb. *f* 1.45.

No. 5. EEN BUNDEL ROMANTIEK. Nederl.sche Balladen en Romantisch Proza. Uitgeg. en ingel. door Drs. A. SAALBORN. 2e dr. *f* 1.45, geb. *f* 1.75.

No. 6. POTGIETER. Bloemlezing uit zijn Gedichten en Prozawerk. — Uitgezocht door en met een inleiding voorzien van Dr. J. B. SCHEPERS. 2e deel. *f* 1.35, geb. *f* 1.65.

No. 7. DA COSTA. Bloemlezing uit zijn werken. Ingeleid en uitgekozen door M. A. P. C. POELHEKKE. *f* 1.35, geb. *f* 1.65.

No. 8. MULTATULI. Bloemlezing uit zijn werken. Uitgegeven en met een inleiding voorzien door J. B. MEERKERK. Rijk geïll. *f* 1.35. geb. *f* 1.65.

No. 9. J. A. ALBERDINGK THIJM. Bloemlezing uit zijn werken. *f* 1.35, geb. *f* 1.65. Ingeleid door M. A. P. C. POELHEKKE.

No. 10. JACOB CATS. Een keur van verhalende gedichten. Uitgegeven en ingeleid door JOH. VORRINK. 2e druk. *f* 1.15, geb. *f* 1.45.

No. 11. P. C. HOOFT. Gedichten, verzameld en toegelicht door Dr. G. ENGELS. *f* 1.35, geb. *f* 1.65.

No. 12. 13. J. M. ACKET. Een bundel Verzen, deel I en II 2e druk. *f* 1.65, geb. *f* 1.95.

No. 14. JOOST VAN DEN VONDEL. Adam in Ballingschap. Uitgegeven en van een inleiding voorzien door Prof. Dr. J. PRINSEN. J. LZN. *f* 1.15, geb. *f* 1.45.

No. 15. GERBR. ADR. BREDERO. Bloemlezing uit zijn gedichten, uitgeg. en met een inleiding voorzien van Dr. J. B. SCHEPERS. *f* 0.95. geb. *f* 1.25.

No. 16. JACOB VAN LENNEP. Een bloemlezing uit zijn werk. Uitgekozen en ingeleid door wijlen Dr. F. BUITENRUST HETTEMA. nagezien door Dr. J. B. SCHEPERS. *f* 1.35, geb. *f* 1.65.

No. 17. JAN LUYKEN. Bloemlezing uit zijn werken, met inleiding van W. KRAMER. met 8 afb. van etsen naar Jan Luyken. *f* 1.35, geb. *f* 1 65.

No. 18. GEDICHTEN uit de 16e en 17e eeuw, ten behoeve van het voortgez. onderw., verz. door Dr. B. G. HALBERSTADT. *f* 1.45. geb. *f* 1.75.

No. 19. P.C BOUTENS. Een inleiding met bloemlezing door W. KRAMER. Met portret. *f* 1.35, geb. *f* 1.65.

No. 20. JOOST VAN DEN VONDEL Gijsbrecht van Amstel. Treurspel. Uitgegeven en in de tegenwoordige spelling overgebracht door Dr. W. H. STAVERMAN. *f* 1.10, geb. *f* 1.40.

No. 21. HET NEDERL. DRAMA in de Middeleeuwen, door G. W. WOLTHUIS. *f* 1.45, geb. *f* 1.75.

No. 22. NEDERL. GEDICHTEN, verzameld door G. W. WOLTHUIS. *f* 1.35, geb. *f* 1.65.

No. 23. MARIKEN VAN NIEUMEGHEN, bewerkt door G. W. WOLTHUIS. *f* 0.95, geb. *f* 1.25.

No. 24. MEVROUW BOSBOOM—TOUSSAINT. Een bloemlezing uit haar werken, met inleiding en aantekeningen, door Dr. J. KARSEMEIJER. *f* 1,15, geb. *f* 1.45.

No. 25. DE SPIEGEL DER ZALIGHEID VAN ELKERLIJCK, met inleiding en verklaringen van A. J. SCHNEIDERS, Leraar Nederlands aan het R.K. Lyceum, Overveen. *f*0.65, geb. *f*0.85.

Zie LANGENDIJK, het puik der dichtren aen het IJ
Alom verpoemt door zijn zoogste Poëzij,
Die wenschy ooit geleert hy 't jok niet wrost te paeren;
De age begrimme Tien inlecting van het Spaeren
Vry wheli loos, van ter zyde, Apol laureert zyn haer.
En Vondel heeft zan werk d' ongerfgheid beleeft

Pieter Langendijk (1683—1756). Naar een gravure van J. Houbraken.

MEULENHOFF'S BIBLIOTHEEK VAN
NEDERLANDSE SCHRIJVERS

DE WISKUNSTENAARS
OF 'T
GEVLUGTE JUFFERTJE

KLUCHTSPEL VAN
PIETER LANGENDIJK

TOEGELICHT DOOR
G. W. WOLTHUIS
Leraar aan de R. H. B. S.
te Den Helder

GEÏLLUSTREERD

UITGEGEVEN DOOR J. M. MEULENHOFF
AAN HET ROKIN 44 TE AMSTERDAM

Drukkerij M. de Waal, Groningen.

PIETER LANGENDIJK EN DE WISKUNSTENAARS.

I. *Inleiding.*

In 1715 verscheen *De wiskunstenaars of 't gevlugte juffertje*, het voortreffelijke kluchtspel in één bedrijf van Pieter Langendijk. Deze comedie de moeurs was geïnspireerd door een onbetekenend blijspel van 1680, *Les carosses d'Orléans* door Jean de la Chapelle, den vriend van Molière, dat zich afspeelt in een herberg, pleisterplaats voor de karossen van en naar Parijs. Dit verklaart bij La Chapelle de eigenaardige situatie: een jong meisje, door haar voogd gedwongen een man te huwen, dien zij verafschuwt, neemt de vlucht en vindt haar minnaar in de herberg, waar ook de voogd en de medeminnaar verschijnen.

Reeds in 1690 was dit spel zeer onhandig en nauwelijks herkenbaar bewerkt door J. van Rijndorp in *De geschaakte bruid of de verliefde reizigers.*

Ongetwijfeld heeft Langendijk deze stukken gekend; redetwistende wiskunstenaars komen echter in geen van beide voor. Als bron, waaraan dit zeer belangrijke motief zou zijn ontleend, wijst Mehler, en in navolging van hem Ten Brink, op Molière's *Mariage Forcé, comedie en un acte* (1664), waarin twee geleerden: Pancrace, *docteur aristotélicien*, en Marphurius, *docteur pyrrhonien*, in een zeer vermakelijke woordenstrijd gewikkeld zijn; in hemeltergende botheid heeft de laatste het gewaagd te spreken van *la forme d'un chapeau* in plaats van *la figure d'un chapeau.* [1]) Worp

[1]) F. Z. Mehler, *Pieter Langendijk*, Culemborg, 1892, p. 64 en Dr, Jan ten Brink, *Geschiedenis der Nederl. letterk.*, Amsterdam, 1897, p. 522.

daarentegen ziet in Urinaal en Raasbollius afstammelingen van Vadius en Trissotin uit Molière's *Femmes savantes,* [1]) terwijl Te Winkel aanneemt, dat Langendijk zijn figuren gecopiëerd heeft naar een hem door Quevedo's *Pablo de Segovia* verstrekt voorbeeld. [2])

Gelijk men ziet, is in dezen van eenstemmigheid geen sprake en een vergelijking der stukken bevestigt dan ook volkomen, wat men van te voren mocht verwachten: geen dezer spelen kan het directe voorbeeld van Langendijk's klucht genoemd worden. Men kan alleen zeggen, dat het optreden van twistende schijngeleerden een min of meer regelmatig voorkomend motief van het komische drama was geworden.

We kunnen ons echter afvragen, waarom Langendijk juist wiskunstenaars ten tonele voerde; de hedendaagse wiskunde toch geeft allerminst aanleiding tot het schrijven van parodieën. Al zegt de dichter in vs. 21-24 van de *Opdracht aan den Heere Mr. Everhard Kraaivanger:*

> dat kunst noch konstenaar
> Geroskamd wordt: maar 't ydele gebaar,
> En waanwysheid van winderige zotten,
> Die 't Schouwtooneel met reden mag bespotten,

er moet wel een en ander aan de hand zijn geweest, dat tot spotternij en ironie kon voeren.

II. *De beoefening der wiskunde in de 17e eeuw.*

De zaak is, dat de toenmalige mathematica tegenwoordig gecodificeerd voor ons ligt. Maar in de 17e en 18e eeuw, toen die wiskunde nog niet versteend was, zocht men in allerlei richtingen, hetgeen het dilet-

---

[1]) Dr. J. A. Worp, *Geschiedenis van het drama en van het tooneel in Nederland* II, Groningen, 1908, p. 209.

[2]) Dr. Jan te Winkel, *De ontwikkelingsgang der Nederl. letterk.* III, Haarlem, 1910, p. 333.

tantisme in de hand werkte en aanleiding gaf tot grote twisten, die, door de grovere toon dier tijden, menigmaal in hevige scheldpartijen ontaardden. Waar tegenwoordig het doctrinaire standpunt voor een wijle verlaten wordt, b.v. bij de relativiteitstheorie of de aërodynamica, ziet men trouwens weer dezelfde verschijnselen.

In het algemeen stonden de academici, die gewoonlijk Latijn schreven en daardoor weinig invloed uitoefenden, vrij laatdunkend tegenover de talrijke cijfermeesters, landmeters en stuurlieden, kortom tegenover allen, die voor de uitoefening van hun beroep een behoorlijke dosis wiskunde nodig hadden of in de kunst liefhebberden. Toch moet men de laatsten niet onderschatten: hoewel het beste van nature altijd en overal zeldzaam blijft, hebben zij meermalen goed of zelfs uitstekend werk verricht.

De beoefening der wiskunde was vooral op de praktijk ingeschoten en verliep daardoor licht in landmeetkunde, zeevaartkunde en fortificatie. De kennis der landmeters bepaalde zich gewoonlijk tot de gewone rekenkunde en de eerste zes boeken van Euclides. [1]) Voor de zeevaartkunde werd zij uitgebreid met de bolvormige driehoek, logarithmen, benevens enige goniometrische en trigonometrische formules. Kenschetsend voor de meeste leerboeken is een volslagen gemis aan algebraïsche kennis.

Wanneer Raasbollius en Urinaal bij hun eerste optreden in vs. 280-283 kijven:

---

[1]) G. A. Vorsterman van Oyen, *Honderd vier en veertig vraagstukken van Nederlandsche wiskundigen der XVIIe eeuw,* Schoonhoven, 1868, laat aan 32 blz. vraagstukken voorafgaan een *Bijdrage tot de geschiedenis van de beoefening der wiskunde in Nederland van Stevin tot Huygens* van 52 blz., waarin hij veel merkwaardigs vermeldt. Op blz. 15 deelt hij mede *Wat een landmeter behoort te weten,* naar een onuitgegeven hs. *Den Hutspot der Geometrya* van Jan Pieterz. Dou, Lantmeter ende Wijnroeijer der Stadt Leyden (± 1590).

„Weet gy wat sinus is, of tangens? *Uri.* Ja.
Raasb. Misschien.
Den klootsen driehoek, vriend, weet jij die te berekenen?
Uri. Jij weet van de Algebra zoo min als hemeltekenen!"

zien we duidelijk, aan welk soort boeken Langendijk deze geleerdheidkramerij ontleende, waarmede men elkaar zocht te imponeren.

Toegerust met deze beperkte wetenschap trachtte men lauweren te oogsten door elkaar moeilijke vraagstukken ter oplossing voor te leggen. Deze werden op een bord aan de kerkdeur, aan de woning van den uitgedaagde of fier aan eigen deur aangeslagen.

Duidelijk wordt daarmede vs. 617 van *De Wiskunstenaars:*

„Weg met de ezels die een bort uit durven hangen!"

Hier wordt dus geen naambord of uithangbord bedoeld, maar een uitdaging tot het oplossen van een bepaald vraagstuk, door menig wiskunstenaar aan zijn huisdeur bevestigd. „Het zijn niet alle goede kocks die lange messen dragen en 't zijn niet al goede lantmeeters en meesters die groote borden voor de deur stellen", zegt Mr. Christiaen Anhaltin, met wien we nog nader zullen kennis maken. [1])

Welke zonderlinge methoden daarbij reeds oudtijds gebruikt werden, leert ons een strijdschrift van den beroemden Ludolf van Ceulen tegen den Haarlemsen landmeter Willem Goudaen. [2])

---

[1]) Christiaen Anhaltin, *Oprecht, Grondich en Rechtsinnigh Schoolboeck van de Wynroyeryen,* t'Amstelredam, 1663, blz. 42.

[2]) Ludolf van Ceulen, *Vanden Circkel ende Interest,* Leyden, 1615, fol. 109. Vorsterman van Oyen, die veel werk heeft gemaakt van de rangschikking en herkomst der 17e eeuwse opgaven, tekent aan, dat de tweehonderd deels uitgewerkte, deels onopgeloste vraagstukken in dit boek gedurende een gehele eeuw aan de cijfermeesters gelegenheid verschaft hebben plakkaten aan te slaan en elkaar hatelijkheden te zeggen.

III. *Ludolf van Ceulen.*

Van Ceulen, die voor zijn benoeming tot hoogleraar te Leiden in Delft woonde, verhaalt: „Den 17 Junij 1583 my by den Eersamen Clement Cornelisz. Brouwer tot Delft (t'mijnen huyse comende) aenghedient [1]) zijnde, dat hy tot Haerlem aende Kerckdeure op een bort affghetrocken [2]) hadde sien hanghen een Geometrische figuere, met een schriftelijck nooden ende beroepinge van allen Liefhebberen der const Arithmetica ende Geometria ende belooninghe van eenen prijs, by den voorsz. Goudaen opghestelt voor den ghenen die vraghe der voorsz. Figueren voor den 27 Junij recht beantwoorden conde: heb ick uut yver ende liefde der const den 21 Junij my tot Haerlem omtrent de Kerckdeure laten vinden, alwaer den voornoemde Willem Goudaen corts daer na gecomen ende de voorsz. Figuer met een ander bort ende gheschrift ghesloten. Ick aen hem versochte visie der voorsz. Figuer ende gheschriften, dewijle ick seyde alleen tot dien eynde aldaer gecomen te zijne: Twelck hy, ghebruyckende een onvriendelijck ghelaet ende vele uutwegen, weygerde te doene, segghende onder andere dat ick te laet quam, maer dat ick my den 1 Julij tzijnen huyse soude laten vinden, om (mits ghevende leergelt) de solutie van hem te leeren, waer op ick antwoorde in sulcken gheringhe sake zijn leering my niet nodich te zijne."

Op aandrang van enige omstanders kreeg hij ten slotte toch inzage van het vraagstuk, dat hij zonder moeite oploste en de volgende dag in presentie van den secretaris van Haarlem aan Goudaen aanbood. Maar deze weigerde de oplossing in ontvangst te nemen, „singende met den Koeckoeck synen sang: comt den eersten Julij leeren." Van Ceulen deed nu de solutie openlijk aanslaan met een nieuw vraagstuk, dat hij

---

[1]) Aangekondigd, meegedeeld.
[2]) Afgetekend.

den landmeter „te beantwoorden schonck" en reisde naar Delft terug.

Edoch: „Onlanghs daer na heeft de voorsz. Willem Goudaen (twelck hy met meerder eeren had na ghelaten) een geschrift met weynigh bescheets [1]) teghen my aenslaghen, inhoudende, neffens veel lasterende ende vermetele woorden, dat ick de solutie niet hadde ghetreft; dat hy niet mercken conde, dat die gheluckighe const (soo hy die noemt) by yemandt anders te doceren was, dan alleen by hem; datmen oock inde vergaderinghe, daer de const by hem soude worden onderricht, besluyten soude, met wat actie men teghen my (soo verre ick erghens te vinden ware) soude procederen, soo ick hem niet en ghehoorsaemde ende opten eerste Julij niet en compareerde. Dese syne vermetentheden hebben my doen verlanghen, met wat wapenen hy (tegen de waerheyt) met my wilde een ophef doen ende my derhalven op die reyse begheven. Nu op den eersten Julij tot Haerlem ghecomen, heb ick, vergeselschapt met Michiel van Woerden ende Dirck Spijker, beyde Secretarissen, ende met Mr. Heyndrick Dirksz. my gevonden ten huyse van den voorsz. Goudaen, sittende aldaer met eenighe Mannen." Michiel van Woerden las de condities voor, waarop de „gheluckige const" zou worden onderwesen: Ieder moest „tellen hondert daelders oft ten minsten hondert guldens"; de const zou alleen die dag gedoceerd worden; men zou tegen Ludolf procederen als teghen eenen moetwillighen perturbeerder, daar hij malicieuselicken of vermetenlijcken onderwonden had, Goudaen in zijn goet voornemen te perturberen ende verhinderen en onordentlick van sijn deuchdelijck officie te dringhen.

„Ick hebben", gaat Van Ceulen voort, „hem mijn schrift ende werck gheopent ende ghetoont, tot hem sprekende: besiet dit werck; so verre ghy mijn solutie en werck cont met bewijs wederleggen, sal ic u voor

---

[1]) Een geschrift, dat niet getuigt van een helder oordeel.

elcke letter die ick gemist heb een gouden croone schencken. Maer den gheleerden man bleef verstomt sitten."

Daarop hield Van Ceulen een hevige philippica tegen hem; Goudaen beloofde zijn geschrift terug te nemen en men scheidde als goede vrienden met een dronk biers.

Doch later heeft de landmeter Ludolf opnieuw in geschrift met veel lasteren gescholden. Deze maakte daarop de gehele geschiedenis bekend en ofschoon hij hem met gelijke munt had kunnen betalen, zo wilde hij hem het lasteren, kijven en roemen alleen behouden laten, en vereerde hem vriendelijk twee questiones, een fijne zilveren beker uitlovend voor een goede beantwoording binnen drie maanden.

Zo liep deze poging, om ten koste van den vermaarden Ludolf roem te behalen, met een sisser af. Bij de gedachte, dat aanhoudend knagen ook de hoogste boom doet vallen, zal Van Ceulen dezen gevaarlijken man wellicht liever tot vriend dan tot vijand gehad hebben. Een grootmoedige houding kon den beroemden geleerde tegenover den Haarlemsen landmeter overigens niet moeilijk vallen.

IV. *Cijfermeesters en landmeters.*

Anders was het gelegen met de dii minores, die zich in eer en goede naam voelden aangetast. Doorlopend verweten zij elkaar onkunde en plagiaat, laster en charlatanerie. [1]) Hun vraagstukken en oplossingen — beide als persoonlijk bezit beschouwd — doorvlochten

---

[1]) Tegenwoordig hoort men deze verwijten eerder uitspreken, dan dat men ze op schrift zal aantreffen. Een aardig voorbeeld levert echter J. Versluys, *Een nieuw soort oorspronkelijkheid*, Amsterdam, 1889. Als men een parallel trekt met de tegenwoordige tijd, blijkt er minder veranderd dan men oppervlakkig zou denken. De toon is minder plat geworden, maar niet minder kwaadaardig en kinderlijk-zelfverheerlijkend dan voorheen. Een flauwe nagalm klinkt in de befaamde twisten tussen hoogleraar en repetitor, als de

zij met de hevigste scheldwoorden en gemeenste insinuaties aan 't adres van collega's. Voortdurend was men op zijn hoede. De docent sloot, voor de lessen begonnen, een contract met den leerling, voor welk bedrag hij een bepaald onderwerp of een aantal opgegeven vraagstukken zou behandelen. Zo'n overeenkomst kon altijd aantonen, hoe onwetend een voormalige leerling eertijds was geweest en hoe zeer hij met de kennis van zijn leermeester pronkte. Daartegenover stond, dat men ook les ging nemen, ten einde zich te overtuigen van de stompzinnigheid van sommige docenten en zich over hun onkunde vrolijk te maken.

Omtrent dergelijke dwaze verhoudingen en zonderlinge manieren — ongetwijfeld in de hand gewerkt door het vrijwel ongereglementeerde onderwijs en het ontbreken van een leidinggevend kritisch tijdschrift — worden we wonderlijk volledig ingelicht door een zevental bijeen gebonden, hoogst zeldzame boekjes en pamfletten van 1663-1664, in het bezit van het Wiskundig Genootschap: Een onvermoeide arbeid komt alles te boven. Allerlei rariteiten vinden we hier bijeen; de wiskunstenaars staan „te windtbuylen en op te swetsen als Jan Potagie; men souder een Comedie af gespeelt hebben." We kunnen ons nauwelijks een scherper en vollediger beeld wensen van de bonte werkelijkheid, waar-

---

laatste eigenmachtig een dictaat heeft laten vermenigvuldigen, waarin niet te verantwoorden professorale opmerkingen voorkomen. Zie b.v. *De transcendente wereld der oneindig kleinen volgens handleiding I (O. Donker).*

Voorts kunnen de *Nieuwe Opgaven* van het Wiskundig Genootschap als een vriendschappelijke voortzetting der voormalige uitdagingen beschouwd worden.

„Exacte" nonsens verschijnt nog steeds meer dan men zou vermoeden; men denke hierbij minder aan de talloze oplossingen van het laatste theorema van Fermat, de trisectie en dergelijke gevallen, dan wel aan curiosa als A. A. van der Meulen, *Het vraagstuk der zuurstof,* Hilversum, 1918 (vgl. *Maandblad tegen de kwakzalverij,* Mei, 1922) en Leo Landuyt, *Elemente Triangelwetens* 'dæ Schinnen, 1924.

aan Langendijk de stof voor zijn kluchtspel ontleende.

Hier volgt een verslag van de twist, waarbij de brallende titels der geschriften enigszins bekort zijn en de zuiver wiskundige haarkloverijen zoveel mogelijk weggelaten [1]). Deze laatste zijn trouwens zonder uitzondering onbelangrijk.

V. *Mr. Cornelis van Leeuwen, gesworen lantmeter en liefhebber der mathematische konsten, resideerende op de Zeedijck daer de Stuurman uythanght.*

De geschiedenis begint met de uitgave van een boekje van 28 blz., getiteld *School-boeck der Wynroeyeryen: waer inne geleert wordt: Het meeten van alle soorten van Vaten, door de Quadrat en Cubiek-roede, etc.* Door Mr. Corn. van Leeuwen, *Geswooren Lantmeeter, en Liefhebber in de Mathematische Konsten, resideerende op de Zeedijck in de Stuurman.* t'Amsterdam, By Hendrick Doncker, Boeckverkooper en Graetbooghmaker in 't Stuurmans Gereetschap, 1663.

De schrijver heeft hieraan toegevoegd een 79 blz. omvattende *Aenhangh, genaemt den Bril voor de Amsterdamsche Belachelijcke Geometristen. Bestaende in eenige Geometrische en andere Questien, die door haer openbaer, op de manier als de Quacksalvers zijn aengeslagen en my van haer eenige voorgestelt, die ick alle klaer hebben gedemonstreert ende bewesen.* [2])

---

[1]) Vorsterman van Oyen, *t.a.p.*, blz. 42, kende slechts drie dezer geschriften. Vgl. D. Bierens de Haan. *Bibliographie neerlandaise sur les sciences mathématiques* (1883) benevens diens *Bouwstoffen voor de geschiedenis der wis- en natuurkundige wetenschappen in de Nederlanden* II (1887).

[2]) Wellicht is dit navolging van Wynandt van Westen, mathematicus ende organist der stadt Nieumegen, die in zijn *Mathematische Vermakelyckheden* I, 116 (Arnhem 1636; meermalen herdrukt) zijn collega's op nog grovere manier uitmaakte voor kwakzalvers. Overigens beperkt Van Leeuwen zich niet tot de Amsterdammers, al noemt hij buiten zijn kring niemand met naam en toenaam.

In de voorrede vertelt Van Leeuwen zijn „beminde vrienden", waarom hij van „belachelijke geometristen" spreekt. Met het werk van andere lieden en met de veren van andere vogels zwetsen en razen zij als kwakzalvers in de plakkaten, die zij aanslaan; zij maken boeken met hopen en geven de werken van anderen als hun eigen boeken uit, en dat van quaestie tot quaestie, van woord tot woord, van letter tot letter hetzelfde. Zij plakken paskwillen aan zijn deur en steken quaestiën onder zijn deur door, zonder hun naam daarbij te durven stellen. Hij zelf heeft alle vraagstukken, die men hem heeft voorgelegd, ogenblikkelijk weten op te lossen, maar als hij op zijn beurt een quaestie voorstelt, kunnen zij er niet uitkomen. En dan durven ze nog te vertellen, dat hij les bij hen genomen heeft; het omgekeerde is de waarheid. Voorts „zijnder noch Meesters, wanneer daer een Liefhebber komt om een discoursjen van de Konst mede te houden, soo roepense de Meyt en seggen: brenght mijn schoenen, ick moet uyt gaen, en durven een Liefhebber niet ten antwoort staen, als sy verstaen dat hy goede wetenschap heeft; maar alsser Leerlingen komen, dan roepense de Meyt niet om de Schoenen te brengen, maer swetsen dan dat niemandt haers ghelijck is, en andere Meesters zijn maer Jongens tegens haer in der Konst, maer 't spreeckwoort seydt: het is beter hart te blasen dan de mont branden." En dergelijke mensen „schrijven en swetsen datse een, twee a drie trappen hooger gekomen zijn als alle de geleertste lieden van de Werelt; en wat meer is, durven schrijven datse Oost en West gevonden hebben;[1]) en seggen, sy

---

[1]) Langendijk, vs. 595—597:

„Het vierkant tegen 't rond des cirkels heb ik wis,
Benevens 't oost en west. *Uri.* Iets dat 'er nog niet is
Heeft deeze snapper. Vent, dat kan men nimmer vinden."

De lengtebepaling was, toen men niet over chronometers beschikte, een moeilijk vraagstuk. Jan Verqualje, *Uytvindingh*

Ludolf van Ceulen op 56-jarige leeftijd. Uit: *Vanden Circkel,* Tot Delf, Ghedruckt by Jan Andriesz, Boeckvercooper, woonende aen 't Marct-veldt, in 't Gulden A B C, Anno 1596.

Ludolf van Ceulen op 71-jarige leeftijd. Uit: *De Arithmetische en Geometrische fondamenten;* Tot Leyden, By Ioost van Colster ende Jacob Marcus. Anno 1615.

souden 't wel aen den dach brengen, maer de Ho: Mog: Heeren Staten die willen 't gelt aen hem niet geven datse daer op gestelt hebben; 't is een goet verlegh [1]) voor dese slapende Oost en West-vinder, [2]) dat hy dat uytstroyt, want anders soude hy beschaemt uyt komen; ick wil hem hondert Ducaten vereeren, by soo verre hy my kan bewijsen, en fondementale reden daer van geven."

Met zijn *Bril* zal Van Leeuwen nu aantonen, welke geschriften zij geplunderd hebben en waar zij de quaestiën voor hun plakkaten hebben gestolen. Hij drukt deze met de oplossingen af, voorzien van kanttekeningen als: „Deze is de Slot-questie van Stampioens de Jonge kleene Sinus Boeckje, ongedemonstreert de Liefhebberen geschoncken" of:

---

der langhte van Oost en West. Handelende van eenighe secreten meer, Amsterdam, 1661, aan welk boekje Langendijk een en ander ontleende, zegt op p. 12 van zijn *Voor-reden,* dat niemand aan zijn inventie geloof hechtte, „omdat soo vele daer na gesocht ende gearbeyt hebben." Hij wendde zich tot de Staten-Generaal, die „al over vele jaren op de voorgemelde uytvindingh sekere groote premie hadden vast gestelt." Daarop belastte de admiraliteit twee commissarissen met een onderzoek. De uitvinder wilde zijn kostelijke inventie echter niet openbaren zonder enige toezegging. Toen de zaak mis liep, schreef Verqualje, die zijn ontdekking reeds in de Haerlemse Courant had laten aankondigen, dit boekje, opdat men niet zou denken, dat hij met „beuselingen" kwam aandragen, zoals vóór hem vele „hooghgeleerde en aensienelijcke lieden" gedaan hadden.

[1]) Overleg, beraad.

[2]) Van Leeuwen doelt hier, gelijk we zullen zien, op den Duitsen schoolmeester Christiaan Anhaltin, „het Mofken van Embden", (1603—1676). die in zijn *Slot en Sleutel van de Groote Zeevaert* (1659) vertelt, dat hij vroeger „op den trap van Ptolomeus, Copernicus en Tycho Brahe" stond, maar „door Godts ghenadighe Vaderlijcke goedertierentheydt en zeghen een trap hooger ghekomen is" door zijn vinding van Oost en West en „de twee stijlen der trap seecker en vast" heeft om hooger te klimmen.

„Dese Questie heeft Abraham de Graef[1]) openbaer doen aenslaen en heeft daer mede gaen proncken wel een jaar 4 a 5, so lang hy School ghehouden heeft, op de manier als de Quacksalvers."

Af en toe wordt hij uitvoeriger: „De Wis-Konstenaer Abraham de Graef heeft hem machtigh uytgheslooft in het aenslaen en 't uytgeven van dese slechte Questie, even op de manier als een seeckeren Boer, die meende boter uyt sijn Karren te krijghen en vondt daer in een nest met jonghe Katten; den Boer verwondert zijnde over dit groote mirakel riep sijn gantsche huysgesin by een en begonde luyde te roepen: „Wonderlijcke boter, wonderlijcke boter", by na sonder ophouden. Alsoo heeft dese man hem over dese questie oock soo verwondert als de Boer over de Katten en hem ingebeeldt die ghene de mondt met dese questie te stoppen, die haer met sijn arbeyt soecken groot te maken. Wel lieve soete man, wie zijn die gene die haer met u werck soecken groot te maecken? meent ghy oock u selfs? want mijns oordeels is 'er niemandt uws gelijck

---

[1]) Abraham de Graaf (1635—1717) schreef o.a. *Drie boeken van de driehoeksmetinge en een van de Telkonstigen* (= logarithmen), Amsterdam, 1659, en *De geheele Mathesis of Wiskonst, herstelt in zijn natuurlijke gedaante*, Amsterdam, 1694. Over dit laatste boek handelt Dr. H. C. Schamhardt, *Een wiskundeboek uit het laatst der 17e eeuw* in het *Bijvoegsel van het Nieuw Tijdschr. voor Wiskunde* III (1927), p. 172-186. Ook volgens Vorsterman van Oyen, *t.a.p.*, blz. 49 doet De Graaf zich kennen als een degelijk beoefenaar der wiskundige wetenschappen en „het is dan ook niet ten onrechte, dat De Gelder in zijn *Diff.* en *Int.* rekening spreekt van onzen beroemden Abr. de Graaf." Zie voorts *Biographisch Woordenboek* X, waar Mr. H. F. Wijnman wijst op zijn correspondentie met Christiaan Huygens uit 1687 en volgende jaren. Van Leeuwen zegt, dat De Graaf „van de spoelback en 't weefgetouw" afgekomen was; een toespeling op het bedrijf van zijn vader, die linnenwever was.

als de Gietermaker,[1]) om dieswille ghy met u beyden meer als ghemeen bent om andere lieden haer werck en questien uyt te geven en aen te slaen voor u eygen werck, want dese questie en al de questien die in dat groote Placcaet staen, sijn Mr. Sybrants[2]) questien, 't welck ick hier voort sal bewijsen. En besiet u Astronomia; die hebt ghy geplundert uyt de Astronomia van Dirck Rembrantsz. van Nierop,[3])

---

[1]) Claes Hendricksz. Gietermaker werd in 1621 te Medemblik geboren, ging naar zee en hield omstreeks 1650 school te Amsterdam. Vorsterman van Oyen bezat een hs. met de cursus, volgens welke hij les gaf. Zijn *Vergulde licht der Zeevaert* beleefde nog in 1744 een negende druk, zeker veel meer uit gebrek aan betere werken, dan om de degelijke inhoud. 't Geheel lijdt aan alle gebreken van die tijd: volstrekt geen kennis van de algebra, opeenstapeling van onbewezen stellingen en onnauwkeurigheid van uitdrukking. Vorsterman van Oyen, *t.a.p.*, blz. 49-50.

[2]) Bedoeld wordt Mr. Sybrant Hansz. Cardinael zaliger (1578—1647), die in 1617 professor aan Coster's Academie werd en het stelsel van Ptolemeus verdedigde. Vondel dichtte op hem een *Lijfwacht voor Meester Sybrant Hanssen Cardinael, den Vrieschen Euklides*. Zie H. F. Wijnman in *Het Boek* (1929) en *Biographisch Wdb.* VIII, 253. Hij woonde in De drie Vergulde Ossehoofden waar later De Graaf en na dien Gietermaker zich vestigden.

[3]) Van Nierop (1610—1682) is de schrijver van een *Mathematische Calculatie* en een bijgebonden *Wiskunstige Musyka: vertoonende de oorsake van 't geluyt, de reedens der zanghtoonen, telkonstigh uytgereeckent... alles seer gedienstigh en vermakelick voor Musikanten, Organisten, of andere instrument speelders* (1659). Abr. de Graaf drukt achter zijn *Ontleding van de Bril voor de Amsterdamse Belachelijke Geometristen* een brief aan Van Nierop af tot verantwoording van enige aantekeningen in zijn boek genaamd des *Aartryks-Beweging*. Van Nierop ontleende zijn naam aan zijn geboorteplaats Nieuwe Niedorp. Hij was schoenmaker van ambacht, had op 30-jarige leeftijd grote vorderingen in de sterrekunde gemaakt en leefde ongehuwd in het gezin van zijn broeder. Hij correspondeerde met Christiaan Huygens en tal van buitenlandse geleerden. Vgl. *Biogr. Wdb.* V, 373.

en meentse beter te maken, maer hebtse juyst wel tienmael slimmer gemaeckt, 't welck ick u wel kan bewijsen. En u groote Boeck van de Navigatie: wel lieve man, is dat Boecken maken? wel hebje geen schaemt, soo schandelijck andere Autheuren haer boecken en wercken na te potsen en na te plunderen en van hare naem en eer te berooven? En noch durfje u tyteleeren Wis- en Sterre-konstenaer, maer had ghy geschreven Mis- en Narre-konstenaer, soo had ghy u recht ghetyteleert."

Een volgend vraagstuk „is mede door Abraham de Graef op den 18 Januarij 1659 openbaer aengeslaghen en my voorghestelt":

> Spits-vinnigh, meetkunstigh voorstel.
> Werdt een yeder begeerigh zijnde met Wis-kunstigh bewijs te beantwoorden voorgestelt door Abraham de Graef, Wis- en Sterre-konstenaer te Amstelredam, woonende aen den Nieuwendijck, in de Nieuwstraet, in de drie Vergulde Ossehoofden.
>
> De beweginge, tot het openbaer voorstel deses, neemt sijn afkomst, om dat andere haer met mijn arbeydt soecken groot te maecken, en niet om dat ick dit soo ongemeen kunstigh achte.

Van Leeuwen geeft vier oplossingen en noemt de questie „heel slecht en by na niet waerdigh om Demonstratie van te geven; derhalven ben ick wel verwondert, dat sulcken Hoogh-geleerden Man, als dit Graefje wil wesen, hem met soo een slechte Questie wil verweeren." Alle voorstellen van diens groot Placaat zijn geplunderd uit de onuitgegeven nagelaten geschriften van Mr. Sybrant Hansz. Cardinael zaliger. Een enkele questie is na-geaept en gebrilt naer Symon Steveyn.

Enige andere vraagstukken „heeft Sr. Jacob Bos Lantmeeter, my voorgestelt 20 May 1660 en twee dagen daer na heb ickse hem gedemonstreert ge-

toont, en dorst noch seggen dat hyse wel thienmael korter konde maecken; 't is met wintbuylen niet te doen; ick wil voor elcke Demonstratie die hy my thienmael korter kan leveren een Dobbelde Ducaet vereeren, soo heeft hy weer geldt om Fulpe Rocken te koopen. Nu, de reden, waerom Bos my dese Questien heeft voorgestelt, is dese: Ick was daeghs te vooren met Sr. Christiaen Striep, een treffelijck Schilder in stil leven tot dito Bos in huys, alsoo de voornoemde Striep my langh versocht hadde om samen eens tot Jacob Bossen te gaen, om dat hy nieuws-gierigh was, om Bos en my eens te hooren discoureren van de Konst, om dieswille dat Bos altijdt soo tegens de voornoemde Striep swetste en raesde, datter niemandt sijns ghelijck en was. Ick sprack tot de voornoemde Striep: „Wat sult ghy segghen als wy tot de voornoemde Bossen komen?" Doen antwoorden my Striep: „Ick sal seggen: „Mijn heer, hier hebbe ick een Discipel, die woude wel de Landmeeterye en Fortificatie van u leeren", en dan sullen wy wellekom wesen." Nu, doe wy tot Bos quamen, quam hy voor met een fulpe Rock aen. Ick docht is dit een Meester, ick begon haest te beven, om dat ick docht: verstaet dese Man sijn Konst soo als sijn fulpe Rock doet, soo sal ick beschaemt uytkomen, maer 't viel anders uyt.

Om nu voort te gaen, soo groeten wy malkanderen ende nae groetenis sprack de voornoemde Striep tot Bos: „Hier is een Discipel, die woude wel van u leeren het Landmeeten en Fortificatie." Nu doen dese woorden waren ghepasseert, sprack de voornoemde Bos: „Mijn Heeren komt binnen, ick sal u soo kort en subtijl onderwijsen, als yemandt in de Wereldt", en begon daer soo te windtbuylen en op te swetsen als Jan Potagie; men souder een Comedie af gespeelt hebben ende daer wel een dubbeltjen aen verhoort hebben. In 't kort, hy maeckten het soo grof, dat ick my schier niet langer konde bedwingen om te swijghen, ende voorts, ick eyschte sijn Exempelaren van de Lant-

meeterye en de Fortificatie van hem om eens te sien wat voor rariteyten het al waeren, want ick seyde tegens hem: „Ick hebbe noyt sulcke dinghen ghesien ende ben daer seer nieuwsgierigh nae, om dieswille ick wel hebbe ghehoort, dat het wonderlijcke Characters en Figueren zijn", en hiel my wonderlijck slecht. „Wel", sprack Bos, „dat sal geschieden"; doen kreegh hy sijn Kramery voor den dagh en ick speculeerde met verwonderingh sijn Landtmeeterye ende Fortificatie door, en sagh dat het maer een wisje met een wasje was, niet waert om af te spreecken, want het waeren maer slechte ende ghemeene dinghen, noyt soo sleght by geen Liefhebber gesien, 'k laet staen by een Meester. Nu doen ick dese aperye ghesien hadde, doen vroegh ick Bos na Geometrische Questien, of hy daer mede een Liefhebber in was. Hy antwoorde van ja: „Soude ick geen Liefhebber wesen in Geometrische Questien; ick proponeerse by honderden." Doen konde ick my niet langer bedwingen om te swijgen, want hy spon al te grof, en ick haelde hem doen lustigh over den heeckel, dat hy roode koonen kreegh. Nu, daeghs daer aen quam hy alleen tot mijnent met dese voorgaende Questien en stelde my die voor om te demonstreeren. En ick hebse hem twee dagen daer na gedemonstreert getoont, om dat hy seyde dat hyse de geleertste luyden van 't Landt voor gestelt hadde. Doen gaf ick hem weder twee Questien die hy soude demonstreeren; 't is al drie jaren geleeden en noch heeft hyse niet gemaeckt getoont. 't Geeft my wel wonder nademael hy by honderden van Questien kan proponeeren, dat hy niet een Questie kan maken die ick hem hebbe voorghestelt; maer het is met dese fulpe Meester en Landmeeter als met de Verckens: veel geschreeuw en weynigh wol. Ick hebbe Bos verscheydemael gevraeght na de Demonstratie van mijne Questien ende hy heeft my gheantwoort, dat ickse selver niet konde maecken en Claes Hendricksz. Gietermaecker my die voorghestelt hadde, ende ick sochtse ghemaeckt van hem te krijgen. Ende noch meer, dat ick Claes Hen-

dricksz. Gietermaecker niet gheleert hadde, maer de Gietermaecker hadde mijn gheleert. Dit soude de Gietermaecker tegens hem geseydt hebben. Ick sal dat anders doen blijcken in dit navolgende; dat hy my niet geleert heeft maer ick hem, en oock wat ick hem geleert hebbe en wat voor Questien ick voor hem gedemonstreert hebbe, met noch de tijdt wanneer dit geschiet is en wat ick daer voor ghenooten hebbe, en hoe hy hem met mijn arbeyt en Questien soeckt groot te maken."

Vooraf wil hij over de broddelaars Gietermaker en Bos echter nog de navolgende klucht verhalen.

„'t Is ghebeurt in 't Jaer 1661 in October, dat dese twee tot mijnent quamen op een Saterdagh des achtermiddaghs, doen ick noch woonde buyten de Sint Anthonis Poort, op de hoeck van 't Raem en Moolenpadt, en versochten my met haer Compagnie wat te gaen wandelen; nu ick liet my geseggen en gingh met haer uyt; sy brachten my voort in 't Doolhof buyten dito Poort; daer praten wy onder malkanderen eerst van nieuwe Tijdingen, haest sonder ophouden, alsoo 't my verdroot om daer langer te blijven. Nu, eyndelijck begonnen dese twee van de Konst te spreecken, insonderheydt van Geometrische Questien, 't welck my aengenamer was, en sy stelden malkanderen Questien voor; d'een seyde: „ick kan die wel maken" en d'ander seyde: „ghy beelt u veel in, ick hebse sulcke en sulcke persoonen voorgestelt en hebbense niet konnen maken"; in 't kort sy kregen harde woorden; doen sprack ick: „wat is hier soo te knorren; ick hebbe noch een Questie in mijn hooft, ick wil wel wedden dat ghyse geen van beyden kont maken"; ick steldese haer voor op de Tafel met krijt; sy speculeerden een poos ende spraken geen van beyden; doen tradt ick Bos met mijn voet op sijn voet, onder de tafel dat het Gietermaecker niet en sagh, om dito Bos wat moedt te gheven; ick woude daer mede te kennen geven dat

ickse voor hem soude maecken; doen greep Bos moedt en sprack tot Gietermaecker: „ick wedde tegens u dat ickse maeck"; dit geschiedt wesende, tradt ick Gietermaecker met de ander voet op een van sijn voeten om hem moet te geven en doen sprack hij tot Bos: „ick wedde met u dat ghyse niet en maeckt"; doen sloeghen sy malkanderen in de handen en wedden om vier Rijcxdaelders: wiense niet gemaeckt kon leveren des Saterdaeghs daer aen, soude vier Rijcxdaelders geven en soose geen van beyden konden demonstreeren, so soude elck vier Rijcxdaelders verbeuren en dese penningen souden wy met malkanderen verteeren."

De volgende dag kwam zowel de een als de ander bij Van Leeuwen aan huis de oplossing vragen. Maar deze weigerde inlichtingen te geven en „gramsteurigh" dropen beiden af. Sedert zijn meer dan honderd Zaterdagen verlopen, maar de solutie hebben ze niet getoond en feest is er niet gevierd. Dat ze met swetsen en wintbuylen zijn doorgegaan is geen wonder, „want de schorfste Schapen 't meest blaten en de slechste Snijders de meeste lappen maecken." „Ick mijn leven by geen schurfter Liefhebbers, ick laet staen by Meesters, die noch andere willen leeren, noyt geweest ben." En dan durft Bos zich nog ingenieur noemen!

Hierna richt Van Leeuwen zich fel tegen Gietermaker, die een kennis van de rekenkonst heeft „even gelijck als een Vercken van Saffraen." Hij drukt twee merkwaardige contracten af, wier authenticiteit door Gietermaker in diens verweerschrift niet betwist wordt. [1]).

---

[1]) Vorsterman van Oyen, die het antwoord van Gietermaker niet kende, vergist zich, als hij zegt (*t.a.p.*, blz. 47), dat deze les bij Van Leeuwen ging nemen om hem in 't ootje te nemen en zich wellicht later bij een hartige teug vrolijk te maken over de diepzinnige geleerdheid van den deftigen magister. Ware dit het geval geweest, Gietermaker zou het stellig gezegd hebben.

Ick Cornelis Saskersz. van Leeuwen, gheswooren Landtmeeter, hebbe aengenomen Mr. Claes Hendricksz. Gietermaker, om te leeren de nootsaeckelijckste Propositien van de ses eerste Boecken Euclidus(!), die tot de Turi [2]) van nooden zijn, voor de somma van 36 guldens, segge ses en dartigh guldens, waer van ick bekenne de gherechtige helft ontfangen te hebben, te weten de somme van achtien guldens, ende de andere helft te betaelen als wy de voorsz. Propositien uyt zijn met demonstreeren, en dan volgens ons accoort, op yder Propositie een Questie ofte met ghetallen aen te wijsen, daerse op van nooden zijn. Sonder argh ofte list zijn hier van ghemaeckt twee alleens luydende Sedullen, ende zijn van een gesneden door de letteren A B C, en aen wederzijden onderteeckent. Actum den 14 May 1660.

En is onderteeckent

Claes Hendricksz. Gietermaker
Cornelis van Leeuwen,
geswooren Landtmeeter.

Het tweede contract behelst „wat hy my most belooven eer hy de solutie van twee questien van my konde krijghen, waer voor hy my vereert heeft een yvooren Hand-fluyt met een silver Mont-stuck, daer syn naem wel duydelijck opgesneden staet."

Ick ondergeschreven Claes Hendriksz. Gietermaker neme aen ende beloove Mr. Cornelis van Leeuwen, geswooren Landtmeeter, dese twee Questien (te weten, de eene uyt Ludolf van Ceulen, van een vierkant in den Circkel beschreven, daer van de eene zijde doet als AB 6,

---

[1]) Dit onbegrijpelijke *turi* is waarschijnlijk een verkeerde pluralis voor *tyrones, tirones* met de betekenis *beginners, nieuwelingen.* Gietermaker, p. 12, spreekt van zaken, „die d'eerstaenkomende Leerlingen behoorden te weten."

AD 8 en DC 9 en BC 12. Ende de andere is van een Driehoeck in een Circkel beschreven, als ACB, waer van de zijden doen als AC 17, BC 25 en AB 28. Om te vinden de zijde van een Driehoeck in de selve Circkel beschreven), niet te mogen aenslaen ofte in Druck uyt te geven, ofte niet te moghen aen sijn deur te stellen, dit alles ter goeder trouwe, sonder arch ofte list. Actum in Amsterdam, den 21 July 1660.

En was onderteeckent

Claes Hendricksz. Gietermaker.

Waer voor ick hem de Fluyt vereere.

En hoe heeft Gietermaker zich aan de afspraak gehouden?

„Waerde Liefhebbers, daer waren geen twee dagen gepasseert, ofte dese Questien stonden alle beyde wel netjens met groene verf afgeset aen sijn deur gestelt en acht dagen daer na stondense door de heele Stadt in Placaten." Ook heeft hij ze in druk uitgegeven en hij stelt ze iedereen voor!

„Ick hebbe hem noch geleert dit Boeckjen van 't Wijnroeyen voor de somme van 25 guldens, en noch wil dese Man niet weten dat hy mijn Discipel is. Ick soude hem noch wel een jaer of twee weten werk te geven om hem te leeren sijn Boeckhouden wat beter te verstaen; want dat verstaet hy ter wereldt niet, dat blijckt wel aen het kleyne *Tractaetjen* dat hy van het *Italiaensch Boeckhouden* heeft uytgegeven. Soo yemandt lust heeft, die gaet maer by hem, stelt hem een slechte Post van 't Boeckhouden voor; hy sal u geen antwoort weten te geven hoemen die Journaelsche wijsen sal stellen, en so verre hy aen u merckt dat ghy 't Boeckhouden verstaet, soo sal hy u vragen of ghy hem 't Boeckhouden wilt leeren, sal u daer voor de Navigatie presenteeren te onderwijsen, en soo ghy u slecht hout dat ghy de Konst niet en verstaet en versoeckt om 't Boeckhouden te leeren, hy sal op swetsen meer als gemeen, datter niemant sijns gelijck in de Strooppot te vinden is."

De *Arithmetica* van Gietermaker benevens diens *Vergulde licht der zeevaert* en het *Vermaeck der Stuyrluyden* worden al even ongunstig beoordeeld. En zo'n broddelaar en plagiator moet men nog te vriend houden, omdat hij „d'Examinateur van de Oost-Indische Compagnie" is: „anders sal hy mijn volck die ick de Konst van de Zeevaert leere niet willen examineren ofte voort helpen na Oost-Indien, want hy die geene dat belooft die tegens hem schrijven en die hem de waarheydt seggen."

Van Leeuwen zal hem een koopje leveren door de solutie te geven van de drie plakkaten, die Gietermaker openbaar heeft aangeslagen, benevens de oplossing der vraagstukken, die hij ongedemonstreerd in zijn boeken stelt om er den meester mee te kunnen spelen.

De felheid, waarmee hij te keer gaat, zal wel verband houden met het volgende. „Ick hebbe", zo verhaalt hij, „een maant 5 a 6 geleden een Bortjen voor mijn deur gestelt, waer in ick drie Geometrische Questien gedemonstreert gestelt hebbe met de namen van wiense zijn, te weten Jacob Bos, Abr. de Graef en Claes Gietermaker. Nu, doen ick dit Bortjen voor mijn Deur hadde gestelt, geen acht dagen daer na, ofte daer stont op een morgen een Pasquil aen mijn Deur geplackt van d'eene Belachelijke Geometrist of d'andere, luydende als volght: *Hier woont Cornelis Labbekack, die alle menschen gaet belabben en beliegen en alle menschen eer gaet steelen* [1]). Bovendien vond hij 's morgens enige questien op de vloer liggen, onder de schreef van de deur gestoken. Deze schelmen en eerdieven durven niet met hun naam te voorschijn komen, „uyt vrees ick haer wederom eenige Questien soude voorstellen, gelijck geschieden soude. Ick geloove seker, datse van de Uylen uytge-

---

[1]) *Labbekak:* babbelaar, kwaadspreker. Dit woord komt meer voor als voor de grap gemaakte eigennaam *(Ndl. Wdb.* VIII[1], 873).

broet zijn ofte ten minsten Broeders zijn, want sy zijn haters van 't licht, om datse by nacht wandelen ofte ten minsten haer oogen met het bloedt van een Vleermuys bestreken hebben, om datse by nacht de schreven van de Deuren soo moy konnen vinden, om daer Questien door te steken en Pasquillen by nacht aen mijn Deur te stellen."

Als laatste der geteisterden verschijnt nog de oude Mr. Christiaen Anhaltin, de vrome Duitse schoolmeester uit Embden, volgens wien Van Leeuwen en andere broddelaars altijd met de neus in Euclides zitten; zij moesten die mede steken in de H. Schriftuur en Gods woord.

Deze slapende Oost- en West-vinder — zoals Van Leeuwen hem noemt — is in de maand April 1661 bij hem aan boord geweest, om een questie te laten demonstreren. „Hij zou daarvoor geven, hetgeen ik daarvoor bedong, want hij zei mij, dat iemand ze hem gevraagd had en hij geen tijd had om ze te maken, dewijl hij zoveel volk te onderwijzen had." Het verwondert Van Leeuwen, dat de man, die, blijkens de voorrede van zijn *Slot en Sleutel*, twee à drie trappen hoger gekomen is dan de geleerdste lieden van de wereld, een zo eenvoudig vraagstuk niet maken kon.

Een andere questie wilde Anhaltin, naar Gietermaker verteld heeft, niemand demonstreren, of hij moest daar eerst honderd rijksdaalders voor genieten; „'t is wat leckers, de demonstratie is geen honderd duyten waerdigh." Van Leeuwen geeft de oplossing niet, omdat Anhaltin met de Paasdagen bij hem is geweest met de smeekbede deze tenminste achterwege te laten.

Een vraagstuk, door Hendricus Andriesz. aan hem voorgesteld, heeft deze sufferd tot nog toe niet kunnen solvéren; „'t is goedt te sien, dat dese man een Borgher is, daer hy van daen is."[1])

---

[1]) Vgl. *Sp. Brab.* vs. 66: „Van Embden, Godt bettert" (= uit Emden met permissie), welke uitdrukking in Gro-

Hiermede besluit van Leeuwen zijn strijdschrift. Doch zo de goede God het toelaat, zal hij op een en ander terug komen, als hij binnenkort zijn boek met honderd questiën aan de dag brengt. Deze verzameling is echter nooit verschenen.

VI. *Mr. Christiaen Martini Anhaltin, oprecht Schoolhoudende in de Konst van Cijfferen, Geometrie, Landtmeeten, Fortification op Landt af te steecken, Italiaens en Scheeps-Boeckhouden: tot Amsterdam, op de Zeedijck daer de Konst-School uythanght en de Stuurman op de Stock staet.*

De aanval van Van Leeuwen schreeuwde om wraak. Men kon veel verdragen, maar dát niet. En dus zouden de diep beledigde wiskunstenaars het er niet bij laten zitten.

De wijze, waarop zij Van Leeuwen van repliek dienden, is onze aandacht waard, doordat zij de bevestiging geeft van het ingeburgerd zijn der zonderlinge gewoonten. Blijkbaar zag niemand er de dwaasheid van in en aanvaardde men deze als normaal. Principiële kwesties worden bij het verweer niet aangeroerd; alles verloopt in uiterst persoonlijke hatelijkheden en scheldpartijen, waarbij op niet onvermakelijke wijze de verschillende karakters tot uiting komen. De bittere ernst en felheid wijzen er op, hoezeer men zich in zijn bestaan bedreigd zag; stellig hebben deze twisten de levens der wiskunstenaars behoorlijk vergald.

Als eerste treedt nu de kluchtspelfiguur van den grijzen Christiaen Anhaltin voor het voetlicht met een *Oprecht, Grondich en Rechtsinnigh School-Boeck van de Wyn-royeryen, Tegens dat verbrodde, valsch en niets doogende, den Maker selfs niet verstaende Schoolboeck van Wijnroeyereyen onlanghs uytgegeven door*

---

ningen nog steeds gebezigd wordt. Het schimpen op mensen uit andere plaatsen is altijd zeer gewoon geweest en de Emders stonden niet hoog aangeschreven; vgl. *Emder potschijter.*

Cornelis van Leeuwen, *Geswooren &c. op de Zeedijck.* Dit boekje, in hetzelfde jaar en bij denzelfden drukker verschenen als het geschrift van Van Leeuwen, wordt gevolgd door een *Half slapende Aenspraecke over de Bril voor de Amsterdamsche Brillachende Geometrist*[1]).

Tot Waerschouwinge.

Aen alle getrouwe en Vroome Inwoonders deser Stede en Landen, dat deselve voor haer en hare Kinderen soecken en verkiesen soodanige, getrouwe, oprechte, in de Konst, geoeffende Leermeesters, die niet met groot spreecken en lasteren, maer in der daet en oprecht onderwijs haer Konst betoonen, in het leeren van haer Scholieren; dat deselve Stadt en Landt met alle oprechtigheydt dienstigh konnen zijn.

Het boekje is opgedragen aan zeven „Eer en Achtbare seer Discrete en beminde Bueren en Wijnhandelaers", die den schrijver kennen in de ommeganck en kunnen getuigen hoe nedrigh, stilswijgendt en met alle waerheydt hij bij hen heeft gewoond, les gevende in de konst van Cijfferen, Geometrie, Landtmeeten, Fortification op Landt af te steecken, Italiaens en Scheeps-Boeckhouden, Roeykonst, Achitectuur, Artelerye of Bosschieterye, Navigation ofte Konst der Stuerluyden ende Astronomie, alles met goeden gront en fondament door Godts genaden en hulp.[2]).

---

[1]) De titel wordt toegelicht op blz. 48: „Wel Brillachende Amsterdamsche Geometrist Cornelis van Leeuwen, hoe! moet ghy al Brillen daer ghy soo jongh bent? Men acht dien voor een goet Medecijn Mr. die weet waer uyt de sieckte ontstaet. Ick sal 't u seggen: dat ghy alreets Brillen moet, is, dat ghy soo hartelijck lacht, ghy hebt gelacht dat u de ooghen tranen, deselve tranen zijn u voor de ooghen yets opgedrooght, alsoo dat ghy een staer gesicht daer afkrijght; hoe bent ghy soo blint dat ghy twee voet langh, breet en hoogh aensiet voor 1½ Ton water, dat te veel is omtrent 43 mengelen, en soo voorts naer advenant."

[2]) Onwillekeurig denkt men hierbij aan Multatuli's Klaasje van der Gracht *van den katechiseermeester, boven*

In zijn betoog, dat hij met honderden te pas en te onpas aangebrachte bijbelteksten doorspekt, doet hij nog enige malen een beroep op hen, Godt dankend in soo een stadt ende onder soo een Regeringe van Magistraet te wonen, die selfs mede konstenaers zijn en verstant van Mathematische saecken hebben.

Hovaardig is hij niet; de kunst is al zeer volmaakt en soo 't ghebeurt dat men omtrent yets nieuws noch krijght, soo is het te reeckenen een groote toeval van Godt ende niet onse verstandt toe te schrijven. Trouwens: al hadden Van Leeuwen, Jacob Bossen en andere by groote hoppesacken [1]) vol konsten en wetenschappen, ick ben vergenoeght met het geene my de Heere gegeven heeft.

Maar op de grappigste wijze slaat die nederigheid telkens en telkens om in de meest brallende groot-

---

den pottenwinkel, in de Peperstraat, ongevaccineerd ten eere der predestinatie, waar de vliegende theeketel uithangt en bovenal aan Meester Pennewip, *onderricht gevende in lezen, schrijven, rekenen vaderlandsche geschiedenis, psalmzingen, naaien, breien, merken en den godsdienst.* Bij hem staan eveneens deugd en godsvrucht op de voorgrond en in zijn omgeving wordt ook herhaaldelijk een beroep gedaan op de buren om te getuigen van de deugd en goede zeden der betrokkenen. In een brief aan zijn latere tweede vrouw noemt Multatuli Pennewip simpelweg „een fictie". Maar duidelijk is, dat er in zijn jonge jaren nog geestelijk nakroost der Anhaltins moet hebben rondgelopen, of... dat hij in de hier vermelde of soortgelijke boekjes heeft geneusd. Het laatste is geenszins onmogelijk; dat hij belangstelling had voor dergelijke curiosa bewijst b.v. een verwijzing naar de *Belachelycke Jonker* van Bernagie, „waar het m o o i e s c h r i f t van een der mededingers naar de hand van 'n meisje in allen ernst opgenoemd wordt onder de verdiensten, die hem den voorrang waardig maken." En dat Multatuli bij gelegenheid gaarne in de wiskunde liefhebberde, toont *Idee* 529.

[1]) Daar de *hop* zeer licht is en men voorheen de balen niet perste, is een *hoppezak* zeer ruim (zie Ndl. Wdb. VI, 1113).

spraak en zijn zachtmoedige vergevensgezindheid in woedende en bloeddorstige uitvallen. [1])

Dat zijn beminde vrient en buyrvryer een lasterlijcke schrift tegens hem heeft uytgespogen, is hem hertelijck leet, daer van is Godt ghetuyge. Als een eerlijck verstandigh Jonghman had Van Leeuwen hem op zijn fouten kunnen wijzen en hij soude hem dank geweten hebben. Maar overmits deze Breeckebeen en Broddelaer sotheyt uytspout en uytblaest, soo sal hy moeten sijn eygen Echo en weerklanck hooren. Er zijn meer achterrughs faemrovers, van de welcke al eenige den Mof soubatten: De Heere beroere haer conscientie. Leert dat, ghy Lasteraers van de Mof, nu hoe salt wel vorder afloopen met die Van Leeuwen; ick hope gelijck den Psalmist seyt (*Psalm* 7 : 15).

De questie van de honderd rijksdaalders ('t is wat lekkers!) heeft hij nooit voorgesteld om geldelijk gewin.

> „'t Gebeurde, dat ick een seker Monsieur uyt Sweeden, genaemt Anckerhelm, had aengenomen te leeren Geometrie, Fortification en Navigation. Ondertusschen komen noch twee andere en korts nae desen noch een by my te leeren. Aleer wy accoordt sluyten, treckt deselve Jacob Bossen nae hem door sijn groot spreeken en opsnijden; ick laat alles gaen soo alst de goede Godt schickt. Deselve drie Sweden by Jacob Bossen sijnde, kan hy noch niet rusten, gelijck opgeblasen grootspreekers wel ghewoon sijn, my also noch ten uytersten verachtende, segghende dat ick niet met allen verstondt of kennisse hadde, of 't was al andermans wercken en met ander sotten klap meer. Dese

---

[1]) Als het wederom gebeurt my te lasteren, soo sal ick haer niet ontsien, maer soodanige dwasen en sotten te gelijck met malkanderen in eenen Mortier steecken en stooten die te samen tot stof (p. 39). Hij zal Van Leeuwen een oog uitsteken, denckende hy is een goet Brillemaker (p. 50) en den opgeblaesen Leeuw de voeten voor en after afkappen, also dat hy sijn levedaghe de smert en lijden voelen sal (p. 46).

Uit: *Slot en Sleutel van de Navigation ofte Groote Zeevaert* door Christianus Martini Anhaltin, Schoolhoudende in de Konst van Cijfferen, Geometrie, Landtmeeten, Fortification op Landt af te steecken, Italiaens en Scheeps-Boeckhouden, alles met goeden gront en fondament door Godts genaden en hulp, t'Amsterdam, By Hendrick Doncker, z.j.

De Konst-Schoole op de Zeedijk van Christiaen Anhaltin. Uit: *Slot en Sleutel van de Navigation.* Met handtekening van den auteur, „die alle deze Boecken met sijn eygen handt onderteeckent heeft."

Sweden by Monsieur Anckerhelm komende, segghen hem sulcks alles. Daer wil elck sijnen Meester ten hooghsten eeren. Monsr. Anckerhelm seyde my 't selve, my biddende, ick soude my verantwoorden en moste mijn eer, naem en faem, als oock mijne Scholieren eer, naem en faem daer in soecken, dat ick hem eyndelijck beloofde, gevende aen hem de voorsz. questie met omtrent van sodanige opschrift: *Aen mijn achterrughs Eer, Naem- en Faemrovige Lasteraers, of Geometristen die een ander sijn eer, naem en faem soecken te steelen, en veel nieuws vermeeten te hebben, sy dese questie opgegeven (die oprechte, wijse en verstandige konstenaers niet verstaen noch mede gemoeyt hebben). En dit is yets nieuws.* Hier op volghde de questie.

Indien nu den wijntbuydel Jacob Bossen sijn eer had willen boven houden, waerom heeft hy die niet gemaeckt, maer laet die van de een tot de ander komen; was hij een verstandigh eerbaar Geometrist, sekerlijck hy soude selver swijgen en 't gene hem gesonden voor hem alleen houden en niet lasteren, soo hadt misschien soo veel labbekackerye daer niet afgekomen."

Dat hij Van Leeuwen met de Paasdagen heeft opgezocht, is waar. Doch nooit heeft hij hem gesmeekt de demonstratie van het kostelijke vraagstuk achterwege te laten.

„Dese Cornelis van Leeuwen is tot mijnent gekomen. Ick niet thuys wesende, heeft de Meyt geseyt, of my een reys geliefde tot sijnent te komen. Ick thuys komende, gingh na hem toe; hy niet te huys zijnde, seyde ick beleefdelijck tot de Meyt, ick soude morgen (dat is des anderen daeghs) by hem komen, dat hem ghelieve in huys te blijven. Heeft hy uyt een valsch hert tot mijnent geweest, om oorsaeck te bekomen my te schandaliseren, soo laet de Heere sulcks op sijn eygen hooft dalen. By hem zijnde, droncken een pijp a twee Taback en hy liet een mengel wijn halen, alhoewel ick geen liefhebber van wijn ben. Soo begost hy van dese Questie en Gietermaecker te spreecken met ander soete Buermans-

reden, waer op ick hem biddende, dat hem gelieve niet met eenen vinger de Questie aen te roeren en te maecken voor Gietermaecker, het welcke hy beloofde. Alsoo na mijn vermoeden bij Van Leeuwen in vrientschap sittende en oock ghescheyden. Nu ben ick niet ghekomen by hem uyt my selven, maer door sijn aenhouden en begheerte; daerom schrijft hy een gemenghde waerheydt: 't is wel te vermoeden dat hy grooten roem daer op draeght als een Meester by hem komt, dat sulcks de lieden sien, meynende dat men komt om yets van hem te leeren."

Verder liegt Van Leeuwen als hij beweert, dat Anhaltin het vraagstuk van Hendricus Andriessen niet heeft kunnen oplossen. Meer dan 19 jaar geleden heeft hij het antwoord al schriftelijk aan de Beurs opgehangen.

„Daerop den godtvreesende Man Hendricus Andriesz. by my in huys komende, vraeghde my na een seker Boeck, dat ick hem sien liet en volgens met malkanderen in goede beleefdelijcke en redelijcke discoursen raeckten, koste bemercken dat het met hem niet was als 't behoorde. Doen seyde ick: „Is UE. niet de persoon, die de Questie tegen my gehangen heeft aen de Beurs?" Hy antwoorde: „Ja".

Men had hem Anhaltin lasterlijk als een onwetende genoemd, maar nu „gaf hy my de handt, seggende dat sulcks voortaen door hem teghens my nimmermeer wederom soude geschieden, wysende my mede aen een letter-getal die ick met haestigheyt geset hadde, dat lichtelijck den besten Konstenaer gebeuren kan." Te gelegener tijd zal de questie wederom beantwoord worden, „doch alsoo dat Cornelis van Leeuwen de ooren sullen beven."

Geen van alle der lasteringen bedrukt het hart van Anhaltin meer dan de woorden: „'t is goet te sien dat dese Man een Borger is, daer hy van daen is." Deze rechte bloet-uytsuyger uyt march en gebeente wil seggen, „dat het landt my uytgespogen heeft" en „kan uyt Embden yets goeds komen?"

„O schandelijcken Labbekack en Beelzebub aller Lasteraers! Wil hy van gheheele Steden yets segghen? De E.E. Heeren tot Embden hebben my doen leeren, ende de E.E. Heeren deser Stede hebben my op en aenghenomen, oock tot een wrijfpael hier gestelt daer alle Broddelaers en wintbuydels aen sullen te schande worden. Ick heb daer gewoont met eeren, in mijn beroepinge geweest godtvreesende en neerstigh, maer voor Labbekackers en Logenaers hebbe ick my soo weynigh bevryden konnen, als hier te Amsterdam voor den aldergrootsten Broddelaer en Lasteraer Cornelis van Leeuwen en zijn Confraters of Medegesellen. Ick mach oock met allen eeren daer wederom komen, maer gelijck de E. Magistraet aldaer naest Godt my uyt der leugenaren mont en fenijnige tongen gereddet heeft [1]), also sal hier niet minder geschieden. Hier in Amsterdam woont mede recht en gerechtigheyt. Nu ben ick oock alhier borger, alwaer mijne gebueren na en verre woonende konnen getuygenis geven van mijn leven en wandel; ick sal my selver niet loven.

Van Leeuwen is niet alleen een kwaadspreker, hij is ook een botmuil en broddelaar in de kunst. Hy heeft goet opswetsen van hondert Ducaten te vereeren, nademaal hy wel weet dat ick het daer voor niet doen en sal. [2]). Wie zal nog vertrouwen in dezen man hebben?

---

[1]) Te Emden zal hij dus moeilijkheden gehad hebben. Dit blijkt ook uit de opdracht van zijn *Slot en Sleutel* (1659) aan de magistraat van Emden. Daar is hem in 1633—'34 veel goeds geschied: „want doen ick was Soldaet, en gelijck een arm verdoolt schaep, ben ick van U seer mildelick ontfangen, onder Stadts-guarnisoen op en aengenomen." Van een eerwaardig consistorium heeft hij een schooldienst gekregen; hij is een tijdlang gespijsd en gekleed en in de gelegenheid gesteld zich in het bekende rijtje wetenschappen te bekwamen. „Daer door sommighe groote nydigheydt teghens my ghevat; van velen gheweldt en overlast my overkomen, bij naest tot der doodt toe, dat vele over my schier geroepen hebben: wech van der aerde met sulck eenen, want het en is niet behoorlijck dat hy leve".

[2]) Zie hiervoor blz. 28.

Op elke bladzijde van zijn boekje vindt men de ontstellendste bewijzen van zijn grof onverstand. O arme Leermeester: wat arme ellendighe Discipulen en Scholiers heeft hy wel al gemaeckt niet een hayr beter als hy is. Hij is niet weerdigh om eenige eerlijcke lieden kinderen, jongmans of oude persoonen, te leeren, want hy vermagh die soo verre niet te brengen om een eerlijck officie ofte ampt te bedienen.

Anhaltin zal alle grootsprekers en windbuidels tonen in welke moeilijke stof hij zelf werkt en hun twee nieuwe vragen voorstellen, die van keurvorstelijke hoven tot hem gekomen zijn, waarin theorie en practijk samengaan, daer Staet en Landt door verbeterd en welvarend worden. [1])

Maar het lasteren moet ophouden, anders .... zal hij weten wat hem te doen staat. Hij besluit:

> Aen alle en yegelijcke, soo hooge als lage Standspersoonen, ontbiede mijnen onderdanigen dienst, en doe in aller ootmoedigheyt te weten: Dat ick Schoolhoude in alle oprechte onderwijsinge en leeringe, Cijfferen. Italiaens en Scheeps Boeckhouden, Geometrie, Lantmeten, hooghten, diepten, verscheyden Fortification, soo wel door Theorie met Linien, als oock Praxi in 't Velt af te steecken, Roeykonst, Architectur, Artelerye of Bosschieterye, Navigation ofte Konst der

---

[1]) Als specimen volgt hier de eerste questie: „Daer is seecker Berghwerck, waer uyt veel Silver en ander Metael uytgegraven is. Door den langhduyrigen Oorlogh en stil staen van 't werck is het vol water gesackt. En 't selve Berghwerck is aldus ghestelt: voor eerst is het soo diep als onsen oude Kercks-tooren hoogh; daer onder een stuck weeghs heen en weder gegraven om Metael te verkrygen, daer nae wederom recht onder toe gegraven soo diep omtrent als voren, en alsoo hier en daer in breete wederom gegraven, en also voor de eerde reys. Nu is de Vrage of niet door M e c h a n i s c h e konst vermagh ghepractiseert worden, hoe soodanigh water om hooge uyt te halen sy; hoe veel in den tijdt van 24 uren; de omgravinge streckt hem onder omtrent een halve mijle."

Stuerluyden ende Astronomie, &c. alles met goeden gront en fondament door Godts genaden en hulp.
U.E. Ootmoedigen seer willigen Dienaer
Christianus Martini Anhaltin.
Tot Amsterdam.
Op de Zeedijck daer de Konst-Schoole uythanght en de Stuerman op de Stock staet. Oock houd' ick Jonghmans en Scholiers in de kost.

Anhaltin woonde van 1651—1665 in Amsterdam; daarna is hij naar Emden teruggekeerd, waar hij in 1676 nog getuige was bij het huwelijk van zijn zoon Christoffer [1]). Kort daarna is hij gestorven.

VII. *Abraham de Graaf, wis- en starre-konstenaer tot Amstelredam, woonende aen den Nieuwendijck, in de Nieuw-straet, in de drie Vergulde Ossehoofden.* [2]).

Een geheel andere figuur is Abraham de Graaf. Ongetwijfeld is hij de bekwaamste onder de hier genoemde wiskunstenaars en bovendien een heel wat evenwichtiger geest. Maar toch zit ook hij vast in de gewoonten van zijn tijd.

Het optreden van Van Leeuwen tracht hij voor te stellen als hoogst onbelangrijk. Toch wijdt hij er een omvangrijk geschrift aan, waarin een massa werk steekt: *Ontleding van de Bril voor de Amsterdamze Belachelijke Geometristen, In dewelke getoont wert, dat den Autheur* Cornelis van Leeuwen, *met alle voorname beschuldingen, die hy andere aantijgt, swanger gaat: Mitsgaders, dat hy noch onkundig is in de Beginselen van de Wiskunst: dewijl hy diverse Valze Regelen stelt; en voor Wiskunstige Demonstratien keurt die in 't minste niet bewijzen. Versiert met de Ontbin-*

---

[1]) Mr. H. F. Wijnman in *Biogr. Wdb.* X.

[2]) Later heeft Gietermaker dit huis overgenomen en hield De Graaf elders school.

ding van al de ongesolveerde Quaestien, door hem de Liefhebbers voorgestelt, en van verscheide andere met haar Demonstratien. t'Amsteldam, Gedrukt voor den Autheur en Claes Hendricksz. Gietermaker, 1663.

De deftige aanhef luidt:

> „De Wiskunstenaars, of Liefhebbers van de Wiskunst, mitsgaders alle andere dewelke deze zoude mogen komen te zien ofte hooren lezen, geluk."

Zijn betoog is vrij zakelijk en in hoofdzaken juist. Hij bewijst, dat Van Leeuwen: 1e. door valsche regels besluyt een ware uytkomst te vinden; 2e. voor goede wiskundige demonstratien keurt, die in 't minste niet bewijsen. Van algebra heeft de botterik geen benul; zijn kennis berust op de door hem gekochte geschreven schriften, nagelaten van Jan Olfertsz. en Jan Christiaansz. (zijnde u eenigen troost, steunzel en toeverlaet, door 't welke gy u gemoedigt hebt bevonden, om de Wiskunstenaars aan boort te klampen).

Af en toe wordt ook hij persoonlijk:

> „Ik heb u te danken, dat gy u onnozelheyt niet getoont hebt in die dingen, die gy, by my onlangs school gaande, geleert hebt, door dien ik beducht zou zijn, dat, ik u die toonende, gy my 't noch gansch onbetaalde schoolgelt niet zoud' willen voldoen [1]); my optygende, dat ik u Valsche Regels geleert hadde, daar ik u zelfs nu zo overheekele."

Maar in 't algemeen krijgt men de indruk, dat De Graaf zich beperkt tot de aanval op zuiver wiskundig

---

[1]) Ook dit geval staat blijkbaar niet alleen. Zo zegt Anhaltin in zijn *Slot en Sleutel:* „Weest soo traegh en sloffigh niet in 't betalen van het resteerende beloofde leergelt, de goede Godt sal't u beter laten gaen, en u meerder voorspoedt gheven in u beroep en handelinghe, van de goede Betaelders niet ghesproocken."

gebied en de verdediging met hatelijkheden en scheldpartijen aan zijn vriend Gietermaker overlaat.

Als bijvoegsel drukt De Graaf nog een vrij krasse brief af aan Dirk Rembrandtsz. van Nierop, die hem in het boek *Aartrijks Beweging* van plagiaat heeft beschuldigd.[1]). Opmerkelijk is, dat hij Van Leeuwen daar noemt *„u navolger, of liever, u geschapene"*. Het is echter niet duidelijk, of hij een stroman van Van Nierop in hem ziet of eenvoudig bedoelt, dat deze beschuldiging van plagiaat de eerste aanleiding is geweest tot Van Leeuwens strijdschrift.

VIII. *Claes Hendricksz. Gietermaker: Examinateur over de Stuyrluyden van de Oost-Indische Compagnie, woonende op de Haarlemmerdijk, in 't Huys van Lastman zalr. daar de Konst-School uithanght en de Stuurman op de Stock staet: Presenteert een yegelijck te onderwijsen de Fondamenten der Navigatie, Astronomia, Theoria Geometria, Roeykonst, Arithmetica, Italiaens en Scheeps-Boeckhouden.*

De titel van Gietermakers verweerschrift luidt: *Den Amsterdamschen Belachelijcken Geometrischen Bril-Maker* Cornelis van Leeuwen. *Voorgestelt in een Vertooningh der opgeraepte vuyle leugenen ende opgeblasen Quacksalvers-redenen ontrent sijnen* Bril, *voor de Amsterdamsche Belachelijcke Geometristen.* t' Amstelredam, Gedruckt voor den Autheur,[2]) Anno 1663 den 7 Augustus.

Veel heeft hij verdragen: doen ick noch geen beroep hadde, wast al wel, maer nu ick tot Examinateur in

---

[1]) Ook hier heeft De Graaf onloochenbaar gelijk. Anhaltin (p. 53) noemt Van Nierop *„onsen Duytschen Phenix in Astronomie, die van my schrijft als een verstandigh, wijs persoon."*

[2]) Ter druckerye van Herman Aeltsz. in de Kalverstraat, voorheen in de Nieuwebrugh-steegh, in 't Oude Muyse-nest.

dienst van de E.E. Heeren Bewinthebberen der Oost ende West-Indische Compagnie ter Kamer van Amstelredam aengenomen ben, schijnt het de geheele Wereldt leet te zijn, insonderheydt Van Leeuwen, 't welck by hem als een oorsaeck van sijn fenijnigh schrijven schijnt te wesen. Na alle vuyligheydt, haet en nijdt nog eens goed overdacht te hebben, is hij tot de conclusie gekomen, dat een antwoord niet achterwege mocht blijven.

In het schelden en insinueren steekt hij Van Leeuwen naar de kroon. Maar we zullen niet in bijzonderheden nagaan, hoe hij op hoge toon zijn boeken al scheldende tegen de beschuldiging van plagiaat en onkunde verdedigt: heeft niet ook Euclides, dat licht op den Kandelaer, waer van yeder Geometrist getuyght, sijn Boecken uyt d'oude t'samen vergadert? Liever zullen we eens kijken, hoe Gietermaker reageert op de verschillende aantijgingen, die ons in de Bril min of meer apocrief voorkwamen. Daarbij kunnen we dan enige kanttekeningen en schimpscheuten van Van Leeuwen overnemen uit diens dupliek: *Antwoordt tegen het Lasterboekje van den Amsterdamschen Belachelijcken Geometrist en Bril-Sifter* Klaes Hendricksz. Gietermaker. *Waer inne ick wederlegge al 't gene hy uyt mijn* Bril *gesift heeft en de valsche Logens die hy my te laste leyt; en oock noch vorder bewesen wat voor een Broddelaer hy is.* t'Amsterdam, by Hendrick Doncker etc., Anno 1664.

Zou Gietermaker op 39-jarige leeftijd, toen hij reeds verscheiden boeken geschreven had, inderdaad bij een Cornelis van Leeuwen in de leer gegaan zijn? Na een opmerking over de waarde van „de levende stem" van den leermeester zegt hij:

> „'t Is waer, dat ick met hem door 't aenraden van sekeren goeden Vrient seker Contracten hebbe aengegaen, niet om dat ick 't geen van hem begeerde niet en wiste ofte verstont (want ick het selve al eenige jaren van te vooren hadde beschreven), maer om dat ick gheloofde sijn segghen, ende mijn ooren

tot sijn swetsen en roemen verleende, meenende dat het een ongemeen werck soude wesen. 't Gingh met my gelijck met alle Mathematici, dewelcke yets heerlijcks wetende, noch tijdt ofte geldt sullen sparen 't selve te bekomen. [1])

't Wijnroeyen heb ick van hem alleenlijck maer uyt gheschreven; naer het welck ick insgelijcxs bevondt, dat het selve 't werck van Zalr. Sybrant Hansen Cardinael ende andere Autheuren was, waer in ick my al langh van te voren hadde geoeffent en mijn begeeren bekomen. [2])

Verder zou hij contractbreuk gepleegd hebben door de geheime questien, netjes met groene verf afgezet, aan zijn deur te stellen en ze door de hele stad in placcaten uit te geven. Dat is alles onwaarachtig en een versierde leugen:

„Ick neeme den onpartijdighen Leser tot getuygen: verneemt en doorsiet alle de Biljetten en Boecken oyt van my aengeslagen en uytgegeven, ofte yemandt deselve oyt aen mijn deur gesien hebben, ende het geene

---

[1]) Van Leeuwen: „Waerom moest hy my dan 36 guldens geven voor 't onderwijs van de Propositien, dat ick hem gedaen hebbe wel 8 a 10 weken langh door sijn groote dommigheyt; dat ick hem de eene dach geleert hadde, was hem de dach daer aen meest al vergeten en ick hadde sulcke moeyte met hem te onderwijsen, als ick noch oyt van een Discipel gehadt hebbe en dat door sijn groote bottigheyt."

[2]) Van Leeuwen: „Waerom hebt ghy mijn dan 25 guld. gegeven om u te onderwijsen, 't welck wel een weeck 4 a 5 duerde, dat ick alle morgens most tot uwent komen voor dach voor douw, in Januarij voorleden van 't jaer 1663, om dat het u Discipels niet gewaer souden worden. En noch seghje dat het andere Autheuren haer werck is, en Mr. Christiaen 't Mofken schrijft nochtans dat mijn Wijnroeyen niet en doogt, 't welck ick hier navolgende anders sal bewijsen; daer uyt dan volgen soude, dat die heerlijke Autheuren haer werck mede niet soude gedeught hebben; loopt Broddelaers haelt meer Broddelaers." „En dan dat Fluytje, Gietermaker dat Fluytje! dat Fluytje heb ick soo lief."

van my in 't licht is, mentie daer af maeckt: 't is waer, ick hebbe voor mijn deur en in 't geene van my in 't licht is ghestelt, seecker Questie, alwaer een vierkant in den Circkel beschreven, de zijde bekent gegeven zijnde, naer 't onbekende werdt gevraeght; besiet ofte die de selve is in 't voornoemde Contract vermelt; sult vinden van n e e n." Hier blijkt al weerom de vileynigheydt van Van Leeuwen en een bijzonder bedrog om den lezer de ogen te verblinden.

Wat J a c o b B o s verteld heeft (zie blz. 22—23). is onjuist.

„Dat ick nu sulcks tegen J a c o b B o s s soude geseydt hebben, is onwaerachtigh; het soude konnen wesen, dat tusschen my en J a c o b B o s s par discours die redenen ghepasseert waren. Heeft Van Leeuwen my een Questie getoont ofte ghegeven, ick hebbe hem sulcks mee gedaen, gelijck hy oock niet ontkent."

„Dat ick met J a c o b B o s s eens in 't gheselschap van onsen V a n L e e u w e n geweest hebb' is waer en datter alsdoen discoursen van de Konst gevallen zijn, konde wesen: gemerckt het weynigh gebeurt, dat wanneer eenige Liefhebbers by den anderen sijn, van de Konst niet soude gesproken werden." Maar het wedden om vier rijksdaalders en het treden op de voet is een leugen naar de aard van een kwakzalver. „Ick geloof hem noch wel indachtigh is, dat in de maent May 1660 ick tot sijnen huyse gekomen zijnde, hy eenige Persoonen by hem geoeffent in de K o n s t d e r Z e e v a e r t o f t e N a v i g a t i e hebbende, hebben hem eenige slechte vragen voorgestelt: welcke vragen hy niet konnende oplossen, eindelijck seyde: „Siet, Gietermaecker, wat sy my hier hebben voorgestelt." Ick antwoorde: „Kont ghy die niet maken?" waerop hy stil sweegh. Doen hebb' ickse voor hem gesolveert tot contentement van de voornoemde persoonen; de minste van mijn Scholieren soude 't hem gewesen hebben. Wat schurfter Liefhebber! [1])"

---

[1]) Van Leeuwen: „Ick geef u groot gelijck dat ghy dat ontkent." Het is echter even zeer waar als hetgeen volgt een

Deze botmuil en windbuidel zou Gietermaker iets geleerd hebben? Hij is niet bekwaam iemand te leren; zijn discipelen kunnen niets vergeten, omdat zij niets geleerd hebben.

Hiermede zijn we aan het eind van ons overzicht gekomen. Wie zou een vonnis durven vellen in deze twisten, waarbij de verschillende partijen elkaar voortdurend soortgelijke verwijten naar het hoofd slingeren? Laat ons alleen met een glimlach constateren, dat elk der betrokkenen op zijn wijze een steentje heeft bijgedragen tot de kennis der zeden van onze wiskundige voorvaderen.

IX. *Pieter Langendijk: de blijspeldichter als belangstellend toeschouwer.*

De wiskunde-oorlog op de Zeedijk heeft ons voorzeker een merkwaardige doorsnede gegeven van het intellectuele leven in de tijd, toen men Vondel en Rembrand nog op een wandeling door Amsterdam kon ontmoeten.

Ongetwijfeld is het traditionele beeld van de Gouden Eeuw al te eenzijdig gevormd naar de opvattingen der veel bewonderde grote geesten uit dat tijdvak; te weinig aandacht is er in 't algemeen besteed aan wat in de brede geledingen van het volk leefde. Maar wie zich naar de denkbeelden der hoogst ontwikkelden een beeld van een bepaalde tijd wil vormen, komt — om met Dr. Leendertz te spreken [1]) — even bedrogen uit als wie de woningtoestanden der burgerij en der arbeiders wil beoordelen naar de weidse kathedralen en de prach-

---

leugen is. „Dit komt al te blaeu, want in 't begin van de maent May hadde ick u aenghenomen om te leeren; ick was dan oock wel bequaem om mijn Discipels de Navigatie te onderwijsen." Als er getuigen te vinden zijn, die verklaren zulks gehoord en gezien te hebben, verbeurt Van Leeuwen honderd gulden aan de armen.

[1]) Dr. P. Leendertz Jr., *Uit den Muiderkring, Haarlem,* 1935, p. 207.

tige raad- en gildehuizen, die wij nog altijd bewonderen. Dat weten wij allen, maar dat verliezen wij ook allen veel te vaak uit het oog.

Zeer zeker zijn de twisten een storm in een glas water geweest. Maar die ruzies, hoe onbelangrijk ook uit zuiver wetenschappelijk oogpunt, hebben ons een sprekende film van de histoire intime der wiskunstenaars verschaft met een aantal toneeltjes, een Cornelis Troost waardig. Opmerkelijk is, dat de betrokkenen in het „windtbuylen en swetsen" der tegenstanders reeds de stof voor een kluchtspel zagen: „men souder een Comedie af gespeelt hebben." Eerst vijftig jaar later vinden we een dergelijk stuk in *De wiskunstenaars of 't gevlugte juffertje* van Pieter Langendijk.

Langendijk stelde, als zovelen in de 18e eeuw, groot belang in wis- en natuurkunde en heeft zeker die strijdschriften, althans gedeeltelijk, wel gelezen. Maar ook andere wetenschappen hield hij bij en noemt in vs. 625—629 de nieuwste uitvindingen: brandspuit, scheepskamelen, moddermolens en straatlantarens, terwijl de kunst om „de beenen al zo murw als 't vleisch te kooken" (vs. 637) kennelijk betrekking heeft op de Papiniaanse pot. Jan van der Heyden bracht in 1669 de eerste grote verbetering in de straatlantarens aan en vond in 1673 de slangbrandspuit uit; de scheepskamelen werden in 1691 door Meeuwis Meindertz. Bakker vervaardigd; de Papiniaanse pot dateert van 1681.

Blijkbaar wist hij ook iets van vestingbouw (vs. 716—721) en alchimie.[1]) Interessant zou het zijn te weten, of de uitwerpselen van een hond werkelijk door

---

[1]) Hoe met dergelijke geleerdheden gepronkt werd, zien we bij Anhaltin, *t.a.p.*, blz. 33, waar hij zijn lasteraars de questie voorstelt: „hoe sal men Fortificeren en bevestigen een mondt die haer tot leugenen, lasteren en groot spreecken wennet; hoe veel moet sijn de aenlegh en hooghte der wallen; ofte het ghenoegh is met Cortijn, Epaul en facie; of moet men oock Ravelijnen, Halve-manen, Hoorn en Kroon-wercken mede daer om leggen."

de alchimisten gebruikt werden, of dat dit een aardigheid van Langendijk zelf is (vs. 640). Zoals bekend is, werkten de „zoedelkoks" gaarne met allerlei vuil.

Aan voorlichting door wiskundig geschoolde vrienden heeft het hem bij zijn natuurkundige liefhebberijen zeker niet ontbroken. Reeds zijn *Don Quichot* had hij opgedragen aan Hendrik Haak en Everhard Kraaivanger, beiden leerlingen van Jan Sikkema, wiskunstenaar en astronoom, wiens dood door hem in een lijkzang herdacht is. Van zijn vriendschap voor Haak getuigt een hartelijk afscheidslied bij diens vertrek naar Indië; aan Kraaivanger draagt hij in 1715 zijn *Wiskunstenaars* op.[1]) In deze kring heeft hij alle gelegenheid gehad zijn „discoursjen van de konst" te houden en hier zal hij de nodige boeken in handen hebben gekregen om een kijk te krijgen op de eigenaardige zeden der wiskunstenaars, die ieder voor zich in die konst wilden schitteren en meenden hun geleerdheid te moeten ten toon spreiden in laster- en scheldpartijen. Geen wonder, dat Langendijk bij de lectuur der strijdschriften van zijn tijd op de gedachte gekomen is, twee van die snoevers op het toneel te laten redetwisten en daarbij hun argumenten — zoals we aanstonds zullen zien — aan bestaande boeken te ontlenen.

Zeer zeker kan men met Te Winkel zeggen, dat Urinaal en Raasbollius door overdrijving in hun demonstratie en vooral in hun gekijf echte kluchtspeltypen zijn geworden.[2]) Maar we mogen daarbij niet uit het oog verliezen, dat Langendijk deze figuren voor een groot deel naar de werkelijkheid gecopiëerd heeft en dat de verzuchting van Anzelmus in vs. 537:

> Foei! 't staat zo lelyk als geleerde lui zo kyven,

ongetwijfeld op de concrete gevallen slaat.

Door Jonckbloet is indertijd opgemerkt, dat een

---

[1]) Dr. C. H. Ph. Meyer, *Pieter Langendijk*, Den Haag, 1891, p 24.

[2]) Dr. Jan te Winkel, *De ontwikkelingsgang der Nederl. letterk.* III, Haarlem, 1910, p. 333.

strijd tussen twee geleerden of de aarde om de zon draait dan omgekeerd, moeilijk komisch of aantrekkelijk genoemd kan worden. [1]) Doch als typische c o m é d i e d e m o e u r s beschouwd krijgt het spel voor ons een geheel ander aspect.

Langendijk had de flair van den geboren blijspeldichter en reeds vroeg is hij zich daarvan bewust geworden: zijn *Don Quichot* is het werk van een zeventienjarige. De eisen van het toneel kende hij volkomen; daardoor zijn zijn stukken heel wat evenwichtiger van bouw en naar hedendaagse opvattingen veel speelbaarder dan die van Bredero, Coster en Hooft.

Geniaal was zijn kijk op komisch toneeleffect, gepaard aan gevoel voor het bonte en kleurrijke. Meesterlijk is het élan, waarmede hij ieder bedrijf tot een applausafdwingend einde wist op te stuwen: een verslappend, doodbloedend slot komt bij hem niet voor.

Daarbij schreef hij een voortreffelijke dialoog in min of meer gestileerde, vloeiende verzen. Zijn grapjes en woordspelingen, de gewone trucs van die tijd, zijn vaak minder geslaagd, maar alles is door en door toneel met heel de charme der veel gesmade 18e eeuw.

Evenals de meeste oudere toneelschrijvers ontleende hij zijn intriges aan bestaande verhalen, aangevuld met allerlei komische motieven, die hij elders was tegen gekomen. [2]) Die gegevens wist hij om te scheppen tot een organisch geheel. Voor deze „schikking der spelen" erkende hij veel te hebben geleerd van Molière, dien hij den grootsten blijspeldichter der eeuw noemde. Bij zoveel bewondering moet hij de twistende geleerden uit *Le mariage forcé* en de *Femmes savantes* wel gekend

---

[1]) Dr. W. J. A. Jonckbloet, *Geschiedenis der Nederl. letterk* V, Groningen, 1884, p. 20.

[2]) Dr. Jan ten Brink, *Geschiedenis der Nederl. letterk.*, Amsterdam, 1897, p. 522 wijst erop, dat het toneel met de onneembare schans van Raasbollius ontleend is aan *Den vermakelyken Avonturier* II, derde boek, de bekende schelmen-

hebben. En waarschijnlijk ook die uit Quevedo's *Pablo de Segovia*, hoewel het mij niet gelukt is een Nederlandse bewerking van dit stuk te ontdekken. Mogelijk heeft hij het in een Franse vertaling gekend.

In ieder geval ontleende hij de hoofdintrige aan *Les carosses d'Orléans* van Jean de la Chapelle. Dat hij dit spel gebruikt heeft, blijkt overtuigend uit de aanhef, als Crispin de herberg binnentreedt met de woorden: „Hola! quelqu'un! hola! Jacqueline! Perrette! Philipote! Martine! Je m'égosille d'appeler, et personne ne me répond. Il faut que le diable les ait tous emportés. Hola êtes-vous sourds? Quelle hôtellerie est-ce ici? Venez donc, quelqu'un! Hola![1])"

De plaats van handeling is door Langendijk verlegd van de pleisterplaats der karossen Parijs-Orléans naar de herberg te Loenen op de verkeersweg Utrecht-Amsterdam. Daar tovert hij ons zijn kleurige, schilderachtige tafereeltjes voor ogen en binnen dit kader voert hij zijn twistende wiskunstenaars ten tonele.

Allicht zal het den dichter heel wat hoofdbreken gekost hebben om een geschikt onderwerp voor het dispuut te vinden. Maar stellig is zijn keuze — de beweging van zon en aarde — een gelukkige greep geweest. Een kwestie, die de gemoederen zo hevig had weten te beroeren, moest meer dan enige andere de

---

roman van Nicolaas Heinsius: Mirandor slaapt in een dorpsherberg en wordt gestoord door een gast, die hem tonen wil, welke heerlijke uitvinding hij heeft gedaan: hij tekent met houtskool een kasteel op de muur, over welk kasteel hij de Loire „door eenige pypen" wil doen lopen — en verklaart ten slotte, dat hij aan Lodewijk XIV het geheim verkopen wil, om Holland en Engeland te veroveren met een leger, dat zich van kurkhouten schoeisel zou moeten bedienen, om over de rivieren te lopen.

[1]) De eer van deze vondst komt toe aan F. Z. Mehler, *t.a.p.*, blz. 64. De bewerking van Van Rijndorp begint geheel anders.

schouwburgbezoekers vertrouwd voorkomen en hun belangstelling wekken. Voor een discussie was zij geschikt, omdat de verschillende meningen meer berustten op een „certitude morale" dan op strikt bewijs: „that it is really the earth which moves, and not the sun, is absolutely demonstrated by three phenomena too minute and delicate for pre-telescopic observations, but accessible to modern methods. One of them is *the aberration of light;* a second, *the regular annual backward and forward shift of the lines in star-spectra;* the third, *the annual parallax of the fixed stars.* These can be explained only by the actual motion of the earth. [1])" Het eerst is de aberratie van het licht gevonden, in 1726. Voordien was het niet mogelijk door bespiegeling alleen tot vaststaande uitkomsten te geraken, al mag men daarom nog niet aan de verschillende redeneringen een gelijke waarde toekennen. Over weinig onderwerpen is zo veel geraaskald als over de beweging der aarde.

Wanneer men de oudere beschouwingen over Langendijk's klucht leest, zou men menen, dat ook deze zijn wiskunstenaars maar wat heeft laten raaskallen. Maar zo handelt geen ernstig blijspeldichter. Hij laat de toeschouwers lachen over de dwaasheden hunner medemensen, maar het moeten dwaasheden zijn, die zij in hun omgeving kunnen waarnemen. Degenen, die de nieuwere voorstellingen kenden, spotten natuurlijk met hen, die nog verouderde voorstellingen hadden. We kunnen dus wel als zeker aannemen, dat al de dwaasheden, die Langendijk laat zeggen, door sommigen — of velen — in die tijd nog geloofd werden. Maar hij hekelt minder die opvattingen dan de wijze van optreden der wiskunstenaars.

Dat het dispuut met grote zorg is opgebouwd, blijkt reeds uit de opdracht aan Kraaivanger:

---

1) Charles A. Young, *A text-book of general astronomy,* Ginn and Company, p. 126.

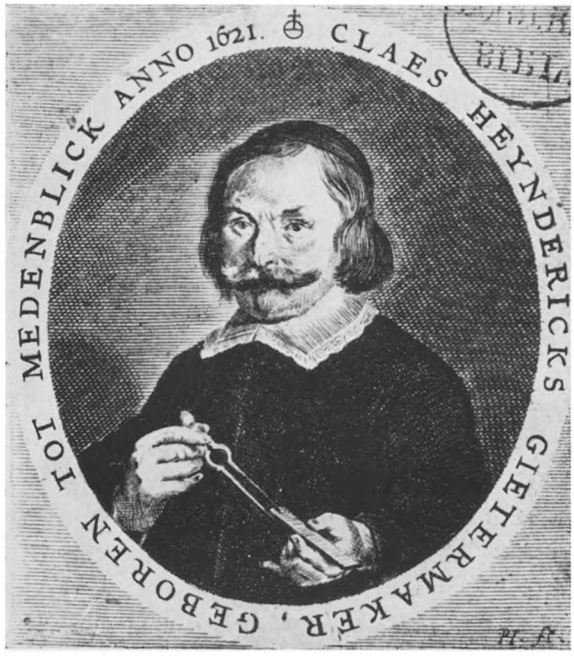

Uit: *Arithmetica ofte Reken-konst,* Tot Amsterdam, Anno 1661, door Claes Heyndricksz Giettermaker van Medenblik, Lief-hebber der Konsten; eertijts ter Zee gevaren hebbende, ende nu School houdende op de Brouwers-gracht, tot toekomende Mey; als dan op de Nieuwendijck, in 't huys van Mr. Sybrant Cardinael zaliger, in de drie vergulde Ossen-hoofden, alwaer alsdan de Konst-Schoole sal uythangen, ende de Stuyrman op de stock sal staen. Actum in Amsterdam, De Sonne zijnde in 't begin van Arius(!), Anno 1661.

Dirck Rembrantzn van Nierop. Uit: *Mathematische Calculatie, Dat is, Wiskonstige Rekening: Leerende het vinden van verscheyden Hemelloopsche Voorstellen, en dat door de Tafelen* Sinus Tangents *of* Logarithmus *wiskonstelick uyt te rekenen: Als oock tuyghwerckelik op een liniael uyt te passen.* t'Amsteldam, By Gerrit van Goedesbergen, Boeckverkooper op 't Water, in de Delffsche Bybel, Anno 1659.

Zou myn Thalye uw keurig oor verveelen,
Wanneer zy treedt op Neêrlands Schouwtooneelen,
En redentwist of zon of waereld draaijt?
ô Neen: uw Geest, die nutte vruchten maaijt,
Van 't geen uw jeugd zaaijde in een vruchtbaare aarde,
Eert boven al de Wiskunst nâ haar waarde.
Hy zal best zien wat aan dit Werkje ontbreekt;
Waar deez' te veel, of die te weinig spreekt.
't Gemeen zal zig slechts met de schors vermaaken;
De kenner ziet op 't nut, en 't pit der zaaken.

Langendijk verzekert hier nadrukkelijk, dat hij de meningen zorgvuldig tegen elkaar heeft afgewogen. En het is inderdaad merkwaardig te zien, hoe hij zijn sujetten zich stuk voor stuk laat vastpraten, de ander de feilen laat aanwijzen in de primitieve redeneringen en dan de argumenten met scheldwoorden laat afmaken.

Raasbollius verdedigt het stelsel van Ptolemeus, Urinaal dat van Copernicus. De laatste heeft natuurlijk gelijk, maar ook hij is een domkop, die zich door zijn tegenstander geheel in het nauw laat drijven. Hun wonderlijke argumenten zijn moeilijk te verstaan, maar werden in die tijd ongetwijfeld gebruikt. Voor een groot deel vindt men ze terug in een der gruwelijkste brabbelboekjes, die ik op mijn speurtocht in handen heb gekregen: *Uytvindingh der langhte van Oost en West. Handelende van eenighe andere secreten meer, voor desen noyt bekent geweest.* Beschreven door Jan Verqualje. t'Amsterdam. Gedruckt by de Weduwe van Joost Broersz. Boeckverkoopster in de Pijl-steegh, in de Boeck-druckerye, 1661.

Verqualje was diamantslijper en instrumentmaker in de Voetbooghstraet, in 't Diamant-boot. Na het nodige gekijf over zijn heerlijke inventie — het ontwerpen van molens om de Amsterdamse grachten te reinigen, — verklaart hij in een uitvoerige voorrede, dat hij zekere tekens gevonden heeft, „daer aen men weten en sien soude of de Son niet en loopt, en de Aert-kloot vast is. Over welcke sake onder de Geleerden groote questie valt. Want d'een seyt dat de Son loopt, en d'ander dat

de Aerdt-kloot een drievoudige loop doet, en de Son in 't midden of 't centrum van 't Firmament des Hemels stil staat. Strijdende recht tegens de heylige Schriftuur of Gods woort, waer door 't selve in kleynachtingh by vele gestelt wert, 't welck nochtans noodigh is te gelooven." Met Gods hulp heeft hij de bewijzen gevonden, „dat de Son loopt en niet de Aert-kloot, als oock eenige andere secreten." Tot die secreten behoren „hoe men de langhte van Oost en West sal konnen bezeylen" en „hoe de wint schijnt te ontstaen." Dan volgt een verward en duister betoog met eindeloze herhalingen en opeenstapeling van onbewezen en dwaze stellingen. Hij stelt Ptolemeus en Copernicus tegenover elkaar, bestrijdt de ketterijen van Philippus Lansbergius in diens *Bedenckingen op den Dagelijckschen en Jaerlijckschen loop vanden Aertkloot*[1]), schettert over zon- en maaneclipsen, bewijst dat de zon klein is en uit sulphurachtig vuur bestaat en dat de maan hol is en licht van gewicht moet zijn.

Hier kon Langendijk te kust en te keur argumenten verzamelen voor zijn Raasbollius en hij heeft van die gelegenheid — met terzijde stelling van alle bijbelse en theologische redeneringen — dan ook stellig gebruik gemaakt.

Onder de verschillende overeenkomsten springt in het oog, dat Raasbollius zich er in vs. 596 en 598 op beroemt het Oost en West te hebben gevonden en de oorsprongk van alderhande winden te kennen. In vs. 551 meent hij, dat de zon geen compacte massa is als de aarde, maar „geest uit geest van vuur" — aanstonds zullen we zien met welke bedoeling — en vervolgt dan:

---

[1]) Dit geschrift heb ik niet in handen kunnen krijgen. Overigens was Philips Lansbergen een man van heel wat degelijker kennis dan Verqualje. Zijn werken zijn in 1663 te Middelburg in 't Latijn uitgegeven. Van enkele verhandelingen zijn Nederlandse vertalingen verschenen.

Maar waant gy dat de zon zo schrikk'lijk groot zou weezen,
En ook zo ver van de aarde, als we in de boeken leezen?
Uri. Ja heer Raasbollius, dat 's vast. *Raasb.* 'k Geloof het niet:
De zon is net zo groot gelyk men ze altyd ziet.

Even later vraagt hij:

Hebt gy wel ooit gezien hoe dat by avond 't licht
Meer als een myl ver zich vertoont voor ons gezicht?
En hoe de vlam der kaars vergroot, schoon and're zaaken
Verschieten door de verte, en uit onze oogen raaken?
Uri. Ja. *Raasb.* 'k Stel dan dat de zon veel kleiner is dan de aard:
Dewijl ze een licht is.

Bij Verqualje vinden we hiervoor op blz. 26 de volgende passage, die hij in enigszins andere vorm nog een paar malen herhaalt:

> „Nu weder op mijn propoost komende vande Sterren, soo bewijs ick dat deselve, als oock de andere Hemels-lichten, insonderheyt de Son, soo machtigh groot niet en zijn als men seyt, door dien 't licht van een brandende kaers by doncker van verre hem so machtigh groot vertoont, onbesloten zijnde sonder Lanteern, insonderheyt als 't mist, gelijck de Son en Maen oock te grooter schijnen in 't op en ondergaen door de dampen die men langs 't Aertrijck siet.... die een klaer lichaem van verre doen vergrooten ende een doncker lichaem doen verkleynen voor d'oogen, omdat men door de geparste lucht, die rontom de Aertkloot is, heen moet sien."
>
> „Op Zee zal men 't licht van een kaers machtigh verre sien konnen ende sal hem groot vertoonen. Nochtans sal men op Zee zijnde, 't heele Lant so verre niet sien konnen by klaren dagh, als by nacht 't licht van een kaers."

De laatste opmerking brengt Langendijk dan blijkbaar tot de vraag in vs. 575:

Waar koomt het door dat zich een baak vertoont in zee,
Aan schepen, schoon zy zyn veel mylen van de ree?

Maar het antwoord blijft uit en het dispuut verloopt in een scheldpartij:

Uri. Daar heeft Kopernikus geen regel van geschreven.
Och! zulk een ketter hoorde op aarde niet te leeven.
Raasb. Weg botmuil, al je kunst haal je uit den almenak.
Uri. Hou daar quaadspreeker!
Zy gooyen malkaâr de boeken naar 't hooft.

Doordat Langendijk aan rijm en maat gebonden was, is op andere plaatsen de ontlening min of meer verdoezeld. Maar het is ook volstrekt niet nodig voor elk der argumenten een letterlijk equivalent in gedrukte werken aan te wijzen. Wij hebben Langendijk's werkwijze juist genoeg kunnen volgen om te zien, dat hij het twistgesprek zorgvuldig met behulp van gangbare bewijsgronden heeft opgebouwd.

Wanneer we vs. 500—517 met de toneelaanwijzingen nagaan, vinden we:

Raasbollius Urinaal

Met behulp van deze figuren wordt Langendijks bedoeling ons in een oogopslag duidelijk. Maar dan moet de tekst van vs. 536—541 corrupt zijn.

Raasbollius zegt in vs. 527:

„Doe my de eklipses van uw maanlicht dan verstaan",

waarop Urinaal in vs. 528—535 zijn verklaring geeft en besluit:

„Zeg hoe 't met de eklips van uwe zonne gaat."

Raasbollius antwoordt:

„Dan neemt myn maan haar plaats ten deele voor de zon,
Die stil staat; als men 't flus in 't punt bewyzen kon."

Maar Raasbollius moet juist in overeenstemming met het oude wereldbeeld volhouden, dat de zon om de aarde draait en dus niet stilstaat. Hoe men vs. 539—540 ook bekijkt, voor uitleg zijn deze woorden, zoals ze er staan, niet vatbaar; ze passen niet in het systeem. De oude drukken geven alle dezelfde tekst; we zouden hier dus te doen kunnen hebben met een lapsus van Langendijk.

Doch daarvoor is het gehele dispuut te zorgvuldig en solide opgebouwd.

De moeilijkheid berust op een fout van den zetter. Voor vs. 536 moet, zoals we aanstonds zullen zien, de naam *Raasbollius* weggevallen zijn. Om de geregelde afwisseling te herstellen heeft hij daarop voor vs. 539 *Uri.* door *Raasb.* vervangen en evenzo in vs. 541 de eerste helft door *Uri.*, de tweede door *Raasb.* laten zeggen. Toen in vs. 542 *Filipyn* daartussen kwam, kon hij de rest onveranderd laten.

De verwarring is ontstaan in vs. 536 en onopgemerkt gebleven, doordat men daar een verkeerd accent legde op *uwe*. Urinaal heeft de eklips der maan beschreven; daarop volgt de beschrijving van de eklips der zon. Duidelijk is, dat de klemtoon op *zonne* moet vallen, ten einde de tegenstelling *maan—zon* te doen uitkomen. Ondenkbaar zou het zijn, dat Langendijk Urinaal zou laten zeggen: „Ik heb de eklips van *mijn* maan verklaard, verklaart gij nu de eklips van *uw* zon."

In vs. 527 vraagt Raasbollius naar de eklips der maan. Nadat Urinaal hem geantwoord heeft, kan alleen logisch de vraag van *Raasbollius* volgen:

„Zeg hoe 't met de eklips van uwe *zonne* gaat."

En hierop past volkomen het antwoord, vervat in vs. 539—540. Deze regels moeten dus door *Urinaal* worden uitgesproken. Zeer terecht merkt dan Raasbollius (niet Urinaal) op:

„Zo plaatst myn maan zich ook."

Waarop Urinaal vraagt:

„En de andere planeeten?"

Met deze veranderingen is de tekst duidelijk en verstaanbaar. De conjectuur wordt bevestigd door vs. 541 en 543, waar in de overgeleverde tekst Raasbollius zonder onderbreking door zijn collega tweemaal aan 't woord komt. Bij de voorgestelde verbetering is dit anders: in de tweede helft van vs. 541 meent Urinaal zijn tegenstander bijkans overtuigd te hebben, waarop Raasbollius uitvalt:

„Maar dit bewyst nog niet hoe dat de waereld draaijt."

Deze laatste regel moet Langendijk in ieder geval den aanhanger van Ptolemeus in de mond gelegd hebben.

Vs. 539—540 moeten dus door Urinaal gezegd worden; het *punt* is het middelpunt, waarom zich iets beweegt en dat zelf stilstaat. Hij zegt: als de aarde met de maankring rond de zon draait (vs. 515), moet de zon zelf stilstaan, zoals flus (= zo even) is aangetoond (vs. 507 en 500—501).

Die primitieve redeneringen zijn vaak buitengewoon lastig te volgen, omdat de na-Newtonse mechanica ons bij de beoordeling dwars zit. Maar ook wordt een goed verstaan belemmerd door de hoofdgebreken der 17e eeuwse mathematica: onnauwkeurigheid van uitdrukking en het streven een bepaalde theorie te staven met allerlei onbewezen stellingen, die de toets van het experiment niet kunnen doorstaan.

Zowel Verqualje als Raasbollius en Urinaal gaan er van uit, dat een groot, compact lichaam betrekkelijk in stilstand is. Dat is natuurlijk aanvechtbaar, maar met wat goede wil is er wel enige zin in te leggen. Volgens Urinaal is de zon veel groter dan de andere hemellichamen en zeer ver van de aarde verwijderd. Daarom zou die zon al zeer snel moeten draaien om rond te komen. En dat kan niet, want een groot lichaam staat betrekkelijk stil. Dus moet de zon het middelpunt zijn.

Raasbollius neemt de aarde als middelpunt en doet evenals Verqualje alles om de afstand en omvang van zon en maan ten opzichte der aarde te verkleinen. De zon is niet zo schrikkelijk groot en niet zo ver weg als men in de boeken leest; zij bestaat uit geest van vuur. De maan is licht gelijk een veer en donker (vs. 475). Om de schijngestalten te verklaren, moet dus ook Raasbollius aannemen, dat zij haar licht aan de zon ontleent.

Ook elders zijn de argumenten wel te volgen. In vs. 479—482 zegt Raasbollius:

Gooy eens een steen om hoog, die valt weer naar om laag
Op de aarde, 't middelpunt. Nu gekskap, is de vraag,
Of deeze steen niet naar de zon zou moeten vliegen,
Indien zy 't punt waar.

Op een dergelijke redenering berust Jules Verne's *Reis naar de maan*. Als de steen maar hoog genoeg werd opgeworpen, zou hij inderdaad naar de zon vliegen. Raasbollius beweert dus: „Als de zon stilstond, dan zou zij zo groot en zwaar wezen, dat de steen, het belangrijkste van de twee lichamen kiezend, naar haar toe zou vliegen."

Hier zit wel degelijk redenering achter. Urinaal is volkomen in 't nauw gedreven en volmaakt in de war gebracht. Hij antwoordt met lekenpraat: hij neemt aan, dat de lucht elastisch is en de steen teruggeveerd wordt naar de aarde.

Het is onnodig moeite te doen om in dergelijke primitieve meningen nog enige zin te leggen. Hoe zij in de wereld gekomen zijn, is vaak niet meer na te gaan. Verqualje beweert op blz. 35 van zijn boekje:

> Men siet ende bevint, dat wanneer een Keetel met water over 't vuer hanght en koockt door de hitte des vuers, dat het nochtans onder aen de bodem van de Keetel soo koel is (schoon deselve naest aen 't vuer komt) dat mense op sijn handt kan gedoogen sonder die te branden, maer de bovenste kant des Keetels (die immers 't verst van het vuer is) sal soo heet zijn, dat men hem daer aen branden soude, soo men die aenraeckte.

Hij heeft deze dwaasheid nodig om weer iets anders te „bewijzen". In de tijd, toen het geschreven woord een veel groter gezag had dan thans, het experiment ontbrak en napraterij zonder zelfstandig denken hoogtij vierde, kon zo iets gemakkelijk door anderen worden overgenomen in een verband, dat het onmogelijk maakt de oorsprong van een dergelijk argument nog na te gaan.

Zo bont maakt Langendijk het gelukkig niet. Met behulp van de hier gegeven uiteenzetting en een volkomen uitschakeling der na-Newtonse denkwijze is zijn dispuut heel wel te volgen. [1]) Men hoede zich er echter voor in de primitieve bewijsvoering al te veel diepzinnigheid te zoeken. De kluchten werden voor het grote publiek geschreven en moesten dus gemakkelijk verstaanbaar zijn. [2]) We kunnen daarom besluiten met de paradox, dat juist geleerdheid en scherpzinnigheid hier gemakkelijk op een dwaalspoor brengen.

Tenslotte zijn de uitkomsten van dit onderzoek in de volgende conclusies samen te vatten:

1. De zeden en gewoonten der wiskunstenaars

---

[1]) Zie ook *Het dispuut der wiskunstenaars* in *Ts. v. Ned. taal- en letterk.* LV (1936), p. 157.

[2]) Dit geldt ook voor plaatsen als vs. 154—155.

gaven alle aanleiding tot hekeling.

2. Langendijk zal door de strijdschriften van zijn tijd op de gedachte gekomen zijn twee wiskunstenaars op het toneel te laten redetwisten.
3. Het dispuut is zorgvuldig opgebouwd met argumenten, die hij aan gedrukte werken ontleend heeft.
4. De hekeling ligt vooral in de wijze van optreden der wiskunstenaars en niet in de argumenten.

Dit laatste maakt de klucht tot een typisch zedenblijspel.

X. BIBLIOGRAPHISCHE GEGEVENS.

De eerste uitgave van *De Wiskunstenaars* verscheen in 1715. Het stuk is herdrukt in 1721 *(Gedichten)*, 1730, 1760 *(Gedichten,* 2e druk) en 1785.

In de uitgaven van 1730 bij David Ruarus heeft Langendijk zijn klucht in 3 bedrijven verdeeld (vs. 1—414; 415—674; 675—857). In verband hiermede noemde hij deze toen een „blijspel". De overige veranderingen betreffen slechts spelling en interpunctie.

De indeling kwam zijn wonder van toneeltechniek, een spel vol actie en kleur in één groot bedrijf, niet ten goede. Na zijn dood heeft men in de herdruk dan ook de eerste uitgave gevolgd.

De bibliotheek te Leiden bezit exemplaren van de 1e en 3e druk met ingevoegde illustraties [1]).

De 1e druk heeft alleen een gravure (maar andersom) naar de bekende pasteltekening van Cornelis Troost in het Mauritshuis met Frans en Hollands onderschrift. Ten onrechte meent Dr. Meyer, dat dit onderschrift, *Les Philosophes ou la Fille échappée,* zou

---

[1]) Een dergelijke invoeging kwam veel voor. Zie E. de la Fontaine Verwey, *De illustraties van letterkundige werken in de XVIIIe eeuw,* Amsterdam, 1934 en mijn artikel in *Het Boek* XXIV (1937), p. 367—369.

wijzen op een vroege Franse vertaling [1]). Het is m.i. overgenomen van de grote prent naar Troost, die eveneens het tweetalig onderschrift heeft [2]).

De 3e druk heeft hetzelfde plaatje, maar niet omgekeerd, met een aantal afwijkingen en uitsluitend Nederlands onderschrift. Bovendien vindt men er het toneel met de schans, gesigneerd: *S. Fokke*. Onder de omlijsting staat nog: *A. Fokke simonsz. excudit.* Mej. Dr. E. de la Fontaine Verwey had de welwillendheid mij mede te delen, dat haar enkele prentjes bekend zijn, die omstreeks 1777 door A. Fokke Simonsz. voor S. Fokke zijn gedrukt. Uit die tijd kan dus ook dit plaatje dateren.

In 1822 verscheen in de *Chefs-d'oeuvre des théâtres étrangers* (Paris, 1822) een vertaling van Jean Cohen: *Les mathématiciens ou la jeune fille en fuite, comédie en trois actes,* die interessant vergelijkingsmateriaal levert voor de tekstverklaring. De vertaler is niet over ijs van een nacht gegaan: „pour nous assurer qu'il ne s'était glissé dans notre ouvrage aucune fausse interprétation, aucun contre-sens, défaut si commun dans les traductions, sans nous fier à vingt-huit ans de séjour en Hollande, nous avons consulté sur tous les passages qui nous laissaient des doutes, le savant et respectable M. Marron, dont les conseils nous ont été infiniment utiles." Dat ook „le savant et respectable M. Marron" niet onfeilbaar was, zal ons echter in de aantekeningen herhaaldelijk blijken.

In 1854 verscheen de klucht in het Klassiek Letterkundig Pantheon, later herdrukt met aantekeningen door Dr. G. M. Slothouwer. Een volgende uitgave in het Pantheon werd bezorgd door Dr. C. H. Ph. Meyer, herzien in 1926. De tekst is betrouwbaar, maar de verklaring laat heel wat te wensen over. De lastigste

---

[1]) Dr. C. H. Ph. Meyer, *Pieter Langendijk,* Den Haag, 1891, p. 276.

[2]) Vgl. A. Ver Huell, *Cornelis Troost en zijn werken,* Arnhem, 1873, p. 73.

plaatsen worden stilzwijgend voorbijgegaan, terwijl de aantekeningen grotendeels bestaan uit woordverklaringen en etymologieën.

Evenmin bevredigt de editie van Dr. F. C. Dominicus in *Twee Kluchtspelen* (De Waelburgh, Blaricum, z. j.).

Een andere recente uitgave, bezorgd door Dr. J. van der Valk in de serie Voordrachtkunst bij de Hollandiadrukkerij, laat eenvoudig iedere commentaar achterwege. Enkele „onverstaanbare" uitdrukkingen zijn vervangen door begrijpelijke, terwijl de onschuldige travestie van Izabel en Katrijn is weggewerkt. De feestvertoning van *De tante van Charley* door de studenten der Vrije Universiteit lag toen nog vers in 't geheugen.

Tot grondslag van deze nieuwe uitgave is de tekst genomen van de herdruk van Langendijk's *Gedichten*. Daarin zijn enkele emendaties aangebracht en een paar voor het schoolgebruik hinderlijke uitdrukkingen weggewerkt. Waar de tekst van Langendijk afwijkt, vindt men dit in de aantekeningen vermeld. De inleiding is een samenvatting van mijn artikels in het *Ts. voor Ned. taal- en letterk.* LV (1936), *Ts. voor Taal en Letteren* XXIV (1936), *Levende Talen* No. 93 (1937) en *Het Boek* XXIV (1937).

OPDRACHT,

aan den Heere

Mr. EVERHARD KRAAIVANGER [1])

Uw geest, myn Heer, die steeds vol yver haakt
Naar weetenschap, die elk doorluchtig maakt,
Vermeit zig in de schriften der Latynen;
Die sterren, die aan Pindus [2]) hemel schynen,
En schitt'ren al de mind're lichten blind;
Of zo hy lust in Duitschen maatzang vind,
Vermaakt hy zig alleen in zuiv're toonen,
En nette taal van Febus [3]) grootste zoonen;
Of paart vol krachts, en zuiverheids, en zwier',
Met hun gezang de klanken van zyn' lier.
Zou myn Thalye [4]) uw keurig oor verveelen,
Wanneer zy treedt op Neêrlands Schouwtooneelen,
En redentwist of zon of waereld draaijt?
ô Neen: uw Geest, die nutte vruchten maaijt,
Van 't geen uw jeugd zaaijde in een vruchtbaare [aarde,
Eert boven al de Wiskunst nâ haar waarde.
Hy zal best zien wat aan dit Werkje ontbreekt;
Waar deez' te veel, of die te weinig spreekt.
't Gemeen zal zig slechts met de schors vermaaken;
De kenner ziet op 't nut, en 't pit der zaaken.
Hy merk' dan aan, dat kunst noch konstenaar [5])

---

[1]) Zie over hem de *Inleiding*. Van zijn *Dichtlievende lente en zomer* verscheen in 1762 nog een derde druk. — [2]) het verblijf der Muzen. — [3]) Apollo. — [4]) muze van het blijspel. — [5]) wiskunde noch wiskunstenaars.

Geroskamd wordt: maar 't ydele gebaar,
En waanwysheid van winderige zotten,
Die 't Schouwtooneel met reden mag bespotten.
Behaagt myn Nimf uw schrand'ren geest alleen,
Als ge afgesloofd in 't Nederlandsch Atheên,
Door 't yveren in Rechtsgeleerde boeken,
Genootzaakt zyt uitspanningen te zoeken;
Dan acht zy reeds met vreugd haar' wensch
[voldaan;
Dan wryv' men haar geen' reukeloosheid [1]) aan;
Dan lacht ze als haar de haat en nyd begrimmen,
En poogt allengs ten Zangberge op te klimmen;
Op dat ze uw' geest leer' roemen nâ waardy;
Door klanken van eene eed'ler Poëzy,
Wen Themis [2]) u, als een van haare zoonen,
't Vernuftig hoofd met lauweren zal kroonen.
Uw geest strekk' dan der Maatschappy ten nut,
Uw maagschap, en Vrouwmoeder steeds ten stut;
Die u vast wenkt na huis, met harte en oogen,
Verlangende, van eed'le zucht bewogen,
(Vast schrikkende voor stormen, wind en zee)
Dat ze u eerlang omhelze op Javaas ree.
De hemel geeve u beide dat genoegen;
Waar by myn hart zyn' wenschen steets zal
[voegen.

Terwyl ik de eer hebbe, myn Heer,

My te noemen

UE. Ds. [3]) Dienaar en Vrind,

PR. LANGENDYK.

---

[1]) overmoed. — [2]) godin van recht en wet. — [3]) afkorting van *UEdele's* (*UE's*).

VERTOONERS.

Filipyn, *Knecht van* Eelhart.
Griet, *Dienstmeid van den Waard.*
Eelhart, *een Amsterdams Heer, Minnaar van* Izabel.
Izabel, *een Utrechtse Juffer.*
Katryn, *Dienstmeid van* Izabel.
Een Waard.
Fop, Tys, } *Voerluiden.*
Anzelmus, *Oom en Voogd van* Izabel.
Dokter Raasbollius, *Neef van* Anzelmus, *en Medeminnaar van* Eelhart.
Dokter Urinaal.

Het Tooneel verbeeldt eene kamer, in een herberg te Loene; de Geschiedenis gebeurt laat in den Avond.

EERSTE TOONEEL.

Filipyn.

Hei hallo hei! Tryn, Griet, Neel, Klaar, holla! kanalje.
Hei holla! hoor je niet! waar steekt nou al 't rapalje?
Piet, Joost, Hein, Klaas, holla! daar komt geen [mensch! wat 's dat?
De droes is met al 't vee ligt op het haazepad.
Nog eens. Hei holla hei!

TWEEDE TOONEEL.

Griet, Filipyn.

Griet. Wel kaerel is dat raazen?
Je zoudt een eerlyk mensch op die manier verbaazen.
Fi. Een eerlyk mensch? *Griet.* Wel ja, 'k ben eerlyk.
Fi. 't Heeft geen schyn;
Zo'n mooije meid zou in een herberg eerlyk zyn!
Griet. Myn goeije vlasbaard, wel wat of je al uit zult [stooten,
Wel kei'ren dat's een biest! 't ken loopen op twie [pooten.
Beslab je bef maar niet. 'k Ben jou licht goed genoeg.
Fi. Heb jy wel ooit gezien twie biesten voor één ploeg?
Griet. Hoe zo? *Fi.* Ik ben verliefd, en zo wy t'zamen [trouwen,
Zel jy 't, al zie je scheel, met veel vermaaks [aanschouwen.

Griet. Al weer wat nieuws, wel wis, wy zyn terstond [gereed.
Een mosterdhaaler, een lakkei, een kaale neet
Praat mê van trouwen. Wel! men zou zyn reuzel [scheuren!
Wie of verlieven zou op zo'n hansop met kleuren?
Fi. Geen mensch, dat weet ik wel: want daarom [vraag ik 't jou,
Op hoop dat jy nog zo barmhartig weezen zou.
Griet. 'k Wil uit barmhartigheid de liefde wel [verjaagen,
Door hulp van onzen knecht, al was 't met [knuppelslagen.
Fi. Ik dankje meisje voor je gunst: je bent te plat:
Vind ik een spyker jy vindt altijd weêr een gat.
Griet. Ik heb geen tyd om meer te luist'ren naar je [snappen.
Wat is 'er van je dienst? *Fi.* Je moet voor eerst eens [tappen,
Of scheppen, zo je wilt, een glaasje brandewyn;
Het moet geen kooren, maar oprecht konjakke zyn.

DERDE TOONEEL.

Filipyn.

Bloed! was dat draaven! al myn leden zyn aan stukken.
'k Ry niet nâ Amsterdam by avond, 't zou niet lukken,
Ik quam niet in de poort. 't Is hier te Loene goed.
'k Wou dat myn heer hier was.

VIERDE TOONEEL.

Eelhart, Filipyn.

Fi. Daar is hy zelf, gansch bloed!
Dat is op 't onverzienst. *Eel.* Wie dacht u hier te [vinden!
Myn Filipyn hebt gy iets kunnen onderwinden!
Zeg, is myn schoone reets de brief ter hand gesteld?
Hoe staat het met myn min? ik bid dat gy 't my meldt.
Fi. Heel slecht. Myn heer heeft meer te vreezen als [te hoopen.
Eel. Hoe dat? *Fi.* Beloof me eerst dat ge u zelf niet [op zult knoopen,
Veel min verzuipen, uit standvastigheid van min:
'k Zal dan de heele zaak verhaalen, naar je zin.
Eel. Hoe naar myn zin? *Fi.* 'k Verspreek me, ik [meende nâ de waarheid,
Net zo als 't is gebeurd. *Eel.* Spreek op. Geef [meerder klaarheid.
Fi. Na dat gy gist'ren my expresse hadt gemaakt,
Ben ik gezwind te paard uit Amsterdam geraakt;
'k Heb 't op de botermarkt van Jean Pikeur bedongen
Voor twee dukaaten. Bloed! wat heeft dat beest [gesprongen!
Het is een appelgraauw. *Eel.* Wat bruit me dat? [ryd voort.
Fi. 'k Was in drie uuren tyds al te Utrecht voor [de poort.
'k Loof dat het paerd mê van je liefde heeft geweeten;
Want 't arme beestje docht om drinken noch om eeten.
Eel. Zwyg van het beest, en zeg hoe dat je verder voer.
Fi. 'k Ontmoette juist op straat myn nichtjes [bestemoer;
Zy is een groenwyf, zeer verstandig nâ haar jaaren.

Na heel veel vraagens hoe de vrinden hier al
[vaaren....
Eel. De praat van 't groenwyf, van je vrinden, en
[het paerd,
Slaa die maar over: want ze is my geen oortje waard.
Fi. 'k Vroeg aan dat groenwyf waar de heer Anzelmus
[woonde;
Het welk die goeije sloof my zeer gewillig toonde;
Zij kon dien heer wel: want zyn huis staat in haar
[buurt,
En dat nog meerder klemt, haar eige dochter schuurt
En schrobt juist in zyn huis, schier alle Zaturdagen.
Die dochter zei my iets het welk u zal mishagen.
Eel. Wat was dat? *Fi.* Dat de heer Anzelmus hadt
[gehoord,
Hoe gy, dien hy niet kent, zyn nichtje hebt bekoord,
Toen zy korts te Amsterdam by iemand van haar
[vrinden
Is t'huis geweest; en hy wil haar perfors verbinden
Aan zeek'ren neef, een gek in quarto, die de meid
Nooit heeft gesproken als met veel afkeerigheid;
Die zotte vlaagen krygt door 't al te veel studeeren;
In 't kort bequaam om met de kap te promoveeren.
Nu hoort myn heer dat hy een medeminnaar heeft.
Bedenk in welk een angst uw Izabelle leeft:
Wyl zy gedwongen wordt om met een gek te trouwen.
Eel. Geen nood, Flippyn, zy is niet van die laffe
[vrouwen,
Die ligt te dwingen zyn door voogde dwing'landy.
Ook is haar zuiver hart te dier verpand aan my.
Ik ben gerust dat zy haare eeden niet zal breeken:
Myn min is haar, en my haar min, te wel gebleeken.
Fi. 'k Vat wat je zeggen wilt. Je kent malkander.
[Maar . . .
Eel. Wat voor een maar? *Fi.* Helaas! *Eel.* Gy zucht.

Fi. Och! och! *Eel.* Verklaar
My wat'er gaans is. *Fi.* Och! ik durf het naauwlyks
[zeggen.
Eel. Spreek! of die zweep zal ik u op de ribben leggen!
Fi. Ach! als 't dan weezen moet, en wilje 't weeten
[heer?
Helaas! uw Izabel, die schoonheid is niet meer . . .
Eel. Is 't mooglyk! wat gy zegt, ach, is dat vriend'lyk
[weezen,
Dat zuiver aanschyn, zoo bekoorelyk voor dezen,
Die zon, die held're zon met al haar glans verdoofd!
ô Wreede dood! die my van allen troost berooft,
Doe my het levenslicht op deze tyding derven!
ô Droefheid! ik wil met myn Izabelle sterven!
Ze is dan niet meer Flippyn? *Fi.* Ze is niet meer in
[haar huis:
Maar 'k weet niet van haar' dood. *Eel.* ô Schelm!
[*Fi.* Je hebt abuis.
't Is jou schult; want je valt zo schielyk in myn'
[woorden,
En wilt je zelven, eer je 't end hoort, al vermoorden.
Als jy me op myn manier de zaak verhaalen liet,
Dan hadden wy gestaag die harrewarring niet.
Eel. Flippyn, gy hebt een quaa manier in uw vertellen.
Zo dat zo voort gaat zult gy nog een uur staan lellen,
Eer ik begryp hoe dat het met myn zaak nu staat.
Verhaal my alles kort, en maak my niet meer quaad.
Fi. Ik zeg je dan myn heer, jou lief was opgesloten;
En die gevangkenis heeft haar, na 't schynt,
[verdroten:
Ze is uitgebroken, en enfin op 't haazepat.
Haar oom heeft alom doen zoeken door de stadt,
En aanstonds opgemaakt haar' vrinden en haar'
[maagen,
Die haar alom, van man en maagd, na laaten vraagen.

Anzelmus en die neef zyn licht al te Amsterdam.
Eel. Zo ik haar daar had, wenschte ik dat hy by
[me quam:
Die voogd zou reden van zijn dwinglandyë geeven;
'k Zou haar beschermen in haar eer, of niet meer
[leeven.
'k Kan niet bedenken wat 'er voor my dient gedaan ...
Zal ik naar Amsterdam, of liefst nâ Utrecht gaan?
Ik heb besloten om haar overal te zoeken.
Zo ik haar vind, zal ik dien voogd zeer wel verkloeken.
Fi. Gy hebt haar al te wel gewend, hou u maar stil;
Dat duifje zal van zelf wel vliegen op je til.
Eel. 'k Gaa weêr nâ Amsterdam. *Fi.* Hoe zyt gy hier
gekomen?
Eel. Ik heb myn rytuig tot uitspanning eens genomen,
En reed al voort, tot hier in Loene, zo gy ziet.
Fi. Maar heer, 't is avond, en al laat, hoe! wist je niet
Dat, als je zo ver reed, je hier te nacht moest blyven?
Eel. Ach weeten minnaars wel, Flippyn, wat zy
[bedryven?
Daar is de waard.

VIJFDE TOONEEL.

Waard, Filipyn, Eelhart.

Waard. Wie heeft dat zoopje van de meid
Daar flus gekommandeerd? *Fi.* Ik, tot je dienst bereid.
Eel. Is hier gelegenheid voor ons te nacht te slaapen?
Waard. Dat weet ik niet. *Fi.* Hy is grootshartig in
[zyn wapen;
Hoewel hy woont ook op de zelfkant van het Sticht.
Waard. Neen broertje, neen, je zyt na 'k merk nog
[niet verlicht.

'k Heb nog een bed, het welk ik graag uw' heer wil [gunnen;
Maar weet ik juist of hy te nacht zal slaapen kunnen?
Fi. Zorg daar niet voor, zo 't met geen keijen is gevuld,
En dat de muggen ons niet steeken. *Waard.* Goed, gy [zult
Te vreên zyn. Voor uw' heer heb ik een bed met [veeren,
En jy kunt op die kist wel slaapen in jou kleêren.
Fi. Dat's mij te hard kompeer. Maak maar een [kermisbed.
Waard. Ik kan niet vriendschap: al myn bedden zyn [bezet.
'k Dien met myn wyf zelf op een kermisbed te leggen.
Fi. Dat wil ook weezen broer, dan heb ik niet te [zeggen.
Eel. Wat menschen zyn het die je hier te nacht [logeert?
Waard. De heer Anzelmus, en een ander heer; geleerd
In veele kunsten en verheven' weetenschappen,
Die als een advokaat zes zeven weet te klappen.
Eel. Ei! deeze Anzelmus, zeg wat is dat voor een man?
Waard. Een heer van Utrecht, die ik specialyk van
Naby gekend heb, meer als vyf en twintig jaaren;
Die andr'e naar ik merk, zal met zyn nichtje paaren,
Een schoone juffer, blank en poezeltjes van vel.
Eel. Hoe is haar naam? *Waard.* Haar naam? laat zien, is Izabel.
Fi. „Voorzeker 't zal de voogd van jou beminde [weezen.
Eel. „Anzelmus kent my niet; voor hem is niet te [vreezen.
Hebt gy geen gasten meer? *Waard.* ô Ja, de heer [doktoor,
Hans Urinalibus, die flus myn linker oor

Heit doof geraast; en met de jongste van die heeren,
Die ook een dokter lykt, kyft over 't voltizeeren,
Van 't vaste lichaam, 'k loof zoo wel van man als [vrouw.
Hy is die dokter, die graag zilver maaken wou
Uit keijen, maar hy heeft zich zelven korts bedrogen;
Want al zijn keijen zyn de schoorsteen uitgevlogen,
Behalven één, die blyft hem zitten in den kop.
Fi. Jy hospes, dunkt me, houdt je gasten voor de fop;
Dat is je schand'lyk broêr, je moet wat leeren vleijen.
Eel. Wat heb je te eeten? *Waard.* 'k Kan je een [slaatje doen bereijen.
'k Heb ook een ham, die is heel fraaij en exelent,
En wyn, myn heer, zo goed als ergens is bekend.
Eel. 't Is wel, gy kunt dan flus de tafel laaten dekken;
Maar morgen ochtent wil ik met den dag vertrekken;
Dies moet ik voort, als ik gegeeten heb, te bed.
Waard. 'k Zal zorgen dat de kost je flus word' [voorgezet.

ZESDE TOONEEL.

Eelhart, Filipyn.

Eelhart.

Wat staat ons nu te doen, F'lipyn, hoe zal men [t maaken?
Fi. Je kunt je zelf gerust vertoonen voor die snaaken:
Want naar je zeggen kent jou d'een of d'ander niet,
Dit geeft okkazie dat gy al hun doen bespied;
Ten minste leer je de aart uws medeminnaars kennen.

ZEVENDE TOONEEL.

Filipyn, Eelhart, Fop, Tys.

Filipyn.

Daar's volk. 't Zyn voerlui! wel de pikken moet ze [schennen!
Fop. Hoe vaart het al, myn heer. *Eel.* Gelyk je ziet [myn vriend.
Tys. F'lipyn, wel maatje lief. *Fi.* „Dat is zo erg als ['t dient.
„'k Vrees dat het zaakje door die kaerels uit zal [lekken.
Eel. Hoort mannen, 'k heb je lui een zek're zaak te ontdekken.
'k Verzoek dat gy myn naam, veel min die van F'lipyn
Hier noemt, dat 't iemand hoort, 't zal u niet schaad'lyk zyn.
Daar is een daalder; en indien je lui kunt zwygen,
Zult gy op morgen weer een daalder van me krygen.
Fop. Goed, heerschop, 'k dankje zeer. Tys hebje 't wel [verstaan?
Tys. Dat's elk een daalder Fop: maar 't komt op ['t zwygen aan.
Fi. Kom je allebei zo laat in Loene met je wagen?
Fop. Dat's waar F'lipyn, dat magje nog wel eensjes [vraagen.
Fi. Geef hier de daalder: want je kent je les nog niet.
Fop. Waarom? *Fi.* Je noemt me by myn' naam, zo als [ik hiet.
Tys. Nou, nou, F'lipyn, 't is fout, hy zal 'er wel op [passen.
Fi. Die gek praat mê! geef weer, geef weer. Maak [geen grimassen.
Je lui zoudt zwygen, en je opent pas je smoel

Of aanstonds noem je me. Hiet my veel liever Roel,
Of alles wat je wilt. Je kunt de daalder houwen;
Maar zwyg je niet, zo zel 't de drommel haalt je
[rouwen.
Hoe kom je hier? *Tys.* Ik kom van Utrecht zonder
[vracht.
Fop. Ik heb twee heeren die hier beiden deezen nacht
Logeeren willen, zy zyn nobele gezellen.
Fi. Hoe heeten ze? *Fop.* Dat kan ik juist niet net
[vertellen,
Nâ dat ze zeggen zyn ze Geldersche edellui
En officiers, voor my het scheelt my niet een brui
Wie dat ze zyn, als zy my rykelyk betaalen,
Gelyk ze doen. Kom Tys, we moeten haver haalen.
De hospes denk ik zit te smooken aan den haard,
Die vent zit eeuwig met een pypjen in zyn' baard.

ACHTSTE TOONEEL.

Eelhart, Filipyn, Izabel, en Katryn, *beide in mans gewaad.*

Eelhart.

Het spyt my dat ons nu die heeren komen stooren.
Ach! hoe zweemt de eene naar myn lief, myn
[uitverkoren!
Is 't moog'lyk 't geen ik zie! zyt gy 't myn Izabel?
Iza. Zyt gy 't myn Eelhart? ach! *Fi.* Zo, dat gaat
[wonder wel.
Iza. Wat goed geluk, myn heer, heeft u doen herwaart
[koomen?
Eel. En u, myn lief? wier min myn hart heeft
[ingenomen.

Iza. Het noodlot; dat my heeft ontrukt de dwing'landy
Van myn gehaaten voogd, die door zyn baatzucht my
Verkocht had aan een dwaas; die woedende en
[verbolgen,
My ongelukkige zal overal vervolgen;
Zo gy, die ik verkoos tot hulp en toeverlaat,
My door uw' macht niet redt uit myn benaauwden
[staat.
Eel. Die liefde, die ik u voor altoos heb gezworen,
Zal u behoeden, voor zyn felle haat en tooren.
Wees vry gerust, gy weet hoe ik u heb bezind.
Eisch alles van een hart dat u zoo teêr bemint,
Laat ons vereénen door de vaste huwlyksbanden.
Iza. Myn heer, ik stel myn lot geheel in uwe handen;
'k Zal met u deelen in geluk en ongeluk.
Eel. Myn lief 'k zie haast het eind van onzen ramp
[en druk.
Wy moeten deeze plaats vooral terstond ontvluchten;
't Is hier niet veilig. *Iza.* Hoe, wat heeft men dan te
[duchten?
Eel. Myn medeminnaar, en uw Oom zyn in dit huis.
Iza. Myn voogd? wat zegt ge! *Fi.* Ja juffrouw, 't is
[geen abuis.

Eelhart *wyzende op Katryn.*

Wie is die heer, myn lief? *Iza.* Laat ons hier niet meer
[spreeken,
Het is Katryn, myn meid, wiens trouw my is gebleken.
Eel. Vlieg heen Flippyn, en maak gezwind myn rytuig
[klaar.
Wy kunnen hier niet zyn dan met het grootst gevaar:
Haar voogd mocht ons hier op het onvoorzienst
[betrappen,
Als hy haar zag, men kon 't onmogelyk ontsnappen.

Fi. Myn heer, je kunt toch niet voor morgen in de [poort.
Eel. Dat zy zo 't wil, Flippyn, span in, wy moeten [voort.
Iza. Ach! ach! ik hoor daar volk, waar zal ik my [versteeken?
Fi. Vlieg t'samen op het bed, en dekje met de deken.
Eel. Kom 'k zal u helpen, zo Flippyn, dat's wel [bedacht.

Filipyn *terwyl Izabel en Katryn zich op 't bed verschuilen.*

Ik wensch je beiden een' gerustelyken nacht.

NEGENDE TOONEEL.

Raasbollius, Anzelmus, Eelhart, Filipyn.

Izabel, en Katryn *op 't bed.*

Raasbollius, *raazende en tierende tegen dokter Urinaal, die binnen is.*

Gy zyt een botterik! wat zoudt gy disputeeren!
Gy zyt een ezel, slegs verçierd met dokters kleêren!
Deeze idioot beeldt zich al wond're zaaken in!
Maar 'k zwyg, ik weet niet wat ik met den zot begin.

Izabel *tegen Eelhart.*

„Ja, 't is myn neef, ik ken zyn stem, wy zyn [verlooren!
Eel. „Bedek u wel, ik moet zyn' zottery eens hooren.
Raas. Die lompe botmuil weet van alles niet een brui!
Anz. Foei! foei 't is schande; wat gy zyt geleerde lui,

Houd op met twisten, om een beuzeling. *Raas.* De
[starren!
En zon en maan! zal hy zo onderéén verwarren,
Dat alles wederom een Chaos worden zal!
Anz. Zwyg stil kozyn, wy zien 't nu wel, die vent
[is mal.
Raas. Al die zo rezoneert behoort men op te sluiten!
Die halfgeleerden doen meer quaad als duizend
[guiten!
Anz. Maar 'k bid . . . *Raas.* 't Is kettery. *Anz.* Ai hoor.
Raas. Jy plattert, weet
Van hemelkringen noch gestarntes niet een beêt!
Anz. Hy 's gek. *Raas.* Een botmuil! *Anz.* Ja.
Raas. Men hoorde in alle landen
Al die zo redeneert maar levendig te branden!
Anz. Gewis. *Eel.* Myn heer, gy schynt wat moeijelyk
[naar 'k zie.
Raas. Myn heer, verstaat gy u ook op de Astronomie?
Eel. Een weinig. *Raas.* Och myn heer! ik moet het u
[dan klaagen!
De heele waereld zal van deze zaak nog waagen!
Ik ben thans in dispuut met dokter Urinaal,
Een ketter in de kunst, die nar voert hier een taal,
Die onverdraaglyk is! en zo je ons niet kunt scheijen,
Mag al 't gestarnte, en zon en maan zich voort
[bereijen
Om heel een and're koers te loopen als voorheen!
Eel. Wat zegt hy dan myn heer? het dunkt my
[ongemeen!
Raas. Myn braave heer. Wie kan 't verhaalen
[zonder beeven!
Hy volgt Kopernikus, een vent die heeft geschreven
Dat de aardbol zeilt, en draaijt, door kringen van de
[lucht,

TIENDE TOONEEL.

Urinaal, Filipyn, Eelhart, Anzelmus, Raasbollius.

Izabel, Katryn *op 't bed.*

Urinaal.

Ja, ja, dat zeg ik! en ik ben niet eens beducht
Dat gy myn argument kontrarie zult bewyzen;
En al wie kennis heeft moet myn gedachten pryzen.
Raas. De zon zou stil staan? *Uri.* Ja. En al begryp [jy 't niet,
Ik hou het staande dat het evenwel geschied.
't Lust my niet langer met een dwaas te disputeeren.
Eel. Behandelt tog malkaâr met wat meer achting, [heeren.

De Waard en Griet dekken de tafel, brengen daar een ham op, een schotel slaa, en andere spys, mitsgaders drie of vier boeteljes wyn, terwyl de andere voort spreeken.

Raas. 'k Loof dat gy nooit geen spheer of globus [hebt gezien.
Weet gy wat sinus is, of tangens? *Uri.* Ja. *Raas.* [Misschien.
Den klootsen driehoek, vriend, weet jy die te [berekenen?
Uri. Jy weet van de Algebra zoo min als hemeltekenen!
Anz. Maar heeren, weest gerust. *Uri.* Die lompe [botmuil praat
Met my, en weet niet van triangel noch quadraat!
Eel. Myn heeren heb ik de eer, dat gy met my zult [eeten?

Anz. De eer zou aan ons zyn: maar myn heer geliev' [te weeten
Wy hebben flusjes al ons avondmaal gedaan.

Raasbollius, *ziende op zijn horlogie.*

Laat zien hoe laat is 't?... 't is eklipsis in de maan!
Koom dokter Urinaal, koom buiten, 'k zal u toonen
Dat uw' koncepten zyn onmoog'lyk te verschoonen!
Myn heeren zyt gy ook nieuwsgierig om te zien?
De eklipsis van de maan zal datelyk geschiên;
Drie vierde parten zal zy heden zyn verduisterd.
Eel. Ik heb het meer gezien. *Raas.* Het is de kunst [ontluisterd
Zo gy 't niet observeert! geen één Astrologist
Heeft ooit zyn tyd, wanneer 't eklipsis was, verquist.
Eel. Myn heer, 'k vertrouw my op uw oordeel, gaa [maar kyken,
Ik zal van uw dispuut daar naa wel vonnis stryken.

ELFDE TOONEEL.

Anzelmus, Eelhart, Filipyn, Izabel, en Katryn *op 't bed.*

Anzelmus.

'k Merk dat dit voorval u verwonderd maakt, myn [heer.
Ik bid u, zet myn neefs oploopendheid wat neêr.
Eel. Dat zal ik doen. Ik denk hem maar gelyk te [geeven:

Want anders heeft men hier te nacht een schrikk'lyk
[leeven.
Anz. Dan zal die dokter op u raazen als ontzind.
Fi. Ja, of hy raast of niet, wy achten dat voor wind.
Anz. 'k Merk dat myn heer mede in de wiskunst
[gestudeerd heeft.
Eel. 'k Weet iets, door iemant die al lang met my
[verkeerd heeft;
Maar 'k ben een Rechtsgeleerde. *Anz.* Hoe zyt ge
[een advokaat?
'k Zie u ter goeder uur, myn heer, 'k bid geef my raad
In zek're zwaarigheid die me over is gekoomen.
Fi. „Daar komt hy by den droes te biegt, wie zou
[dat droomen?
Eel. 'k Wil u wel dienen in die zaak zo goed ik kan;
Maar onderrecht my wel. *Anz.* Ik ben een edelman,
Woonachtig te Utrecht, uit een braaf geslacht
[gesproten,
Ik ben zo edel als de aanzienelykste grooten,
Ik heb geen kind'ren; maar 'k ben voogd van zek're
[nicht,
Die t'eenemaal ontaard van haaren stam en plicht,
Zich zelve te Amsterdam aan iemand dorst verbinden,
Eer dat zy wist of ik die zaak ook goed zou vinden;
Toen ik dat merkte, gaf ik aan haar te verstaan,
Dat zy terstond zich van dien minnaar moest ontslaan,
En aanstonds met myn neef in 't huwelyk begeeven;
't Welk zy zo obstinaat en fors dorst tegenstreeven,
Dat ik haar opsloot; maar zy is my juist ontvlucht,
Benevens onze meid; ik ben op 't hoogst beducht,
Dat zy reets te Amsterdam zal by haar minnaar
[weezen.
Nu is de vraag, myn heer, of ik iets heb te vreezen,
Zo ik haar minnaar, als zij zich by hem onthoudt,

Gelyk een schaaker mogte aanklaagen by den schout?
Eel. Hebt gy bewys dat hy de schaaker van uw
[nicht is?
Wat is 't voor een? *Anz.* Men zegt dat hy al vry wat
[licht is.
Ik heb hem nooit gezien. *Eel.* Myn heer, dat dunkt
[my slecht.
't Kon licht'lyk zyn dat gy niet wel waart onderrecht.
Anz. Hy's te Amsterdam bekend byna in alle kroegen;
Hy is genegen by lichtmissen zich te voegen;
Hy dobbelt, en hy schikt de winkels op, myn heer;
Hy zuipt zich vol, en vraagt naar schaamte noch
[naar eer.
Eel. Is daar bewys van, heer? *Anz.* Hoe? zou ik iets
[bewyzen,
Dat al de waerelt zegt? *Fi.* „Je hoort je daar braaf
[pryzen.
Eel. Als gy getuigen hebt, myn heer, van 't geen gy
[zegt,
Zal ik die zaak voor u bepleiten voor 't gerecht.
Maar, 'k vindt één zwaarigheid, die alles om kon
[stooten:
Dat 's, dat gy met geweld uw nicht hebt opgesloten;
Zulks neemt den rechter voor een soort van
[dwinglandy,
In deeze landen leeft een ieder vrank en vry.
Een voogd mag van zyn huis in 't minst geen kerker
[maaken.
Anz. Dus kan een juffer, als zy wil, zich laaten
[schaaken!
Eel. De straf volgt eerst, wanneer de misdaad is
[begaan;
Men kan den schaaker en haar dan in boeijens slaan,
Hoewel niet anders als met kennis van de heeren

Der stad, alwaar een voogd het paar mochte [attrapeeren;
Dan onderzoekt men of 't is met haar wil geschied;
Indien 't zo is, men neemt de zaak zo zwaar dan niet,
Men laat gemeenelyk de jonge luidjes trouwen;
Dan kan een voogd haar niet wel van malkander [houwen.
Anz. 't Is nochtans menigmaal in tegendeel gegaan.
Eel. 't Is waar een voogd kan zulks met reden [tegenstaan,
Zo zyn Pupil niet is gekomen tot haar' jaaren,
Of zo hy voor 't gerecht bewyst, en kan verklaaren
Als dat haar minnaar zich niet wel gedraagen heeft.
Zo gy het zeker weet dat uw party zo leeft,
En gy uw nicht by hem in Amsterdam mogt vinden,
'k Neem aan om deezen knoop geheel en al te [ontwinden.
Anz. Mynheer ik dank u voor uw goê genegenheid.
Hy is een schelm. *Eel.* Dan hebt gy reden dat gy [pleit:
Maar zo 't nu anders waar? *Anz.* 'k Zou 't evenwel [beletten.
Eel. Ik zal my met myn kunst daar wakker tegen [zetten,
'k Neem 't aan te winnen als een eerlyck advokaat.
Anz. Ik ben u dankbaar, heer, voor uw' getrouwen [raad.
Daar is zes schellingen. *Eel.* 't Proces is niet [begonnen.
Betaal my alles maar, als ik het heb gewonnen.
Anz. Neen, 't moet ten eerste zyn. *Eel.* Wel, als 't u [zo behaagt.
Anz. Daar jongman, dat's voor u. *Fi.* Ik zal heel [onvertzaagt,

In Amsterdam, door al de winkelen en hoeken,
Den heer Anzelmus nâ zyn nichtje helpen zoeken.
Anz. Gy zyt een eerlyk knecht! Ik zal myn neef
[terstond
Den raad verhaalen, die 'k gehoord heb uit uw' mond.

TWAALFDE TOONEEL.

Eelhart, Izabel, Katryn, Filipijn.

Eelhart.

Hy is al weg, myn lief. *Iza.* Ach! hoe was hy
[verbolgen!
Eel. Geen nood myn schat, geen nood, laat hy u maar
[vervolgen;
'k Verzeker u dat hy bedrogen weezen zal.
Flippyn haal met 'er haast myn rytuig uit de stal.
Iza. Myn lief, ik vrees dat zy dien toeleg zullen
[merken;
Behalven dat; ik dien myn hart wel wat te sterken.
'k Ben flaauw en machteloos, vermoeid van angst en
[schrik.
'k Denk dat de hospes wel een kamer heeft, daar ik
Een weinig rusten kan, en ook my zelf verschuilen.
Katr. Ja juffrouw, dat waar goed! *Fi.* Nou meisje
[niet te huilen,
Het gaat hoe dat het gaat, jy zelt 'er winst mê doen;
Ik zal jou minnaar zyn. *Kat.* Jy niet jou mal fatzoen.
Fi. Ik hoor daar iemant, springt weer op het bed
[mejuffers.

DERTIENDE TOONEEL.

Waard, Eelhart, Filipyn, Izabel *en* Katryn *op 't bed.*

Waard.

Dat zyn eerst gekken van geleerden! rechte suffers!
Zy staan daar allebei te tuuren naar de maan,
En brabb'len taal, die hond of kat niet kan verstaan.
Eel. Hoor hospes! heb je lust om die pistool te winnen?
Waard. Ja, waarom niet? zeg maar hoe ik het moet [beginnen?
Eel. Niet, als dat je in 't geheim twee juffertjes [logeert.
Waard. Neen, neen, dat doe ik niet: ik merk wat jy [begeert.
Eel. Wel man, het zyn twee achtbre juffers van myn [kennis,
Die ik verbergen moet om reden; zek're schennis
Haar aangedaan . . . maar zeg of gy 't wil doen of niet?
Waard. Ik wil wel, als het maar in eer en deugd [geschied.
Eel. 'k Verzeker u daar van; maar gy moet niets [ontdekken
Aan heer Anzelmus. *Waard.* Neen: ik zal 't niet uit [doen lekken,
Wees daar verzekerd van: 'k beloof 't je by myn eer.
Zeg wanneer dat ik haar te wachten heb, myn heer?
Eel. Zo aanstonds hospes, zo ik u maar mag [vertrouwen.
Waard. Ja, wees gerust, 'k beloof dat ik myn woord [zal houwen.
Eel. Daar's uw pistool. *Waard.* Ik zel je helpen waar [ik mag.

Eel. De baan is klaar, juffrouw, kom nu vry voor
[den dag!
Waard. Hoe leggen ze op het bed? wel dat zyn
[wond're zaaken!
Iza. Ach! hospes gaa terstond een kamer open maaken,
Daar we ons verschuilen. *Waard.* Wel! dat 's vreemd
[zy zyn verkleed!
Loop in die kamer. *Iza.* Maak my ook wat spys
[gereed.
Waard. Ja tree maar in, ik zel je wel akkomodeeren.

VEERTIENDE TOONEEL.

Waard, Filipyn.

Waard.

Nou ken 'er niet een mensch meer in myn huis
[logeeren.
Fi. Je hadt niet anders als die kist, niet waar sinjoor?
Daar ik op slaapen kon. *Waard.* Nou zel jy met
[jou oor,
Indien je slaapen wilt, gints leggen op de planken.
Fi. Wel ik heb reden om jou hartelyk te danken.
Waard. Ik had jou evenwel een kermisbed gemaakt;
Nu kan ik niet: myn goed is juist bezet geraakt.

VIJFTIENDE TOONEEL.

Waard, Fop, Tijs, Filipyn.

Fop.

Hoe hospes, staa je daar? je moest wat helpen
[scheijen;

Die maanbekykers zyn geen kleintje aan 't bakkeleijen.
Waard. Wie wint? *Fop.* Ik weet het niet, ik moei 'er
[me niet mê.
Waard. Jy laat maar vechten! wel je bent een
[drommels veel

ZESTIENDE TOONEEL.

Fop, Tijs.

Fop.

Nou Tysje hy is weg, pas nu den ham te villen.
Tys. Ik zel 'er 't zwoort voor eerst eens met 'er haast
[afschillen.
Fop. Nou repje wat, het hoeft zo net niet kammeraad.
Tys. Maar al te haastig, broer, is al zyn leeven quaad.
'k Moet maaken dat hy in het oog lykt heel te weezen.
Maar zo de vent het wist wy mochten zeker vreezen.
Fop. Maak zo veel praats maar niet, en repje, malle
[gek.
Tys. Nou blyft 'er niets als 't been, en 't zwoort; wy
[hebben 't spek.
Fop. De drommel 'k hoor daar volk! waar zullen we
['t nou laaten?
Tys. Wel steek het in je zak. *Fop.* Neen, neen, wat
[meugje praaten.
't Is veel te groot. Ik brui 't zo lang in deeze kist.
Hoe zel hy vloeken als de vent den ham strak mist.

ZEVENTIENDE TOONEEL.

Eelhart, Fop, Tys.

Eelhart.

Waar is myn knecht? *Tys.* Die is geloopen om het [vechten
Van dokter Urinaal en d' ander te beslechten.
Daar komt hy al weêrom, benevens onzen waard.
Is nou de eklips al door het vechten opgeklaard?

ACHTIENDE TOONEEL.

Waard, Filipyn, Fop, Tys, Eelhart.

Waard.

Daar 's niet gevochten, wat kom jy lui me al vertellen?
Fop. Maar dan begonnen ze de pypen eerst te stellen.
Waard. 't Is geen kanalje: maar 't zyn eerelyke lui.
Fi. Kom laat ons eeten: want wat raakt ons dat gebrui.
Eelhart en Filipyn gaan aan de tafel zitten.

NEGENTIENDE TOONEEL.

Urinaal, Raasbollius, Anzelmus,
Eelhart, Filipyn, Waard.

Urinaal.

Zwijg van de eklipsen! want gy weet niets van die [zaaken!
Raas. Wel dokter ezelskop! 'k zal myn defenzie [maaken.

Uw zotheid zal ik elk doen weeten, in geschrift.
Uri. Ja vloek en raas maar. 'k Heb uw stelling zo
[gezift
En uitgepluist, dat gy zoudt als een dwaas staan
[kyken
Indien ik schryven wou: maar 't zou me niet gelyken:
Zo ik 't dispuut al won; ik won 't maar van een zot!
Raas. ô Starren! zon! en maan! hoe deerlyk is uw lot!
Zo gy uw loop voortaan zult moeten reguleeren,
Zo als 't die man verstaat! *Eel.* Ik bid u, braave
[heeren,
Dat gy bezadigd my den grond van uwe zaak
Eens voorlegt. *Uri.* Dat is 't geen, myn heer, daar ik
[nâ haak.
Eel. Nu, gaat dan zitten, valt malkaâr niet in de reden,
En laat die dokter eerst zyn argument ontleeden.

Eelhart en Filipyn beginnen te eeten.

Uri. Myn stelling is aldus: de zon staat vast en stil;
De waereld zeilt haar rond, en draaijt eens op haar
[spil,
Of doet een ommekeer in vier en twintig uuren;
Dat maakt den dag en nacht. *Raas.* Zwyg! 't moet
[niet langer duuren!
Hoe draaijt de waereld dan, en zeiltze te gelyk?
Waar zeiltze heen? *Uri.* Rondom de zon. *Raas.* Goed;
[toon dan blyk.
Uri. Ze zeilt allenskens door de twaalef hemeltekenen
Net in een jaar, als wy Astrologisten rekenen;
In 't punt van Ariës begint ze, omtrent de maart;
Zo als 't Kopernikus, die groote man, verklaart.
Raas. Dan was Kopernikus de gekste gek der gekken.
En om uw botheid aan deez' wyzen heer te ontdekken,
Zo zeg ik, dat de kloot der aarde vast moet staan:

Dewyl ze een lichaam is. *Uri.* Wel botmuil, is de [maan
Dan ook een lichaam, dat men in zyn kring ziet [loopen?
Raas. Ja, maar geen aarde, vriend, hoor, 'k zal 't u [eens ontknoopen:
Zij is een lichaam, doof en licht, gelyk een veer:
Dies doet ze makk'lyk in een maand haar ommekeer;
Daar 't aardryk door zyn zwaarte in 't middelpunt [moet blyven,
Terwyl de zon en maan in hunne kringen dryven.
Gooij eens een steen om hoog, die valt weer naar [om laag
Op de aarde, 't middelpunt. Nu gekskap, is de vraag,
Of deeze steen niet naar de zon zou moeten vliegen,
Indien zy 't punt waar? *Uri.* Neen: je zult me in slaap [niet wiegen.
De lucht dryft zulken steen weêr nâ zyn oorspronk, [de aard;
Wyl hy een deel is van zyn lichaam; ja hy vaart
Met al de kringen van de lucht, die de aarde draagen,
Terwyl zy zeilt mê voort. *Raas.* Nog heb ik van myn [dagen
Geen botter beest gezien! nou, zeit hy, zeilt de lucht,
Zelfs, met den maankring en de waereld in één [vlucht.
Vent, 't geen gy van den loop der waereld hebt [gesproken
Doet juist de zon. Nu is uw argument gebroken.
Geloof gy niet het geen wy voor onze oogen zien?
Uri. De zon loopt wel zo 't schynt: nochtans kan ['t niet geschiên.
Let daar maar op: wanneer wy in de trekschuit [vaaren,

't Schynt dat het land dan vaart, en wy in stilstand
[waaren,
En nochtans is 't zo niet; wy vaaren immers voort?
Raas. Wie heeft zyn leeven zulk een kettery gehoord!
Uri. Dat is geen antwoord; dat repliek staat niet op
[pooten.
Raas. Wel om jou stelling dan in één reis om te
[stooten,
Zo schryf ik hier een mathematische figuur.

Raasbollius *schrijft met een groot stuk krijt een cirkel op het tooneel.*

Daar staat een cirkel; en 't is vaster dan een muur,
Dat alle kunstenaars het punt in 't midden stellen.
Bekent gy dat niet? *Uri.* Ja. *Raas.* Wie zoudt gy dan
[vertellen,
ô Domme botmuil! dat de waereld zeilen kon?

Hy neemt de schotel met slaa van de tafel, en zet die op het eind van den cirkel.

't Punt is de waereld. En zie daar, daar staat de zon
Vlak op den cirkel. Zie, zo moet men 't u doen
[weeten.
Fi. Och! och! zy denken wis, de zon strak op te
[vreeten!

Urinaal *schryft ook een cirkel en zet den ham in 't midden.*

Geef hier het kryt. Daar staat myn zon in 't punt
[van 't rond.
Fi. De duvel haal je met je zonnen.

Urinaal *zet de boeteltje op 't eind van zyn cirkel.*
Hou uw mond!
Daar staat myn waereld.

Raasbollius *zet een boeteltje in 't midden van zyn cirkel.*

Daar de myne. *Fi.* Watte dingen!
Uri. Waar stelt gy nu de maan? *Raas.* Dan moet [ik wat verspringen.
'k Maak deezen cirkel om myn waereld, 't middelpunt.
Fi. „Ik docht wel dat hy 't op dien schotel had gemunt!

Raasbollius *zet een klein schoteltje met spys op den cirkel die hy om de boeteltje heeft gemaakt.*

Daar staat de maan.

Urinaal *trekt een' cirkel rondom de boeteltje, en zet 'er een klein schoteltje met spys op.*

En daar zou zy my best behaagen.
Raas. Nu loopt myn maan haar koers, om 't punt, [in dertig dagen.
Uri. Nu zeilt myn waereld voort, en neemt den [maankring meê,
Beginnende haar' loop in die Sodiaks snê.
Fi. Och! zo de loop begon van de andere planeeten,
Hiel ik hier niet één brui te drinken of te vreeten!
Met je permissie, dat ik deez' planeet eens spreek.

Filipyn drinkt uit een van de boeteltjes.

Raas. Myn stelling is bedacht van hem, die niemand [week
In kunst, hy was één van de wyzen van Egipte
Uri. Ja, Ptolomeus. Maar de vriend, dien ik uitkipte,
Was held Kopernikus, een wonderbaarlyk man!
Fi. 'k Drink hun gezondheid, schoon ik geen van [beide kan.

Raas. Zeg, wysneus, hoe gy my zult kunnen over-
[tuigen?
Uri. Wel, Raasbol, met d'eklips legt voort uw zon
in duigen.

Filipyn zet alles weer op de tafel.

Raas. Doe my de eklipses van uw maanlicht dan
[verstaan.
Uri. Dan zeilt myn waereldkloot vlak tussen zon en
[maan.
Myn maan is in zich zelf een lichaam zonder luister,
Het is, wanneer de zon het niet bestraalt, gants
[duister.
Als nu de zon de streek der Antipoôn beschynt,
En hier de maan op is, gelyk gy weet, verdwynt
Haar wederglans, zo ver als haar de zonnestraalen
Niet kunnen vatten. 'k Zou 't wel weeten af te
[maalen
In deezen kring: maar 'k denk dat gy het wel verstaat.
Raas. Zeg hoe 't met de eklips van uwe zonne gaat.
An. Maar zonder schelden: want gy zyt geen appel-
[wyven,
Foei! 't staat zo lelyk als geleerde lui zo kyven.
Uri. Dan neemt myn maan haar plaats ten deele voor
[de zon,
Die stil staat; als men 't flus in 't punt bewyzen kon.
Raas. Zo plaatst myn maan zich ook. *Uri.* En de
[andere planeeten?
Fi. Ik bidje blyf daar af, dan houwen wy ons eeten.
Raas. Maar dit bewyst nog niet hoe dat de waereld
[draaijt.
Uri. Wel, met dit argument zyt gy terstond bekaaijd:
De zon, die grooter is, dan de and're hemeltekenen,

En zo veel duizend myl van 't aardryk, als wy
[rekenen,
Vloog tienmaal sneller dan een pyl vliegt uit een boog,
Ja kogel door de lucht, indien zy zich bewoog;
Het welk onmoog'lyk is, en daarom moet zy blyven
In 't middelpunt. *Raas.* ô Neen: zy kan gemaklyk
[dryven;
Haar lichaam is niet vast, als dat van 't aardryk is:
Maar geest uit geest van vuur: dies is uw stelling mis.
Maar waant gy dat de zon zo schrikk'lyk groot zou
[weezen,
En ook zo ver van de aarde, als we in de boeken
[leezen?
Uri. Ja heer Raasbollius, dat's vast. *Raas.* 'k Geloof
[het niet:
De zon is net zo groot gelyk men ze altyd ziet,
En ze is zo ver niet van de waereld als wy meenen.
Uri. Geef daar bewys van; ik zal graag myn ooren
[leenen.
Raas. Hebt gy wel ooit gezien hoe dat by avond 't licht
Meer als een myl ver zich vertoont voor ons gezicht?
En hoe de vlam der kaars vergroot, schoon and're
[zaaken
Verschieten door de verte, en uit onze oogen raaken?
Uri. Ja. *Raas.* 'k Stel dan dat de zon veel kleiner is
[dan de aard:
Dewyl ze een licht is. *Uri.* Wel, dat is opmerkens
[waard.
Raas. Goed. Zo zy 't edelst deel van 't vuur is, zyn
[haar' straalen
Bequaam om op de maan en 't aardryk neêr te dalen;
Al is ze net zo groot als zy van varre schynt:
Zo dat uw' stelling door dit argument verdwynt.
Zy kan zo klein, ten dienst der waereld, licht'lyk
[loopen.

Uri. ô Nieuwe kettery! wat wegen zet gy open
Tot harrewarring, en dispuuten zonder end!
Raas. Daar legt uw heele zon nu glad in duigen vent.
Uri. ô Ketter in de kunst, ik zal 'er op studeeren,
Of 't licht zo wel niet als iets anders kan verveeren!
Raas. Waar koomt het door dat zich een baak
[vertoont in zee,
Aan schepen, schoon zy zyn veel mylen van de ree?
Uri. Daar heeft Kopernikus geen regel van
[geschreven.
Och! zulk een ketter hoorde op aarde niet te leeven.
Raas. Weg botmuil, al je kunst haal je uit den
[almenak.
Uri. Hou daar quaadspreeker!

Zy gooijen malkaâr de boeken naar 't hooft.

An. Och! ik bid u, hou gemak.
Uri. Ik stel het aan dien heer, laat hy het vonnis
[stryken.
Raas. Ja ezel, ja, wie dat gelyk heeft, zal dan blyken.
Eel. Myn heeren, dit dispuut is waarlyk van gewicht,
En ik ben in de kunst zo ver nog niet verlicht,
Om vonnis op een zaak van die natuur te geeven.
Fi. Ik wel. *Raas.* Spreek op dan; zyt gy in de kunst
[bedreeven.
Fi. De een zeit de waereld draaijt; en de ander: ze
[blyft staan.
Hoort, zuip je pens vol wyn; dan zullen zon, en maan,
En waereld draaijen, dat je lui zult suizebollen.
Uri. Hoe spot gy met de kunst? *Fi.* ô Neen: 'k vertel
[geen grollen.
Eel. Zwyg. Mogt ik uw dispuut in 't net beschreven
[zien;
Dan wist ik raad om u te helpen. *Uri.* 't Zal geschiên.

Raas. En 't myne zal ik, als het af is, laaten drukken
By and're dingen. ô Ik heb nog duizend stukken;
Het vierkant tegen 't rond des cirkels heb ik wis,
Beneven 't oost en west. *Uri.* Iets dat 'er nog niet is
Heeft deeze snapper. Vent dat kan men nimmer vinden.
Raas. Ik weet nu de oorsprongk ook van alderhande
[winden.
Uri. Het laatste zy zo: maar het eerste weet gy niet;
't Getal is surdiesch, en dat's altyd in 't verdriet.
An. Ik bid u laat dien twist tog met malkander vaaren.
Ei drinkt de questie af. *Uri.* Dat doe ik altyd gaeren.
Myn heer ik merk gy zyt een zeer verstandig man:
Maar wat oploopend. Zo 'k u ergens dienen kan,
Ik ben uw dienaar. Ik verzoek u, wees te vreeden.
Raas. 'k Dacht niet dat Urinaal zo gaauw was; maar
[zyn reden
Behaagt my, schoon ik die somtyds wat zwak bevind.
Doktoor vergeef my tog myn gramschap, 'k ben uw
[vrind.
Uri. 'k Zal al myn' vindingen u graag kommuniceeren,
Al woudt gy zelf met my in poortaard laboreeren,
Of vette beemster klei gemengd met geest van zout,
Waar mê men keijen kan veranderen in goud.
Raas. Doktoor dan zal ik u een stuk fortificatie
Doen zien, verdienende op het hoogst elks admiratie.
Ik zal u toonen hoe men steeden defendeert.
Uri. Gy hebt de wiskunst dan geheel en al geleerd?
Raas. Weg met de ezels die een bort uit durven
[hangen!
Zwyg, zwyg kolegies der Mathezis: 'k zou je vangen
Door propozities, en door demonstraatzies van
Myn prins Euklides, dien wiskunstelyken man!
En vind ik een, het geen ik bijna heb begrepen,
Zult gy de huizen voort zien zeilen, puur als schepen.
Ik maak machienen, die heel fors zyn van geweld:

Daar één man duizend mê kan jaagen over 't veld.
Weg brandspuit! en kameel! lantaarens!
[moddermolen!
'k Heb beter dingen: maar ik hou ze nog verholen;
't Is waar gy zyt bedacht tot nut van stadt en land.
Maar wat's een brandspuit? 'k heb een blaasbalg, die
[den brand,
Al was hy nog zo groot, ten eersten uit zal blaazen.
In 't kort: 'k heb dingen daar zich elk om zal
[verbaazen.
Fi. Geleerde heer, ik bid betoon me zo veel gunst,
En leer me uit liefde mê een beetje van je kunst!
Al zou het maar alleen die fraaije blaasbalg weezen:
Want had ik die, ik zou nooit voor geen armoe
[vreezen!
Raas. Verstaat ge iets van de kunst? *Fi.* Och neen
[ik, niet een beet.
Maar 'k weet een kunsje dat jy zekerlyk niet weet.
Raas. Wat kunst? *Fi.* De beenen al zo murw als
['t vleisch te kooken.
Uri. Wat zegt gy! deeze kunst kon dienen in myn
[stooken!
Leer my die. 'k Wys u dan hoe dat men kalcineert,
En poortaard van een hond tot zilver laboreert;
Hoe 't vuur het zilver uit de keijen weet te dwingen.
Fi. Die keijen mogten me dan voor de harsens
[springen;
De blaasbalg van dien heer gelykt my beter vriend.
Raas. Ik leer die kunst niet dan aan iemand, die my
[dient.
Wat zou ge 'er ook mê doen? *Fi.* Twe gekken, die
[hier raazen,
'k Meen dien Doktoor, en jou, voort uit de kamer
[blaazen;
Opdat ik met gemak zou eeten van dien ham.

Raas. Was ik uw heer, ik sloeg u 't lichaam blaauw
[en lam.

Filipyn *willende van de ham snyden.*

ô Starren! zon en maan! dat is een slecht spectakel!
Al 't ingewand is uit den ham! dat's een mirakel!
Eel. Wat is 't? *Fi.* Och, och! de loop der starren is
[verkeerd!
Daar zie je 't zwoort en 't been! al 't spek is
[geëklipseerd!
Waard. Het zwoord en 't been! wie droes heit dan
[het spek gestolen?
Fi. Dat draaijt al met de zon en waereld als een molen.

Raasbollius *ontkleedt zich, en gaat te bedt in zyn onderkleeren.*

Ik moei me met geen spek, 'k gaa slaapen, ik heb
[vaak.
Waard. Waar pikken is het spek? *Fi.* Loop heen en
[zoek het, snaak.
Waard. 'k Kan niet bedenken hoe dat komt; het
[schynen droomen:
't Is of de duvel daar den ham heit weggenomen!
Fi. Hoor hospes, weet je wat? gaa in dien kring eens
[staan,
Vraag waar de ham is, aan de starren en de maan.
Waard. Jy bruid je moer wel: 'k moet den ham nu al
[vast missen.
Eel. Patientie hospes, 't is een pots, men kan 't wel
[gissen.
Uri. Ik wensch de heeren wel te slaapen, goeden
[nacht.
Eel. „Loop jy nu nâ de stal, span 't rytuig in: maar
[zagt;

„Op dat het niemant merk. *Fi* „Dat zal niet nodig
[weezen.
„Het staat al reed. Ik heb den Waard daar flus
[beleezen
„Dat hy het doen zou. *Eel.* „Goed. *Waard.* Zo ik het
[word gewaar,
Wie dat die potsen bakt, zo zellenwe malkaâr
Gevoelig spreeken!

Anzelmus *tegen Eelhart.*

Wil de zaak wel overdenken;
Opdat my dat proces niet hind'ren kan of krenken.
Eel. Myn heer, 'k zal pleiten dat gy u verwond'ren
[zult.
Ik zal het winnen met de kosten, heb geduld.
Anz. Ik wensch u goeden nacht. *Eel.* En u gerust te
[slaapen.

TWINTIGSTE TOONEEL.

Eelhart, Filipyn, Waard, Raasbollius *op 't bed.*

Filipyn.

Nu zyn wy eindelyk ontslagen van die aapen.
Eel. Hoe is het hospes, is myn rytuig klaar of niet?
Waard. ô Ja. Myn knecht blyft op, hy zal op uw
[gebied
U aanstonds helpen: maar je moet een fooitje geeven.
Eel. Wat hebben we verteert? *Waard,* „Dat's vyf...
[en twee maakt zeven,
Neen, ja... neen... vijf en twee maakt zeven, niet
[goê lien?
En tien maakt zeventien, en drie maakt twintig gulden.

Gravure van P. Tanjé naar de bekende pasteltekening van Cornelis Troost (1697—1750) in het Mauritshuis. De grote prent van Tanjé vindt men in het Rijksprentenkabinet. Zie G. W. Wolthuis, *De ingevoegde prenten bij De Wiskunstenaars van Pieter Langendijk* in *Het Boek* XXIV (1937).

Gravure van S. Fokke, ingevoegd in een exemplaar van de derde druk van Langendijks blijspel op de Universiteitsbibliotheek te Leiden. Alleen deze druk van 1730 geeft een indeling in drie bedrijven. Zie G. W. Wolthuis, *De ingevoegde prenten bij De Wiskunstenaars van Pieter Langendijk* in *Het Boek* XXIV (1937).

Fi. Hier hangt de schaar uit. *Eel.* Ik moet dat voor
[deez' tyd dulden.
Daar's acht ryksdaalders, en een gulden voor den
[knecht.
Waard. Ik dankje, heer, voor goê betaaling, 't is zo
[recht.
Ik gaa nâ bed. Gy zult wel uit het huis geraaken,
'k Moet slaapen: want ik heb twee nachten moeten
[waaken,
Ik wensch myn' heeren en de juffers goeje reis.

EENENTWINTIGSTE TOONEEL.

Eelhart, Filipyn, Raasbollius *op 't bed.*

Filipyn.

Wat drommel geefje zo den vent zyn' vollen eisch?
Eel. 'k Wou dat heer Raasbol sliep; ik zou myn lief
[gaan haalen.
Fi. Ik hoor hem snorken.

Eelhart *gaat nâ de kamerdeur van Izabel.*

Ik zal dan niet langer draalen.
Wy zyn al veilig, lief! myn lief! myn medeminnaar
[slaapt!

TWEE-ENTWINTIGSTE TOONEEL.

Izabel, Katryn, Eelhart, Filipyn, Raasbollius *op 't bed.*

Izabel.

Komt vluchten wy dan ras! wat's dat! *Fi.* 't Is niets,
[hy gaapt.

Iza. Hebt gy myn goed, Katryn? kom rasjes rep uw'
[voeten.
Och! hy ryst op! ik zal weer in myn' kamer moeten?

Izabel en Katryn loopen weer in haar kamer.

DRIE-ENTWINTIGSTE TOONEEL.

Raasbollius, Eelhart, Filipyn.

Raasbollius *springende in zyn onderkleêren van 't bed.*

Waar's dokter Urinaal? myn zeer geleerde vriend?
Zyt gy 't heer advokaat! dat komt zo wel als 't dient!
Ik ben genegen nog een uur drie vier te praaten.
Eel. Ik moet nâ bed myn heer. *Raas.* Ik zal u niet
[verlaaten,
Voor dat ik u een zaak, die ik daar heb gedroomd,
Of liever die my nu zo in de zinnen koomt,
Eens klaar vertoond heb. *Eel.* Maar myn heer, ik
[dien te rusten.
Raas. Daar's aan gelegen. *Eel.* Heer, het zal my
[weinig lusten.
Raas. 't Is dienstig voor het land. *Eel.* Al was het
[nog zo goed.
Raas. Gy zult verwonderd staan. *Eel.* Denk dat ik
[slaapen moet.
Raas. Om zulken zaak zult gy het slaapen haast
[vergeeten.
Eel. Spreek op! zo gy perfors wilt hebben dat wy
't weeten.

Raasbollius *rangeert eenige stoelen.*

Ik heb een zek're schans, recht vierkant, fraaij en sterk
Gepraktizeerd, waarop de vyand drie jaar werk
Zal vinden, eer hy die met stormen in kan neemen;
En om met woorden u niet aan het oor te teemen,
Zal ik ze timmeren, op 't midden van de vloer.
Eel. „'k Wou dat je met je schans voort naar sint
[felten voer.
Fi. „Wat of hy doen wil? 'k kan 't me zeker niet
[verzinnen?
„Wat drommel of hy met die stoelen zal beginnen!
„Hy haalt de kussens, van zyn bed, wel seldrement,
„Wie heeft zyn leeven zulk een malle quast gekend!

Raasbollius *na dat hy stoelen en beddegoed op malkander gestapeld heeft:*

Daar staat myn schans die kan geen vyand ooit
[genaaken.
Hier stel ik myn kanon, om op hem los te braaken...
En aan dien hoek maak ik myn sterkste ravelyn...
En daar een halve maan, vlak onder die gordyn...
En gins een horenwerk... al die my komt bespringen,
Zal die bedekte weg terstond tot wyken dwingen.
Fi. Wel loop eens in uw' schans, en defendeer ze dan;
Ik zal eens zien of ik ze alleen niet winnen kan.

Raasbollius *klimmende boven op zijn schans.*
Wel aan!

Filipyn *hem omhalende.*

Daar leit de brui! *Raas.* ô Schelm 'k zal 't u betaalen!
Zult gy myn mooije schans op die manier omhaalen!
Op deeze wys wordt nooit een sterkte g'attakeerd.

Filipyn *hem gooijende met kussens.*

Heel goed! nu leer ik jou hoe dat men bombardeert.

Raas. Gy zyt een ezel, vent! ik toon het maar door
[stoelen,
Hoe dat het weezen moet. *Eel.* Ik prys myn heers
[gevoelen.
Raas. Maar merkt gy in den grond de bouwkunst van
[die schans?
Eel. ô Ja. *Raas.* Dan ziet gy wel dat nooit een vyand
[kans
Kan vinden, om zich zelf daar meester van te maaken?
Eel. Gewis. *Raas.* En zulk een muur kan bom nog
[kogel raken.
Eel. Dat is onmogelyk. *Raas.* Begryp je 't nou
[niet net?
En hebt gy op 't geheim der vinding wel gelet?
Eel. Niet al te wel. *Raas.* Wel hoor, ik bouw een
[muur van veêren.
Laat daar de vyand vry zyn best op kanonneeren,
De kogels smooren, en zy maken nooit een bres.
Fi. Myn heer, je bent een man als Aristoteles!
Raas. Dat is een vinding, he! *Fi.* Ja, wonderbaarlyk
[aartig;
Maar maakt ze niet gemeen, die kunst is al te waardig.
Eel. „'k Word raazend zo de gek my hier nog langer
[bruidt!
Raas. Nu gaa ik naar myn Oom, en slaap ter
[degen uit.
Raasbollius binnen.

VIERENTWINTIGSTE TOONEEL.

Filipyn, Eelhart.

Eelhart.

Flippyn, my dunkt gy moest de kaers maar uit gaan
[blaazen;

Dan zal ik met 'er haast, en zonder veel te raazen,
In 't donker Izabel geleiden naar de deur.
Fi. Wacht liever tot hy slaapt, want zo die goê [sinjeur
Eens schielyk weêr quam, 't zou 'er honden, gy [moogt vreezen.
Eel. Ik zal dat waagen; ik wil hier niet langer weezen.
Fi. Fiat, ik blaas hem uit.

't Tooneel wordt schielyk donker, door het uitblaazen van de kaers.

Eel. Kom lief, nu is het tyd!

VYFENTWINTIGSTE TOONEEL.

Izabel, Eelhardt, Filipyn, Katryn.

Zy dwaalen door de kamer, in 't donker.

Eelhart.

Zyt gy 't myn lief? *Fi.* Wie heb ik daar? myn heer, [ben jy 't?
Iza. Waar is de deur Flippyn? *Fi.* Ik ken de deur niet [vinden.
Wat droes wy loopen hier gelyk een party blinden.

ZESENTWINTIGSTE TOONEEL.

Tys, Fop, Filipyn, Eelhart, Izabel, Katryn.

Tys.

Het is hier donker, en ze zyn al in den slaap.

Fop *slypende twee messen over malkander.*

Ik geef hem met dit mes terstond een groote jaap.

Tys. Ik zal den ham terstond eens annetomizeeren.
Fi. „Och hou je stil myn heer, 'k hoor dieven, 'k wil
['t je zweeren!
Fop. Ik zel hem moffelen, en sneijen van malkaêr.
Fi. „Och! hoor je 't wel myn heer? daar is een
[moordenaar.
Iza. „Ach lief! wat raad! och! och! men poog de deur
[te krygen:
Tys. Maar elk de helft dan van den buit? *Fop.* Ja, wil
[maar zwygen:
Waar staat hy? *Tys.* In dien hoek.

Filipyn *kruipt in de kist.*

„Och! och! ze meenen my!
„Ik voel de kist, daar moet ik in, zo raak ik vry.
Eel. „Hou my maar vast myn lief! *Iza.* „Katryn hou
[my van achter.
Eel. „Flippyn waar zyt ge? spreek! *Iza.* „Myn Eelhart
[spreek wat zachter.

Fop en Tys doen de kist open.

Filipyn *springt uit de kist.*

Hou dieven! dieven! brand! help! help! ik word
[vermoord!
Fop. Wie duvel springt daar uit de kist! kom gaanwe
[voort.

Raasbollius *van binnen.*

Alarm! alarm! gints komt de vyand zich vertoonen!

Tys *knielende.*

Och booze vyand, och! och! och! wil ons
[verschoonen!

Eel. Staa vast, ô schelm! *Fop.* Help! help! hy krygt [me by myn gat!
Fi. Moord! dieven! dieven! moord!
Raasbollius *van binnen.*
A sa bescherm de stadt!

ZEVENENTWINTIGSTE TOONEEL.

Waard, Urinaal, Raasbollius, *in zyn onderkleêren.* Tys, Fop, Filipyn, Eelhart, Izabel, Katryn.
Altemaal in 't donker dwaalende.

Waard.

Wat's hier te doen? *Raas.* Terstond te loopen naar [de wallen,
Eer dat de vyand hier de stadt komt overvallen.
Waard. Breng licht! breng licht!

ACHTENTWINTIGSTE TOONEEL.

Waard, Urinaal, *in zyn onderkleêren,* Raasbollius, Tys, Fop, Filipyn, Eelhart, Izabel, Katryn, Anzelmus, Griet *met licht.*

Het tooneel moet schielyk licht worden, zo als zy met kaersen opkomen.

Anz. Wat wil dit oproer, en geraas!
Fi. 't Zyn dieven! hoor je niet? *Raas.* A sa! [trompetters blaas!

Urinaal *vat Izabel.*

Ik heb 'er één. *Iza.* Myn heer laat los wy zyn geen [dieven!
Uri. Ik laat u niet eer los voor zulks my zal gelieven.
Anz. Waar zyn de schelmen? *Uri.* 'k Heb 'er al één [in myn macht.
Iza. „ô Hemel 'k zie myn voogd! laat los! laat los! [*Uri.* Al zacht,
Ge ontspringt my niet. Gy zult niet uit myn' handen [komen.

Anzelmus *Izabel by de kaers beziende.*

Laat my den dief eens zien. Ha! Ha! nu moogt gy [schroomen!
Zyt gy de dief? zyt gy de dief? ô Izabel!
ô Schandvlek van 't geslacht! ontaarde! ik ken u wel!
Gy zult dat vluchten in een mans habyt betreuren.
Foei! foei! ik zal u dat gewaad van 't lichaam scheuren!
En uw lichtvaerdigheid zo teug'len, dat elk één
Zich spieg'len zal aan u! *Eel.* Wat wilt gy doen? *Anz.* Ik meen
Haar aanstonds te Uitrecht in een beterhuis te zetten,
Om haar het vluchten in 't toekomend te beletten,
Indien zy met myn neef zich aanstonds niet verbind.
Raas. Hoe ik haar trouwen? neen: 'k ben daar niet [toe gezind.
Anz. Hoe waarom? *Raas.* Vraagt gy dat? wel ik heb [uitgevonden
De schoonste inventie, daar geleerden lang na [stonden;
Zodat ik al zo ryk zal weezen in één jaar,
Als al de vorsten van Europa met malkaâr.
Uri. Dat zal de spiritus van poortaard zyn? *Raas.* 'k Moet zwygen.

Uri. Ei sterf niet met de kunst! *Raas.* Gy zult die
[kunst wel krygen,
Wanneer ik dood ben; hoop maar op myn testament.
Anz. Gy zyt een groote gek, dat zie ik nu in 't end.
'k Beloof u, 'k zal u plaats in 'tzelfde huis doen
[maaken,
Daar Izabel, omdat zy zich heeft laaten schaaken,
In zitten zal, tot dat uw zinnen zyn bedaard.
Raas. Ik leg 't in kennis. Hoort wat hy daar heeft
[verklaard.
Anz. Heer advokaat wat moet ik doen in deeze
[dingen?
Eel. Zet hem in 't beterhuis, hy moet u niet
[ontspringen.
Maar geef uw nicht aan hem die zy zo teer bemint.
Anz. Het laatste is iets dat ik nog niet geraaden vind.
Zou ik haar aan een schelm, een guit, een lichtmis
[geeven?
Iza. Ik kan, noch wil, noch zal, met iemand anders
[leeven!
Ja sluit my op; betoon me uw haat en dwinglandy;
De straf zal volgen op uw' wreede tiranny.
Anz. Zwyg obstinaate, zwyg. 'k Wil u niet langer
[hooren.
Foei zyt ge uit ons geslacht, lichtvaerdige! gebooren!
Eel. Gy zyt in misverstand, myn heer, bedwing u wat.
Ik ben haar minnaar. *Anz.* Gy! *Eel.* Ja, 'k zal dien
[lieven schat,
Dien gy my door uw haat en gramschap wilt
[berooven,
Beschermen. *Anz.* Advokaat, hoe kan ik het gelooven!
Eel. Ja, 'k ben een advokaat. Myn' eerelyken naam,
Dien gy zo vuil beklad, dat ik my uwer schaam,
Zult gy weêr zuiveren. *Anz.* Ik kan 't u niet bewyzen.
Zyt gy een eerlyk heer, zo moet gy zelfs mispryzen

't Geen gy gedaan hebt. *Eel.* Wat?
Anz. Hoe wat, myn nicht geschaakt.
Eel. Dat heb ik niet gedaan. *Iza.* 'k Ben uit uw'
[dwang geraakt,
En weggevlucht, daar hy gantsch niet van heeft
[geweeten.
Anz. Hebt ge uit uw' eigen wil uw' plicht dan dus
[vergeeten!
Iza. 'k Ben hem hier by geval ontmoet. *Anz.* Hoe is
[dat waar?
Eel. Ja, en wy zyn zo vast verbonden aan malkaêr,
Dat maar alleen de dood die trouwe min kan scheijen.
'k Zal u beschermen lief, hou moed, en wil niet
[schreijen!
Anzelmus, 'k zweer gy zyt zeer qualyk onderricht,
Ik heb my altyt wel gequeeten in myn plicht.
Gaa mê nâ Amsterdam, 'k beloof u aan te toonen,
Dat zo veel gruuw'len in myn zuiver hart niet woonen,
En gy misleid zyt. Ik betuig 't u, met ontzag.
Anz. Indien gy waarheit spreekt, en zo op uw gedrag
Dan niets te zeggen valt, voeg ik my naar de reden.
Eel. Indien gy 't anders vindt, myn heer, ik ben te
[vreeden
Den band van deeze min te breeken. *Anz.* Nu, wel
[aan,
Op die konditie zal ik morgen met u gaan.
Gy zult haar trouwen zo wy alles wel bevinden.
'k Zal morgen dit geval doen weeten aan myn'
[vrinden.
Waard. De dieven zyn 't nu licht door dat gebrui
[ontsnapt.
Fi. Ze zyn licht in een hoek, maak dat men ze betrapt.
Fop *en* Tys.
Ha! ha! *Waard.* Hoe, lach je lui? *Fop.* Wel ja, daar
[zyn geen dieven.

't Quam dat je met den ham ons flus niet wout [gerieven,
Wy hebben hem gevild, hy leit daar in die kist.
Dat's voor die pots van laatst. *Waard.* Jou guiten [vol van list!
Daar meen ik jou lui ook een potsje voor te speelen.
Dat kan ik fraaij. *Tys.* Ja, al zo goed als 't haver [steelen.
Kat. Myn heer vergeef je my myn misdaad niet? *Anz.* [Katryn,
Zo alles wel is, zal 't u ook vergeeven zyn.
Wy zullen morgen vroeg naar Amsterdam vertrekken,
Fi. Ik zal my dezen nacht vermaaken met die gekken,
En bombardeeren met boetelje, kan, en fluit,
Ter eere van myn heer, en zyn aanstaande bruid.
Raas. 'k Zal met myn' blaasbalg (ha! 'k moet lachen [om die dwaazen!)
Het heele beterhuis aan duizend stukken blaazen.

AANTEKENINGEN.

1—5 Zie *Inleiding,* p. 47.

4 „wellicht is de duivel er met al het gespuis van door".

6 *eerlijk:* fatsoenlijk.

8 Deze regel wordt in de *Camera Obscura* als een spreekwoord geciteerd in het *Noordbrabantsche meisje.*

9 *vlasbaard:* melkmuil. Cohen: „Eh! mon petit chérubin, quelle mouche vous pique?".

10 Cohen is hier de kluts kwijt: „Vous avez beau me prendre pour une bête; sachez que je marche sur deux pieds." Deze regel slaat op de livrei van Filipijn, later ook *hansop met kleuren,* genoemd. Hij is uitgedost als een bonte vogel of iets dergelijks. Men denke aan de naam *aapje* voor de vroegere huurkoetsiers.
Wel kei'ren: wel drommels. Voor de vorm *kei'ren:* kinderen zie men *Ts. v. Ned .taal- en letterk.* 46, 261 en 48, 14. De dialectische vormen in dit stuk zijn alle Noordhollands.

11 Weer een toespeling op den vlasbaard, den melkmuil, maar dan nog wat jonger; vgl. een scheldwoord als *kwijlbab:* een kwijlend of kletserig persoon (*Ndl. Wdb.* VIII, 781). Cohen: „ainsi ne perdez pas vos paroles, car je vous vaux bien".

12—14 Filipijn zegt: „Als ik een beest ben, dan ben jij zelf ook een beest en zou je met mij, die verliefd ben, een mooi span zijn voor de ploeg, als wij samen trouwden."

14 *„al zie je scheel,* toch kun je wel zien, hoe goed dat span voor de ploeg zou staan." De gecursiveerde woorden zijn een hatelijkheid aan het adres van Griet.

16 *mosterdhaaler:* boodschaploper, snertjongen; *neet:* luizenei (aan het begrip armoede verbond men gaarne de gedachte aan luizen).

17 Men scheurt zijn reuzel van kwaadheid. Evenzo kan iemand „uit zijn vel springen." Volgens Stoett luidt de uitdrukking volledig: zijn reuzel scheuren en er een huik van maken.

18 *hansop met kleuren:* bonte harlekijn. Cohen: „une marionette en livrée."
23 *plat:* glad, slim, gevat.
24 „Je hebt op alles een passend antwoord." Vaker komt in oude kluchten voor: „Heb jij een gat, ik heb er een spijker toe." De uitdrukking is ontleend aan het timmermansbedrijf: toen men nog geen draadnagels had, moest er altijd eerst een gat geboord worden, eer men een spijker insloeg; anders barstte het hout. De wijdte van het gat moest natuurlijk overeenkomen met de dikte van de spijker, d.w.z. iets minder zijn. Was het gat te nauw, dan was er gevaar, dat het hout toch zou barsten; was het te wijd, dan hield de spijker niet. Zij moesten dus goed bij elkaar passen.
26—28 Cohen: „Ce n'est pas du genièvre que je vous demande, mais du vrai cognac." Doch *korenbrandewijn* is geen jenever, zoals *Ndl. Wdb.* III[1], 1090 meent, maar uit koren gestookte brandewijn, in tegenstelling met die, welke men verkrijgt door wijn nogmaals te laten gisten. *Konjakke* is hier gebruikt als adjectief. Flessen had men vroeger veel minder dan thans: het glas was te duur. Men had dus kruiken of vaatjes. In herbergen werd de brandewijn meestal getapt uit kleine vaatjes met een kraantje, die in de tapkast op planken lagen. In de meeste enigszins gegoede gezinnen had men een mooie kom, de brandewijnskom, met daarbij behorende, veelal fraai gedreven zilveren lepel, de brandewijnslepel. Deze ging in het gezelschap rond en ieder nam er op zijn beurt een hap uit. Of men ook in de herbergen zo de brandewijnskom gebruikte, is mij niet bekend; maar in alle gevalle zijn de woorden van Filipijn duidelijk. Te Assendelft zingt men nog: „Eleboog, mijn keel is droog, En 'k lust zo graag een *scheppie.*"
29 *bloed!,* in vs. 32 *gansch bloed!* Bedoeld is *Gods bloed,* d.w.z. het bloed van Christus, in uitroepen en bastaardvloeken tot in het onkenbare verdraaid. Langendijk heeft: „bei myn billen zyn aan stukken."
31 De poorten werden in die tijd te Amsterdam om half tien gesloten en onder geen voorwaarde nog weer geopend.
32 Zie bij vs. 29.
34 *ondervinden:* iets moeilijks of gevaarlijks ondernemen. Hier: „Hebt gij iets kunnen uitrichten?"

43 *expresse:* opzettelijk voor de gelegenheid afgezonden bode, ijlbode. Cohen: „Après que monsieur m'eut chargé hier de partir en courrier d'Amsterdam, je me suis empressé de monter à cheval."
47 een grauw paard met appelronde plekken — *wat bruit me dat?:* wat kan mij dat schelen? Cohen: „Et que m'importe?" De oorspr. betekenis van *bruien* is waarschijnlijk: tot bruid maken, gemeenschap hebben met. Reeds in de 17e eeuw dreef men er de spot mee, dat dit werkwoord van alles kon betekenen en op zo talloze wijzen gebruikt werd. Zie *Ndl. Wdb.* III[1], 1640 en 1615.
52 *bestemoer:* grootmoeder.
56 *geen oortje waard:* niets waard. Een *oortje* was ¼ stuiver of twee duiten.
60 „en wat van nog meer betekenis is." Cohen: „et pour comble de bonheur".
65 *korts:* kortelings, onlangs.
66 *perfors:* par force, met alle geweld.
67 *een gek in quarto:* een grote gek. Bij een boek in *quarto* formaat is elk vel in vieren gevouwen; het is dus eens zo groot als een boek in *octavo,* waarbij het vel in achten is gevouwen. Het grootst is een boek in *folio;* het vel is dan slechts dubbel gevouwen. Cohen spreekt dan ook van *„un fat in-folio."*
70 Cohen: „il est assez savant pour recevoir le bonnet de docteur avec toutes les cérémonies les plus distinguées" met de aantekening: „Aux universités de Hollande, quand un jeune homme s'est particulièrement distingué dans ses études, il porte un bonnet d'une forme particulière le jour et pendant la cérémonie de sa promotion." Een beschrijving bij Van Mieris, *Beschr. v. Leyden,* blz. 577. Doch duidelijk is, dat *kap* hier ironisch staat voor „zotskap".
98 *lellen:* zaniken.
105 *opmaken* in de verouderde betekenis: doen opstaan en in beweging brengen, op de been brengen.
106 „die alom navraag naar haar laten doen."
114 *verkloeken:* tot rede brengen.
118 *uitspanning:* ontspanning.
123 *zoopje:* borrel.
124 *flus:* zo even. Ontstaan uit *fluks, vlugs* (met bijwoordelijke *s*).
127 Cohen tekent aan: „Plaisanterie que nous n'avons pas

pu comprendre". De Utrechtenaren hadden de naam verwaand te zijn. Filipijn meent deze eigenschap in den waard te ontdekken, hoewel deze maar aan de Utrechtse grens woont.

128 „je hebt nog geen helder inzicht, je hebt mijn woorden nog niet goed begrepen". Vandaar Cohen: „je m'aperçois que votre esprit n'est pas des plus vifs."

135 *kompeer:* fra. compère, baas.

154—155 Cohen omzeilt de moeilijkheid: „il ne cesse de disputer avec le plus jeune des deux autres messieurs, que je crois aussi un docteur, sur les corps solides qui voltigent." De waard vertelt van de ruzie der beide wiskunstenaars. De ene houdt vol, dat de aarde een vast lichaam is, de ander zegt, dat zij draait. De waard, die geen verstand van sterren heeft, maar wel van paarden, noemt dit draaien *voltigeren.* Doordien hij *lichaam* nooit anders dan van mensen heeft horen gebruiken, en geen onderscheid van geslacht heeft horen maken, voegt hij er bij: „'k loof zoo wel van man als vrouw." Hoe weinig hij van het geschetter der wiskunstenaars heeft begrepen, blijkt in vs. 392, waar hij zegt: „Zij brabb'len taal, die hond of kat niet kan verstaan."

156—158 De keien zijn niet door explosie de schoorsteen uitgevlogen; evenals een alchimist heeft hij ze verstookt bij het zoeken naar zilver. De scheikundigen werkten onder een wijde schoorsteen — tegenwoordig in een zuurkast — om de overtollige gassen te verwijderen. De waard zegt, dat de keien van Urinaal geheel verdampt zijn, zonder het zilver achter te laten. Een echter is den wiskunstenaar in de kop blijven zitten. Hij bedoelt dus, dat Urinaal een kei in het hoofd heeft, d.w.z. dat hij gek is.

167 *voort:* dadelijk.

174 „de duivel moge hen halen." *Pikken* is hier een adjectief: de pikzwarte; vgl. Heintje Pik. Wellicht is er een bijgedachte aan de *pokken.*

176 lett. „als het dienstig is." Men kan ook zeggen „als je maar wilt."

186 „dat mag je wèl vragen." Dit *eensjes* heeft weinig betekenis; zoveel als „ereis".

200 *niet een brui:* geen haar, geen zier, geen sikkepit; in 't algemeen iets van weinig waarde. Voor de etymologie en de talloze betekenissen zie *Ndl. Wdb.* III[1], 1615.

202 „we moeten voor de paarden zorgen." Vgl. de aant. bij vs. 849.
211 *aan de ding'landij:* datief.
219 hoe ik mijn zinnen op u gezet heb, hoe ik u bemin.
237 *versteeken:* verbergen; vgl. verstekeling.
247 Zie de aant. bij vs. 200.
253 *rezoneert:* redeneert; fra. raisonner.
254 *guiten:* schelmen.
255 *plattert:* slimmerd, hier ironisch gebruikt. Vlg. vs. 23.
256 *niet een beet.* Vgl. de aant. bij vs. 200; *beet* of *beetje* (van bijten) is lett. een hapje, een stukje.
258 *moeijelyk:* humeurig, boos.
270—271 R. verdedigt het Ptolemeïsche stelsel: het heelal zou bestaan uit een aantal in elkander sluitende concentrische bollen of sferen, wentelend om een gemeenschappelijke as. De binnenste sfeer is die der Aarde met haar dampkring; dan volgen de zeven sferen, in ieder van welke zich een der ware of vermeende planeten beweegt (Maan, Mercurius, Venus, Zon, Mars, Jupiter, Saturnus). Daarop volgt het firmament, de sfeer der vaste sterren, die zeer snel draait. De andere sferen bewegen zich trapsgewijze minder snel, zodat de aarde de geringste snelheid heeft. Zie Molkenboer, *Vondels Lucifer* (1928), p. 107. R. gaat te keer tegen Copernicus, volgens wien „de aarde zich voortbeweegt en om haar as wentelt door de verschillende sferen die haar omgeven." Bedoelt hij met de *kringen van de lucht* inderdaad de sferen? Geheel duidelijk is dit niet. Hij kan zijn tegenstander citeren, die er de luchtlagen, de luchtzee of atmosfeer mee bedoelt, daar de sferen niet in zijn systeem passen. Cohen vertaalt eenvoudig: „la terre tourne et voyage dans les airs."
279 *globus:* kunstmatige hemel- of aardbol; *sfeer:* open hemelglobe. Zie b.v. de afbeeldingen bij Willem I. Blaeu, *Tweevoudigh onderwijs van de Hemelsche en Aerdsche Globen; het een na de meyning van Ptolemeus met een vasten aerdkloot; het ander na de natuerlijcke stelling van N. Copernicus met een loopenden aerdkloot,* t'Amsterdam, 1666.
280—282 Zie *Inleiding,* p. 10.
281 *den klootsen driehoek:* de boldriehoek.
287 *flusjes:* zo even.
290 „dat uw stellingen onmogelijk zijn goed te praten."

295 *astrologist:* sterrekundige. Langendijk maakt geen onderscheid tussen astrologie en astronomie.
300 *neerzetten:* kalmeren.
313 *braaf:* achtenswaardig.
327 *onthoudt:* ophoudt.
328 *gelijk een schaaker:* als schaker.
335 *opschikken:* op stelten zetten; *winkel:* drinkwinkel, kroeg (vgl. vs. 333). Zo spreekt Art. 24 van het *Reglement van discipline van het Krijgsvolk te Water* (vervallen 1 Jan. 1923) van: „Al wie zich schuldig maakt aan kijverijen of vechterijen, het zij met hunne Cameraden onderling, of, aan den Wal zijnde, met de Burgers of Ingezetenen: ofte wie excessen, baldadigheden of insolentiën pleegt op straat, of in Burgerhuizen, Herbergen of Drinkwinkels."
343 *den rechter:* nominatief.
355 *in tegendeel:* andersom.
365 *evenwel:* evenzeer.
369 Cohen tekent aan: „Le prix fixe d'une consultation verbale d'avocat, en Hollande, est de six escalins, qui font environ trois livres douze sous. On les paie comme la visite d'un médecin".
371 *ten eerste:* dadelijk.
388 *mal fatzoen:* gekke vent; *fatsoen* (façon): vorm, gedaante.
390 *suffers:* gekken, dwazen.
392 De oude drukken hebben hier *krabb'len.* Hier blijkt weer, hoe nauwgezet Troost de tekst van het spel heeft gevolgd; de hond en de kat, die aandachtig toekijken, zullen wel verband houden met deze regel.
393 *pistool:* gouden munt.
396—397 Deze regels zijn gecastigeerd.
405 *mag:* kan.
413 „ik zal het je goed naar je zin maken".
425 *pas:* pas op, zorg er voor.
442 lett. „de pijpen van een orgel zo plaatsen, dat het behoorlijk gestemd is". Hier: „toebereidselen maken".
444 *gebrui:* gezanik.
460 *zeilen:* voortbewegen; *draayen:* om de as wentelen.
464 *toon dan blyk:* bewijs dat dan.
467 *Aries:* het sterrenbeeld van den Ram.
471—472 Hij redeneert: de aarde is zo zwaar en compact, dat er geen beweging in te krijgen is. De zon daaren-

tegen is „geest uit geest van vuur" (vs. 552) en zo'n aetherische, ijle massa komt gemakkelijk in beweging.

473 „Wel, en is de maan dan toch ook een lichaam, ofschoon zij beweegt?"

475 *doof:* dof, niet lichtgevend. Om de schijngestalten van de maan te verklaren, moet ook R. met de stelling werken, dat zij haar licht aan de zon ontleent.

500 Zie voor het volgende dispuut de *Inleiding,* p. 49—58.

511 *'t middelpunt:* bijstelling bij *waereld.*

516 *Sodiaks snê:* de dierenriem, die de zon in een jaar doorloopt, als doorsnede van de hemelbol.

518 Zie bij vs. 200.

522 *uitkippen:* verkiezen.

536—541 Alle oude uitgaven geven hier een corrupte tekst. De emendatie vindt men toegelicht in *Ts. v. Ned. taal- en letterk.* LV (1936), p. 157—160.

540 het *punt* is het middelpunt, waarom zich iets beweegt en dat zelf stilstaat. Hij zegt: als de aarde met de maankring rond de zon draait (vs. 515), moet de zon zelf stilstaan, zoals daareven is aangetoond (vs. 507 en 500—501).

544 *bekaaijd:* geslagen.

552 *geest:* hier in de scheikundige betekenis van vluchtige stof, die door overhaling uit een vaste stof of een vloeistof wordt verkregen. *Geest uit geest* is dus de overgehaalde stof nóg eens overgehaald, door distellatie *krachtiger, pittiger* gemaakt *(Ndl. Wdb.* XI, 1731).

572 De klemtoon valt op *uw,* in tegenstelling tot vs. 526.

574 *verveeren* (van *veer, ver*): het op een afstand kleiner of zwakker worden.

595—598 de quadratuur van de cirkel en de lengtebepaling. Zie *Inleiding,* p. 16 en 50.

600 *surden* (eng. *surds* van lat. *surdus*): onmeetbare getallen; *surdiesch:* onmeetbaar. Pibo Steenstra zegt in zijn *Grondbeginsels der Meetkunst,* 4e druk, Leyden, 1798, p. 183: „De quadraat-wortels van grootheden of getallen, die geen quadraat-wortels hebben, worden alleen door het teken √ er voor te stellen verbeeld. Zulke grootheden worden *Surden* of *Onmeetbare grootheden* genoemd."

610 *in poortaard laboreeren:* proeven doen met drek.

617 Hier wordt geen naambord of uithangbord bedoeld, maar een uitdaging tot het oplossen van een bepaald vraagstuk, door menig wiskunstenaar aan zijn huisdeur be-

vestigd. „Het zijn niet alle goede kocks die lange messen dragen en 't zijn niet al goede lantmeeters en meesters die groote borden voor de deur stellen", zegt Mr. Christiaan Anhaltin in 1663.

618 *kolegies der Mathezis* is vocativus. „Men kan die colleges gerust sluiten; ik heb betere kennis!"

621 „hetgeen ik bijna heb gevonden."

622 „ik zal zulke sterke machines maken, dat men daarmede gehele huizen kan verplaatsen, zelfs over het water, en daar één man er duizend mee kan verdrijven".

625 Zie *Inleiding,* p. 44.

629 *ten eersten:* dadelijk.

637 Hier doelt Langendijk op de Papiniaanse pot, een vinding van 1681.

639 *kalcineert:* tot kalk of stof verbranden.

642 Een andere voorstelling dan in vs. 156—158. Hij vreest, dat de keien door de hitte uit elkaar zullen springen.

646 *voort:* terstond.

661 „plaag jij je moeder maar; al je mooie praatjes geven mij de ham niet terug, die moet ik nu in alle geval missen.

666 *beleezen:* overgehaald.

676 *gebied:* gebod.

679 Op deze regel rijmt slechts de eerste helft van het volgende vers.

681 „hier worden de schapen geschoren, hier wordt men afgezet".

711 „ik wou dat je de vallende ziekte kreeg". St. Felten of St. Valentijn werd aangeroepen bij vallende ziekte, daar zijn naam aan het woord *vallend* herinnerde.

714 *seldrement:* bastaardvloek voor *Gods element:* de bliksem.

718 *ravelijn:* halvemaanvormige voorschans.

719 *gordijn:* muur, die twee vestingwerken verbindt.

720 *horenwerk:* een bepaald vestingwerk.

742 „zo de gek mij hier nog langer plaagt".

748 *'t zou er honden:* er zou wat waaien.

758 *moffelen:* te pakken nemen.

779 *al zacht:* kalm aan, zacht aan.

788 Vroeger konden zwakzinnigen, dronkaards en lieden, die een losbandig leven leidden, op verzoek van hun verwanten door het Gerecht voor kortere of langere tijd, op kosten van de verzoekers, worden opgesloten in een verbeterhuis.

796 *spiritus van poortaard:* geest van drek; een flauwe aardigheid.
803 *ik leg 't in kennis:* ik neem er nota van, om er voor 't gerecht gebruik van te maken.
821 *zelfs:* zelf.
841 *vrinden:* naaste familie en kennissen.
849 Hier wordt gedoeld op de diefachtigheid der waarden. Zij stelen de meegebrachte haver of geven van die, welke zij leveren, een te kleine portie. Verband met vs. 202 is er niet; daarvoor staan de regels te ver van elkander.
854 *fluit:* hoog, smal wijnglas.